T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2916
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1873

TÜRKÇE CÜMLE BİLGİSİ-II

Yazar
Prof.Dr. Mustafa ÖZKAN (Ünite 1-7)

Editörler
Prof.Dr. Mustafa ÖZKAN
Yrd.Doç.Dr. Hülya PİLANCI

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı
Doç.Dr. Cemil Ulukan

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu
Öğr.Gör. Şennur Arslan

Kitap Koordinasyon Birimi
Doç.Dr. Feyyaz Bodur
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Türkçe Cümle Bilgisi-II

ISBN
978-975-06-1579-5

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 20.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz ..... **vi**

Cümle ve Cümlenin Temel Ögeleri: Yüklem, Özne ..... **1** — **1. ÜNİTE**

CÜMLE 3
Cümlenin Özellikleri 4
CÜMLENİN ÖGELERİ 7
YÜKLEM 8
Yüklemin Özellikleri 8
ÖZNE 20
Öznenin Özellikleri 20
Özet 32
Kendimizi Sınayalım 33
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 34
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 34
Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar 34

Cümlenin Tamamlayıcı Ögeleri: Nesne, Yer Tamlayıcısı, Zarf Tümleci ..... **36** — **2. ÜNİTE**

CÜMLENİN TAMAMLAYICI ÖGELERİ 37
NESNE 37
Nesnenin Özellikleri 37
YER TAMLAYICISI (DOLAYLI TÜMLEÇ) 43
Yer Tamlayıcısının Özellikleri 44
ZARF TÜMLECİ 48
Zarf Tümlecinin Özellikleri 49
CÜMLE DIŞI ÖGELER 56
Cümle Dışı Ögelerin Özellikleri 57
Özet 60
Kendimizi Sınayalım 61
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 62
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 62
Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar 63

Yapılarına Göre Cümleler-I ..... **64** — **3. ÜNİTE**

YAPILARINA GÖRE CÜMLELER-I 65
BASİT CÜMLE 65
BİRLEŞİK CÜMLE 67
Temel Cümle 67
Yan Cümle 68
ŞARTLI BİRLEŞİK CÜMLE 68
İÇ İÇE BİRLEŞİK CÜMLE 73
Kİ'Lİ BİRLEŞİK CÜMLE 77
Özet 85
Kendimizi Sınayalım 86
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 87
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 87
Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar 88

4. ÜNİTE

Yapılarına Göre Cümleler-II 90

YAPILARINA GÖRE CÜMLELER II 91
SIRALI CÜMLE 91
Bağımsız Sıralı Cümle 92
Bağımlı Sıralı Cümle 94
Ortak Yüklemli 94
Ortak Özneli 94
Ortak Nesneli 95
Ortak Yer Tamlayıcılı 95
Ortak Zarf Tümleçli 95
BAĞLI CÜMLE 97
ARA SÖZLÜ (CÜMLELİ) CÜMLE 102
EKSİLTİLİ CÜMLE 103
Özet 105
Kendimizi Sınayalım 106
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 107
Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar 107
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 107
Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar 107

5. ÜNİTE

Yüklemin Türüne ve Yerine Göre Cümleler 110

FİİL CÜMLESİ 111
Basit Çekimli Fiillerle Kurulan Cümleler 112
Bildirme Kipleriyle Kurulan Cümleler 112
Tasarlama Kipleriyle Kurulan Cümleler 115
Birleşik Çekimli Fiillerle Kurulan Cümleler 118
Hikâye Birleşik Çekimiyle Kurulan Cümleler 118
Rivayet Birleşik Çekimiyle Kurulan Cümleler 119
Şart Birleşik Çekimiyle Kurulan Cümleler 119
Birleşik Fiillerle Kurulan Cümleler 119
İsim + Yardımcı Fiil Kalıbındaki Birleşik Fiillerle Kurulan Cümleler 120
Tasvir Fiileri Kalıbındaki Birleşik Fiillerle Kurulan Cümleler 121
Çatılarına Göre Fiil Cümleleri 122
Etken Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler 122
Edilgen Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler 123
Dönüşlü Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler 124
İşteş Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler 125
Ettirgen Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler 125
İSİM CÜMLESİ 126
İsim Cümlelerinin Özellikleri 126
Yüklemi Tek Kelime Olan İsim Cümleleri 130
Yüklemi Kelime Grubu Olan İsim Cümleleri 130
YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLELER 131
Kurallı Cümle 131
Devrik Cümle 132
Özne Bakımından Devrik Cümleler 134
Nesne Bakımından Devrik Cümleler 134
Yer Tamlayıcısı Bakımından Devrik Cümleler 134
Zarf Tümleci Bakımından Devrik Cümleler 135

Özet 136
Kendimizi Sınayalım 137
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 138
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 138
Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar 138

Anlamlarına Göre Cümleler ..... 140 — 6. ÜNİTE
GİRİŞ 141
OLUMLU CÜMLE 141
Olumlu Fiil Cümlesi 141
Olumlu İsim Cümlesi 143
OLUMSUZ CÜMLE 144
Olumsuz Fiil Cümlesi 144
Olumsuz İsim Cümlesi 146
SORU CÜMLESİ 148
Soru Ekiyle Kurulan Cümleler 148
Soru Sıfatlarıyla Kurulan Cümleler 149
Soru Zamirleriyle Kurulan Cümleler 150
Soru Zarflarıyla Kurulan Cümleler 151
Soru Edatlarıyla Kurulan Cümleler 151
EMİR CÜMLESİ 152
ÜNLEM CÜMLESİ 153
Özet 156
Kendimizi Sınayalım 157
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 158
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 158
Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar 159

Cümle Çözümlemesi Örnekleri ..... 160 — 7. ÜNİTE
CÜMLE ÇÖZÜMLEMESİ 161
Özet 182
Kendimizi Sınayalım 184
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 185
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 185
Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar 186

Önsöz

Sevgili Arkadaşlar,

Her dilde nesnelerin ve hareketlerin çeşitli niteliklerini, özelliklerini ve değişik yönlerini daha geniş olarak ifade etmek için kelimelerden daha geniş dil birliklerine ihtiyaç duyulur. Çünkü bazı varlıkları karşılamak için tek bir kelime yeterli olmaz. Sözü geliştirmek üzere kelimeler gruplandırılır. Böylece kavramlar arasında derece derece ilişkiler kurularak daha geniş anlatımlara doğru gidilir.

Her anlatım temelde bir cümleler zinciridir. Kısaca, anlatımın temel kalıbı cümledir. Bu bakımdan anlatımda cümle büyük önem taşımaktadır. Dilde her kelimenin, her kelime grubunun kendine özgü bir anlamı olmakla birlikte, bu kelimeler veya kelime grupları tek başlarına tam bir dilek, duygu ve düşünce bildirmezler. Kelime grupları yalnızca kavramları, nesneleri veya hareketleri daha yakından belirtmeye yararlar; bir yargı ifade etmezler. Duygularımızı, düşüncelerimizi anlatmak istediğimiz zaman kelimeleri bir düzen içerisinde; anlam, anlatım ve yargı birliği oluşturacak biçimde birleştiririz. Böylece kelimeler, ancak söz içinde ilişkileri belirlenmiş olarak kullanıldıkları zaman anlatım değerine kavuşmuş olur.

Bu kitabımız sizlere, Türkçedeki cümlelerin yapısı konusunda bilgiler vermek üzere hazırlanmıştır. Bu çerçevede inceleyeceğimiz konular, cümlenin temel ögeleri, cümlenin tamamlayıcı ögeleri; yapılarına göre cümleler, yüklemin türüne göre cümleler ve anlamlarına göre cümlelerdir.

Bu bilgilerden yararlanın ki söylediğiniz her söz, soruya yer bırakmayacak biçimde tam olarak dinleyenlere aktarılsın.

Bu kitabı sizlerle paylaşırken başarıyı da paylaşmayı diliyoruz.

Editör
Prof.Dr. Mustafa ÖZKAN
Yard.Doç.Dr. Hülya PİLANCI

TÜRKÇE CÜMLE BİLGİSİ-II

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Cümlenin genel özelliklerini açıklayabilecek,
- Cümleyi oluşturan ögeleri açıklayabilecek,
- Cümlede yüklemi çözümleyebilecek,
- Cümlede özneyi çözümleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kelime grubu
- Cümle
- Cümlenin ögeleri
- Yüklem
- Özne

İçerik Haritası

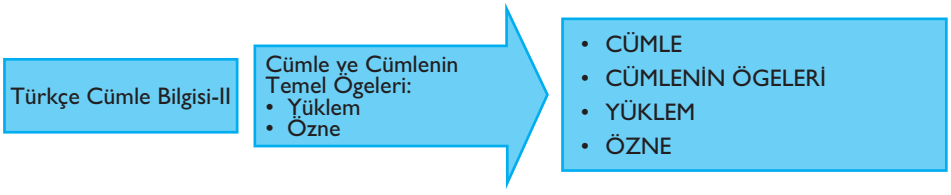

Cümle ve Cümlenin Temel Ögeleri:

- ***Yüklem***
- ***Özne***

CÜMLE

Cümlenin genel özelliklerini açıklamak

İnsanoğlu; var olduğundan beri yaşadığı ortamın ve çevrenin etkisi ile duygulanmış, düşünmüş, hayal kurmuş; her zaman kendini ve çevresini anlatma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyacını da resim, müzik, heykel vb. yollarla karşılamaya çalışmıştır. İnsanlar bazen de başlarından geçen maceraları, olayları, olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini, his ve hayallerini, özlemlerini söz ve yazı ile anlatmışlardır.

Yazarken ve konuşurken pek çok kelime kullanırız. Dilde var olan bu isim ve fiil cinsinden kelimeler, nesneleri ve hareketleri genel olarak tek tek karşılar: *ağaç, taş, bulaşık, sevgi, mutlu, ev, çarşı, köprü, konuşmak, gülmek, okumak* vb. Bazen her varlık, hareket veya kavramı karşılamak için tek tek kelime yeterli olmaz. Örneğin *asma köprü, şeftali ağacı, anne sevgisi, büyük anne, gaz maskesi, bulaşık makinesi, taş ocağı, başhekim, yalın ayak, orta hâlli, mutlu olmak, bulaşık yıkamak, taş atmak* gibi birden fazla kelimeden oluşmuş birliklerin her biri de bir nesneyi, bir hareketi veya bir kavramı karşılamaktadır.

İşte dilde nesnelerin ve hareketlerin çeşitli niteliklerini, özelliklerini ve değişik yönlerini daha geniş olarak ifade etmek için kelimeden daha geniş dil birliklerine ihtiyaç duyulur. Yani bazı varlıkları karşılamak için tek kelime yeterli olmaz. Sözü geliştirmek üzere kelimeler gruplandırılır. Böylece kavramlar arasında derece derece ilişkiler kurarak tek kavramdan anlatıma doğru gidilir.

Her anlatım temelde bir cümleler zinciridir. Yani anlatımın temel kalıbı, cümledir. Bu bakımdan anlatımda cümle büyük önem taşımaktadır. Dilde her kelimenin, her kelime grubunun kendine özgü bir anlamı olmakla birlikte bu kelimeler veya kelime grupları; tek başlarına tam bir dilek, duygu ve düşünce bildirmezler. Örneğin *hasta olmak, alabalık, demir yolu, az demli, odanın duvarı, içine kapanık, sohbeti tatlı, hasta bakıcı* vb. kelime grupları yalnızca kavramları, nesneleri veya hareketleri daha yakından belirtmeye yarar; bir yargı ifade etmez. Duygularımızı, düşüncelerimizi anlatmak istediğimiz zaman kelimeleri bir düzen içerisinde; anlam, anlatım ve yargı birliği oluşturacak biçimde birleştiririz. Böylece kelimeler, ancak söz içinde ilişkileri belirlenmiş olarak kullanıldıkları zaman anlatım değerine kavuşmuş olur.

Bir dildeki kelimelerin bir grup veya cümle oluşturacak biçimde bir araya gelmelerinin kurallarını, bu grupların cümle içindeki görevlerini, kelimelerin birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle yapılarını inceleyen dil bilgisi bölümüne "söz dizimi" veya "cümle bilgisi" (syntax) adı verilir. Yani söz dizimi, dili cümle bilgisi açısından ele alıp inceler.

Cümle, en dar anlamıyla bir yargı grubudur. İçinde yargının bulunmadığı söz dizileri cümle oluşturmaz. Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir hareketi, bir olayı, bir isteği tam bir hüküm hâlinde ifade eden kelime veya kelime dizisine **cümle** denir. Başka bir ifadeyle cümle, sözü dinleyende soruya yer bırakmayacak biçimde tam olarak -haber ya da dilek yoluyla- bildiren söz dizisidir.

Cümle: Duygu, düşünce, hareket, olay, istek bildiren söz ya da söz dizisidir.

Cümlenin Özellikleri

1. Kelime grupları tam bir yargı bildirmez, cümle ise tam bir yargı ifadesi taşır. Türkçede yargı ifadesini taşıyan dil birimi çekimli bir fiildir. Bu bakımdan bir cümlenin varlığı için gerekli ve yeterli şart, çekimli bir fiildir. Çekimli fiil yargıyı; şekle, zamana ve kişiye bağlı olarak karşılayan fiildir. Çekimli fiil tek başına cümle değeri taşır ve çekimli fiilin sonundaki şahıs eki "kişi"yi de belirttiğinden çekimli fiil aynı zamanda özneyi de belirtmiş olur:

Geldim.

Bu, bir cümledir; çünkü bir yargı taşımaktadır ve bir düşünceyi dile getirmektedir. Bu örnekte yükleminin sonundaki *-m* kişi ekinden cümlenin öznesinin "ben" zamiri olduğunu çıkarmaktayız.

Gitmelisin.

Bir cümledir; bir yargı taşıyor ve bu yargı, bir isteği dile getiriyor. Bu cümlede de yüklemin sonundaki *-sin* kişi ekinden öznenin "sen" zamiri olduğunu anlıyoruz.

Şu hâlde çekimli bir fiilden oluşan tek kelimelik bir cümlede iki temel öge bulunmaktadır: Yüklem ve özne. Bu ögeler cümlenin temel ögeleridir; cümlenin oluşması için bu iki ögeye ihtiyaç vardır. Bunlar olmadan cümle olmaz. Yalnız meçhul (geçişsiz-edilgen çatılı) fiillerle kurulmuş cümlelerde özne bulunmaz. Çekimli fiil, cümlenin yargı bildiren ögesi olup cümlenin ağırlığını üzerinde taşır. Bundan dolayı bu ögeye "yüklem" adı verilir.

Yüreğime bir ağır hüzün çöküyordu.
Arık ata kuyruğu yüktür.

(Atasözü)

Birinci cümlede *"çöküyordu"* çekimli fiildir ve cümlenin yüklemidir. İkinci cümlede ise *"yüktür"* ek fiil ile çekimlenmiş isim olup cümlenin yüklemidir. Cümlelerden bu ögeleri çıkaracak olursak geriye kalan ögelerden bir şey anlaşılmaz. Demek ki cümlenin varlığı için en az bir çekimli fiile veya ek fiille çekimlenmiş bir isme ihtiyaç vardır.

2. Cümlede yüklem bazen başka ögelerle de desteklenir. Sağlam yapılı cümleler kurabilmek için cümlenin ögelerini tanımak ve bunları yerli yerinde kullanmak gerekir. Türkçede tam yapılı bir cümlede şu ögeler bulunur: Yüklem, özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç). Tamamlayıcı ögeler olan nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı her cümlede bulunmayabilir. Bunlar cümlede açıklayıcı işlevle görev yapar.

3. Cümlede kelimeler, anlamın gereğine göre belli bir düzen içinde sıralanır. Kurallı bir cümlede ögelerin dizilişinde özne başta, yüklem cümlenin sonunda yer alır. Diğer ögeler bu ikisi arasında yer alır. Bu ögelerin belli, değişmez bir sırası yoktur. Bazı cümlelerde özne, bazılarında nesne, bazılarında da yer tamlayıcısı öteki ögelerden daha çok önem taşıyabilir. Ögeler, önem derecelerine göre yükleme yaklaştırılır. Önemle vurgulanmak istenen öge, genellikle yüklemden hemen önce getirilir:

Kardeşim, Ankara'dan dün ***uçakla*** *geldi.*
zarf t. yüklem

Bu cümlede *"geldi"* yükleminden sonra en önemli öge *"uçakla"* zarfıdır. Cümle, kardeşimin Ankara'dan ne ile geldiğini belirtmek amacıyla kurulmuştur.

Kardeşim, Ankara'dan uçakla ***dün*** *geldi.*
zarf t. yüklem

Bu cümlede ise vurgulanmak istenen öge *"dün"* zarfıdır. Kardeşimin Ankara'dan ne zaman geldiği belirtilmek istenmiştir.

Kardeşim, dün uçakla ***Ankara'dan*** *geldi.*
yer taml. yüklem

Bu cümlenin en önemli ögesi ise *"Ankara'dan"* yer tamlayıcısıdır. Kardeşimin nereden geldiği vurgulanmaktadır.

4. Türkçede cümlede yer alan kelime sayısını belirleyen bir kural yoktur. Cümleler duyguları, düşünceleri, istekleri, hareketleri, olayları bildirir. Duygular, düşünceler, istekler ise sınırlandırılamaz. Bu bakımdan kelime sayısı da sınırlandırılamaz. Bununla birlikte cümledeki kelime sayısı, anlatılacakların genişliğine ve özelliklerine bağlı olarak değişir. En kısa cümle tek kelimeden oluşan cümledir. Örneğin *"Gördüm."* bir cümledir. Ama burada neyi gördüğüm, ne zaman gördüğüm, nerede gördüğüm belirtilmemektedir. Bunları belirtmek için cümlede yardımcı ögelerden yararlanabiliriz. Böylece anlatılacaklar genişledikçe cümle de genişleyebilir:

Gördüm.
Kitabı gördüm.
O kitabı gördüm
Bana önerdiğin o kitabı gördüm.
Bana önerdiğin o kitabı dün gördüm.
Bana önerdiğin o kitabı dün okulun kitaplığında gördüm.

5. Cümle büyük harfle başlar, cümlenin sonuna ise anlamın gerektirdiği noktalama işaretleri konur. Bu işaretler; nokta (.), soru işareti (?), ünlem işareti (!), üç nokta (...) ve iki noktadır (:). Aşağıdaki cümleleri noktalama işaretleri bakımından gözden geçirelim:

Yazı, bir türlü ölümü ortadan kaldıramayan insanoğlunun ölüme karşı bulabildiği tek çaredir.

(Hasan Âli Yücel, *Pazartesi Konuşmaları)*

Şair, edebiyat için çalışan bir çıraktır.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Evime ve Nihal'e Mektuplar)*

Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar.

(Atasözü)

Öldük, ölümden bir şeyler umarak.
Bir büyük boşlukta bozuldu büyü.
Nasıl hatırlamazsın o türküyü,
Gök parçası, dal demeti, kuş tüyü,
Alıştığımız bir şeydir yaşamak.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Ağlayın, su yükselsin!
Belki kurtulur gemi.
Anne, seccaden gelsin;
Bize dua et, e mi?

(Necip Fazıl Kısakürek)

Anan baban var mı?
- Yalnız anam var. Babam sizlere ömür...

(Ömer Seyfettin)

Yahya Kemal, bir yaz, fevkalade sevdiği taribî eserleri gezmeye çıkar. Ancak Rumelihisarı'nın yokuşlarını tırmanırken bir mahalle bakkalının kapısı önündeki hasır iskemleye ter içinde oturur. Dükkânın önünde birden bire biten bu şişman müşteriye bakkal olanca nezaketiyle sorar: "Bir şey mi alacaksınız efendim?" Şair de bakkalı ürkütmemek için daha büyük bir incelikle gülümser: " Evet, müsaade ederseniz biraz nefes alacağım!..."

(Yahya Kemal'in Nükteleri, Yeni Türk Nesri Antolojisi)

6. Karşılıklı konuşmalarda, yöneltilen sorulara cevap olarak söylenen sözler de, ister ek fiil alsın ister almasın, birer cümle değerindedir; ancak bu yapılarda yüklem, bir önceki cümle ile tamamlanır:

Rahmetli Hüseyinzade Ali, bir gün Rusya'da, Rus lisaniyatçılarından birine Türkçeden bahsediyormuş. Rus âlimi Türkçenin yabancı kelimelerden mürekkep olduğu için, kendi kendine yeten, müstakil bir dil olmadığını söylemiş.

Hüseyinzade, Rus âlimine sormuş:

— Söyler misiniz? Rusya'da tiyatroya ne denir?
— Tiyatro.
— Oyunculara ne denir?
— Aktör.
— Sahne tertibatına?
— Mizansen.
— Piyesi fısıldayana?
— Suflör.
— Sahnenin resimlerine ve eşyasına?
— Dekor.
— Bunlar Rusça mı?
— Hayır.

(Peyami Safa, *Sanat, Edebiyat, Tenkit)*

Bu metinde konuşma çizgisiyle belirlenmiş kelimelerin hepsi, bir önceki sorulara bağlı olarak birer cümle değerindedir. Ancak bu cümleler eksiltili yapıdadır. Bu eksiltileri, sorulara bağlı olarak şöyle tamamlayabiliriz:

— *Oyunculara ne denir?*
— *Aktör. (Oyunculara aktör denir.)*
— *Sahne tertibatına? (Sahne tertibatına ne denir?)*
— *Mizansen. (Sahne tertibatına mizansen denir.)*
— *Piyesi fısıldayana? (Piyesi fısıldayana ne denir?)*
— *Suflör. (Piyesi fısıldayana suflör denir.)*
— *Sahnenin resimlerine ve eşyasına? (Sahnenin resimlerine ve eşyasına ne denir?)*
— *Dekor. (Sahnenin resimlerine ve eşyasına dekor denir?)*
— *Bunlar Rusça mı? (Bunlar Rusça mıdır?)*
— *Hayır. (Hayır. Bunlar Rusça değildir.)*

CÜMLENİN ÖGELERİ

AMAÇ 2 ***Cümleyi oluşturan ögeleri açıklamak***

Her anlatım, gerçekleştiği bağlam içinde bir bütündür. Bu bütün, dil bilgisi kuralları ve anlam ilişkisi bakımından birbirine bağlı ögelerden oluşur. Dillerde kelimelerin bir diziliş sırası vardır. Her kelime ve öge, kullanılış değerini kendinden önce veya sonra gelen ögelerden alır. Yani her ögenin değeri, kullanılış yerine göredir. Bu bakımdan kelimeler yan yana gelirken belli bir kurala göre sıralanır, akıl ve mantık çerçevesi içinde düşünce ve duygularımızı anlatmamızı sağlar.

Kelimeler bazen eklerle birlikte bir grup oluşturur:
ipek fabrikası
kapıcı odası
sabaha yakın
meyvelerin kabuğu
kara yolu
yangına körükle gitmek vb.

Kelimeler kimi zaman da eksiz olarak yan yana gelerek gruplaşır:
kırk kaşık su
bir altın para
bütün ülke
acele acele
asfalt yol
taze fasulye
hısım akraba vb.

Bu söz grupları "tamlayan-tamlanan, niteleyen-nitelenen" ilişkisi içinde kavramları, nesneleri ve hareketleri daha yakından belirtir; ancak bir yargı bildirmez. Duygular, düşünceler anlatılmak istendiği zaman kelimeler; bir düzen içerisinde, anlam, anlatım ve yargı birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilir. Kelimeler, dil sistemi içinde birbirine bağlanarak cümleleri oluşturur ve anlatım değerine kavuşur. Yani cümle, değişik işlevlerdeki parçalardan meydana gelmiş bir bütündür. İş-

Cümlenin ögeleri: Cümlenin anlamını bütünleyen ve kelime veya kelime grubunun anlamını cümledeki görevine yönelik tamamlayan parçalardır.

te cümleyi oluşturan bu parçalara **cümlenin ögeleri** denir. Bunlar yüklem, özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç)dır. Yüklem ve özne cümlenin temel ögeleri; nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı ise tamamlayıcı ögelerdir.

YÜKLEM

AMAÇ 3 ***Cümlede yüklemi çözümlemek***

Yüklem, cümlenin temel ögesidir. Öteki ögeler, yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlamak ve onu daha belirgin duruma getirmek üzere cümlede yer alır. Yani diğer ögeler yüklem sayesinde değer kazanır. Bu bakımdan yüklem cümlenin düğümlendiği kelime ya da kelime grubudur..

Yüklemin Özellikleri

1. Yüklem, bildirme veya tasarlama kipinde çekimli bir fiil olabileceği gibi ek fiille çekime girmiş bir isim veya isim değerinde bir kelime grubu da olabilir. Yani yüklemine göre cümle, ya fiil cümlesidir ya da isim cümlesidir:

Bu küçük kız, beni ılık bir bahar güneşi gibi etkilemişti.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bu bir fiil cümlesidir; *etkilemişti*, çekimli fiildir ve cümlenin yüklemidir.

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.

(Atasözü)

Bu cümle de fiil cümlesidir; *çıkarır* çekimli fiili cümlenin yüklemidir.

Sizin gibi bir genç kızın arzularına itaat etmek bir vazifedir.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bu cümle, bir isim cümlesidir; cümlenin yüklemi *bir vazifedir,* ek fiil ile çekimlenmiş sıfat tamlaması yapısında kelime grubudur.

2. İster fiil olsun ister isim olsun kurallı bir cümlede yüklem, cümlenin sonunda bulunur:

Onlar, hastaneye dışarıdaki hayatın karıştırdığı saatlerde gelmişlerdi.
yüklem

(Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*)

Sesler, sıcak buğular arasından halvetlere doğru uzaklaşarak eriyorlar.
yüklem

(Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*)

Ben o zamanlar malların istif edildiği imalathanenin üstündeki bölmede yatardım.
yüklem

(Sait Faik Abasıyanık, *İpekli Mendil*)

O gün ruhumuzdan taşan kahkaha
Hâlâ bir ok gibi kalbimi deler
yüklem

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Komşu kızı almak, kalaylı kaptan su içmek gibidir.
yüklem

(Atasözü)

Komşu hakkı Tanrı hakkıdır.
yüklem

(Atasözü)

3. Konuşma dilinde, atasözlerinde ve şiirlerde yüklemin yeri değişebilir. Ama yine de bu cümleler, düşünce zincirinde kurallı cümle gibi algılanır:

Ne kadar süslüsünüz bugün?
yüklem

Başka kimse yok mu burada?
yüklem

- Ne diye düştün bu cehennemin bucağına sen?
yüklem

(Refik Halit Karay, *Gurbet Hikâyeleri*)

Sabreyle işine, hayır gelsin başına.
yüklem yüklem

(Atasözü)

Mustafa Kemal'in kağnısı derdi, kağnısına,
Mermi taşırdı öteye, dağ taş aşardı.
Çabuk giderdi, çok götürürdü Elifçik,
Nam salmıştı asker içinde
Bu kez herkesten evvel almıştı yükünü,
Doğrulmuştu yola, önceden önceden.

(Fazıl Hüsnü Dağlarca)

Bu şiirdeki dizelerin çoğunda da yüklem, cümlelerin sonunda yer almamaktadır. Şiirdeki cümleleri teker teker ele alıp ögelerini gösterelim:

Mustafa Kemal'in kağnısı derdi, kağnısına.

derdi : Yüklem
(o) : Gizli özne
Mustafa Kemal'in kağnısı: Nesne
kağnısına : Yer tamlayıcısı

Mustafa Kemal'in kağnısı, belirtili isim tamlaması yapısında bir kelime grubudur. *Mustafa Kemal'in* kısmı tamlayan, *kağnısı* ise tamlanan kısmıdır. Ayrıca *Mustafa Kemal,* birleşik isim grubudur.

Mermi taşırdı öteye.

taşırdı : Yüklem
(o) : Gizli özne
mermi : Nesne
öteye : Yer tamlayıcısı

Dağ taş aşardı.

aşardı : Yüklem
(o) : Gizli özne
dağ taş : Nesne

Dağ taş, yakın anlamlı kelimelerle kurulmuş tekrar grubudur (ikileme). Cümlede belirtisiz nesne işleviyle kullanılmaktadır.

Çabuk giderdi.

giderdi : Yüklem
(o) : Gizli özne
çabuk : Zarf tümleci

Çok götürürdü Elifçik.

götürürdü : Yüklem
Elifçik : Özne
çok : Zarf tümleci

Nam salmıştı asker içinde.

nam salmıştı : Yüklem
(o) : Gizli özne
asker içinde : Yer tamlayıcısı

Nam salmıştı, cümlenin yüklemi olup bir isim ve bir fiilden meydana gelen, deyimleşmiş bir birleşik fiil grubudur.

Asker içi(nde), belirtisiz isim tamlaması yapısında bir kelime grubudur; cümlede yer tamlayıcısı işleviyle kullanılmıştır.

Bu kez herkesten evvel almıştı yükünü.

almıştı : Yüklem
(o) : Gizli özne
yükünü : Nesne
herkesten evvel : Zarf tümleci
bu kez : Zarf tümleci

Bu kez, sıfat tamlamasıdır; cümlede zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır.

Herkesten evvel, edat grubudur; cümlede zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır.

Doğrulmuştu yola, önceden önceden.

doğrulmuştu : Yüklem
(o) : Gizli özne
yola : Yer tamlayıcısı
önceden önceden: Zarf tümleci

Önceden önceden, aynı kelimenin tekrarıyla oluşturulmuş ikileme grubudur; cümlede zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır.

4. Bir söz dizisinde özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı birden çok olabildiği hâlde yüklem tektir. Söz dizisinde ne kadar yüklem varsa o kadar cümle var demektir. Yani bir metindeki cümle sayısı, o metindeki yüklem sayısı kadardır:

Halasının yanındaki kadınlar da sarıldılar, öptüler, söyleştiler, gülüştüler.
yüklem yüklem yüklem yüklem
(Refik Halit Karay, *Gurbet Hikâyeleri*)

5. Bazı cümlelerde yüklem, bir anlatım biçimi olarak söylenmeyebilir. Böyle cümlelerde yargı ifadesi, söz veya metin bütünlüğü içinde dinleyen veya okuyan tarafından tamamlanır. Eksiltili cümle diye nitelendirilen bu tür cümleler, çoğu kez bitmiş bir cümleden sonra bu cümledeki bir ögeyi açıklamak, tamamlamak için kullanılır. Eksiltili cümleler; atasözü ve deyimlerde, günlük konuşmalarda, soru-cevaplı anlatımlarda, özellikle de şiir dilinde ve duygusal ifadelerde estetik bir söyleyiş olarak sıkça kullanılmaktadır:

Hava durgundu; ne dalga fısıltısı, ne yaprak hışırtısı...
(Refik Halit Karay, *Güzel Hikâyeler*)

Her istasyonda inen, binen, gidip gelen, ağlayan sızlayan halkın arasında insan eski yolculuğun manasını yapan hana, kervana yaklaşmış oluyor. Hanlar, kervansaraylar... İşte eski yolculukların sihrini yapan şeyler... Bir kervana katılmak, bir handa gecelemek...
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Her pencerede kırmızı toprak saksılar ve kararmış gaz sandıkları...
(Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal*)

İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa...
Az veren candan, çok veren maldan...
(Atasözü)

Bu atasözlerinde yüklemler söylenmemiştir. Birinci atasözünde cümlenin sonuna "anlaşır" çekimli fiili getirilerek cümle eksiltili anlatımdan kurtarılabilir. O zaman "anlaşır" yüklemi, sıralı cümle biçiminde söylenmiş olan bu atasözünün hem ilk kısmının hem de ikinci kısmının ortak yüklemi olur.

İkinci atasözü de aynen birinci atasözü yapısında söylenmiş bir atasözüdür. Bu sıralı cümle de "verir" yüklemiyle tamamlanabilir.

Her tarafta yükseklik, her tarafta ıssızlık
Yalnız arabacının dudağında bir ıslık!
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu dizelerde de estetik bir anlatım ve şiirsel bir söyleyiş biçimi olarak yüklem belirtilmemiş, cümlelerin tamamlanması okuyucuya bırakılmıştır. Bu dizelerin her birinin sonuna, ek fiil ile çekimlenmiş "vardır" ismi yüklem olarak getirilip cümleler eksiltili yapıdan kurtarılabilir; ama o zaman dizelerin şiirsel özelliği kaybolur.

Aşağıdaki şiiri baştan sona kadar eksiltili cümleler içeren özgün bir söyleyiş olarak değerlendirebiliriz. Bu şiirde de eksiltili cümlelere yüklem ekleyerek bunları normal yapılı cümleler hâline getirebiliriz.

BEŞİKTEN MEZARA KADAR...
Seni istikbâl için önce gelmek cihâna,
Ve başkasından almak sonra geliş müjdeni.
Bir nefes dinlenmeden yıllarca koşmak sana,
Aramak her tarafta... bulmamak aslaa seni.

Suda, rüzgârda, kuşta senin sedanı duyup
Seni beyaz çiçekli dallar içinde sanmak.
Vuslatın rü'yâsını görmek üzre uyuyup
Hasretin azâbına ermek için uyanmak.

Başka bir şekle koymak her gün güzel yüzünü,
Boyamak gözlerini bir siyah, bir mâviye.
Tek seni hayâl için süzerek batan günü,
Gece mehtaba dalmak, sen de dalmışsın diye.

Seni anlatmak üzere yazıp her gün bir gazel
Geçirmek ömrü yalnız sana dâir eserle.
Saçlarını çözerek hülya dizinde, tel tel,
Bugün güllerle örmek, yarın menekşelerle...

Tesadüf ümidinin bittiği müthiş anda
Dudağa kanla çizmek yeniden tebessümü;
Seni istikbal için artık öbür cihanda,
Dosta el sallar gibi, davet etmek ölümü.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

6. Fiil cümlelerinde yüklem, ya tek kelimeden oluşan çekimli bir fiil ya da birleşik fiildir. Bu fiil de ya bildirme kiplerinden ya da tasarlama kiplerinden birinde olur:

Seni düşündükçe
Gül dikiyorum elimin değdiği yere
Atlara su veriyorum
Daha bir seviyorum dağları.

(İlhan Berk)

Şiirin dizelerine bir bakalım ve yüklemlerin nasıl birer yüklem olduğunu inceleyelim:

Seni düşündükçe
Gül dikiyorum elimin değdiği yere.

dikiyorum	: Yüklem
(ben)	: Gizli özne
gül	: Belirtisiz nesne
elimin değdiği yere	: Yer tamlayıcısı
seni düşündükçe	: Zarf tümleci

Dikiyorum yüklemi, tek sözden oluşmuş çekimli bir fiildir; bildirme kipindedir. *Elimin değdiği yer,* sıfat tamlamasıdır; *elimin değdiği* sıfat, *yer* kelimesi de isim kısmıdır. Sıfat tamlaması, cümlede yer tamlayıcısı olarak kullanılmıştır.

Seni düşündükçe, zarf-fiil grubudur; *seni* grubun nesnesi, *düşündükçe* ise gru-

bun zarf-fiil kısmıdır. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller birer fiilimsi olduklarından cümle çözümlemelerinde yüklem gibi işlev görür; ancak grubu oluşturan ögeler bir bütün olarak değerlendirilir. O bakımdan *seni düşündükçe* zarf-fiil grubu, cümlede zarf tümleci olarak kullanılmıştır.

Atlara su veriyorum.

veriyorum : Yüklem
(ben) : Gizli özne
su : Belirtisiz nesne
atlara : Yer tamlayıcısı

Bu cümlede de yüklem tek kelimeden oluşan çekimli bir fiildir ve bildirme kipindedir.

Daha bir seviyorum dağları.

seviyorum : Yüklem
(ben) : Gizli özne
daha bir : Zarf tümleci
dağları : Nesne

Senelerce sana hasret taşıyan
Bir gönülle kollarına atılsam
Ben de, bir gün, kucağında yaşayan
Bahtiyarlar arasına katılsam.

(Orhan Seyfi Orhon)

Senelerce sana hasret taşıyan
Bir gönülle kollarına atılsam.

Cümlenin ögeleri:
atılsam : Yüklem
(ben) : Gizli özne
kollarına : Yer tamlayıcısı
senelerce sana hasret taşıyan bir gönülle: Zarf tümleci

Cümlenin yüklemi *"atılsam"* fiilidir. Bu fiil, tasarlama kiplerinden olan dilek şart kipindedir.

Cümledeki kelime grupları:
Senelerce sana hasret taşıyan bir gönül ile edat grubudur. Edat grubu, bir isim ögesi ile bir çekim edatından oluşan kelime grubudur. Grupta isim ögesi başta, çekim edatı sonda bulunur. Gruptaki isim ögesi, tek bir kelime olabileceği gibi isim yerine geçen bir kelime grubu veya cümle de olabilir. Edatın isimle birleşmesi ekli veya eksiz olabilir. Edat grupları cümlede ya sıfat ya da zarf olarak işlev görür.

Burada *ile* edattır; ancak cümlede ekleşerek *-le* biçimine girmiştir. *Senelerce sana hasret taşıyan bir gönül* ise edata bağlı ögedir. Bu da bir sıfat tamlamasıdır. *Senelerce sana hasret taşıyan* sıfat, *bir gönül* de isim kısmıdır. Sıfat olan *senelerce sana hasret taşıyan* grubu da bir sıfat-fiil grubudur. *Taşıyan* sıfat-fiil grubunun yüklemi, *hasretz* nesnesi, *sana* yer tamlayıcısı, *senelerce* de zarfıdır. *Bir / gönül* de ayrıca bir sıfat tamlamasıdır. *Bir* sıfat, *gönül* de isimdir.

Ben de, bir gün, kucağında yaşayan
Bahtiyarlar arasına katılsam.

Cümlenin ögeleri:
katılsam : Yüklem
ben de : Özne
bir gün : Zarf tümleci
kucağında yaşayan bahtiyarlar arasına: Yer tamlayıcısı

Cümlenin yüklemi *katılsam* fiilidir. Bu da tasarlama kiplerinden olan dilek şart kipindedir. Bir dileği, bir isteği ifade etmektedir.

Cümledeki kelime grupları:
kucağında yaşayan bahtiyarlar arası: Belirtisiz isim tamlaması
kucağında yaşayan bahtiyarlar : Sıfat tamlaması
kucağında yaşayan : Sıfat-fiil grubu
bir gün : Sıfat tamlaması

Dil, her gün konuşulmak suretiyle işlenir. Konuşan, dış âlemde bulunan bir varlığı veya duygu ve düşüncesini anlamak için, bildiği kelime ve deyimlere başvurur.
(Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*)

Dil, her gün konuşulmak suretiyle işlenir.

Cümlenin ögeleri:
işlenir : Yüklem
dil : Özne
her gün : Zarf tümleci
konuşulmak suretiyle: Zarf tümleci

Cümledeki kelime grupları:

her gün konuşulmak suretiyle : Edat grubu
her gün : Sıfat tamlaması
her gün konuşulmak sureti : Belirtisiz isim tamlaması
her gün konuşulmak : İsim-fiil grubu

Konuşan, dış âlemde bulunan bir varlığı veya duygu ve düşüncesini anlamak için, bildiği kelime ve deyimlere başvurur.

Cümlenin ögeleri:
başvurur : Yüklem
konuşan : Özne
bildiği kelime ve deyimlere : Yer tamlayıcısı
dış âlemde bulunan bir varlığı veya duygu ve düşüncesini anlamak için: Zarf tümleci

Cümledeki kelime grupları:
dış âlemde bulunan bir varlığı veya duygu ve düşüncesini anlamak için: Edat grubu

dış âlemde bulunan bir varlığı veya duygu ve düşüncesini anlamak: İsim-fiil grubu

dış âlemde bulunan bir varlığı veya duygu ve düşüncesini: Bağlama grubu

dış âlemde bulunan bir varlık : Sıfat tamlaması

dış âlemde bulunan : Sıfat-fiil grubu

dış âlem : Sıfat tamlaması

bir varlık : Sıfat tamlaması

duygu ve düşünce : Bağlama grubu

bildiği kelime ve deyimler : Sıfat tamlaması

kelime ve deyimler : Bağlama grubu

Kan tükürsün adını candan anan dudaklar,
Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Kan tükürsün adını candan anan dudaklar,

Cümlenin ögeleri:
kan tükürsün : Yüklem
adını candan anan dudaklar: Özne

Kan tükürsün, cümlenin yüklemidir; tasarlama kiplerinden emir kipindedir. *Kan tükür* - isim + yardımcı fiil kuruluşunda birleşik fiildir.

Adını candan anan dudaklar öznedir. Özne olan bu grup, bir sıfat tamlamasıdır; *adını candan anan* tamlamanın sıfatı, *dudaklar* ise ismidir. Sıfat olarak kullanılan *adını candan anan* söz dizisi de bir sıfat-fiil grubudur; *anan* grubun yüklemi, *candan* zarfı, *adını* da sıfat-fiilin nesnesidir.

Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun!

Cümlenin ögeleri:
kör olsun :Yüklem
Sana benim gözümle bakan gözler : Özne

Bu cümlede de yüklem, *kör ol-* biçiminde isim + yardımcı fiil kuruluşunda birleşik fiildir. Özne ise bir sıfat tamlamasıdır.

O zaman kalbimi bir gizli günâh etti esîr
Sardı etrafımı gökten boşalan bir zincir.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Cümlenin ögeleri

O zaman	*kalbimi*	*bir gizli günâh*	*etti esîr*
Zarf t.	nesne	özne	yüklem

Sardı etrafımı gökten boşalan bir zincir.
yüklem nesne özne

Bakakalırım giden geminin ardından

(Orhan Veli Kanık)

Sevdiklerim göçüp gidiyorlar birer birer,
Ay geçmiyor ki almıyayım gamlı bir haber

(Yahya Kemal Beyatlı)

Uzanıverse gövdem taşlara boydan boya,
Alsa bu soğuk taşlar alnımdaki ateşi.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Bu temizlik hasretinin sırrını şimdi bir yazıhanenin gözünde bulabiliriz.

(Peyami Safa, *Yalnızız*)

Kirpiğine sürme çek,
Kına yak parmağına.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

7. İsim cümlelerinde yüklem, ek fiil almış bir isimdir. Yüklemi isim olan cümlelerde; her türlü isim, isim soylu kelime ve kelime grubu yüklem olabilir:

Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır.
yüklem yüklem

Komşu hakkı Tanrı hakkıdır.
yüklem

Ak akçe, kara gün içindir.
yüklem

(Atasözü)

Bu cümleler birer atasözüdür. Birinci atasözü sıralı cümledir ve iki yüklem vardır. Bu cümlede yüklem olan kelimeler (*acıdır, tatlıdır*) birer isimdir. Öteki atasözlerinde ise yüklemler birer kelime grubudur. İkinci atasözünün yüklemi *Tanrı hakkı* belirtisiz isim tamlamasıdır. Üçüncü atasözünün yüklemi *kara gün için* ise bir edat grubudur.

Yârin dudağından getirilmiş
Bir katre alevdir bu karanfil

(Ahmet Haşim)

Bu dizeleri, *"Bu karanfil yârin dudağından getirilmiş bir katre alevdir."* biçiminde kurallı yapıya dönüştürdüğümüz zaman *yârin dudağından getirilmiş bir katre alevdir* biçimindeki sıfat tamlamasının yüklem olduğunu görürüz.

İnsana sadâkat yaraşır görse de ikrâh
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah.

(Ziya Paşa)

Beytin ikinci dizesi bir isim cümlesidir. Cümlenin yüklemi de *doğruların yardımcısı* biçimindeki belirtili isim tamlamasıdır; ancak şiirde tamlayan ile tamlanan yer değiştirmiş durumdadır.

Alnında halka halkadır âşüfte gülü,
Göğsünde yosma Gırnata'nın en güzel gülü...

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu beytin ilk dizesi bir cümledir; *halka halkadır* da cümlenin yüklemidir. Burada yüklem, aynı kelimenin tekrarı ile yapılan bir ikileme grubudur. İkinci dize ise eksiltili bir cümledir.

Eylül sonunda rûhunu teslîm eden heves,
Can bulmak üzredir yeni baştan bahâr ile

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu iki dize bir cümleden oluşmaktadır: "*Eylül sonunda rûhunu teslîm eden heves, yeni baştan bahâr ile can bulmak üzeredir". Yeni baştan bahâr ile can bulmak üzeredir* kısmı; yani ikinci dize, cümlenin yüklemidir. Bu da bir edat grubudur.

Göğsünü gökyüzüne açmış gibiydi kıyı,
Ay sudan çıkmış gibi tertemiz, bembeyazdı.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Cinci Hoca sarayın en nüfuzlu ricâlindendi. Valide Sultan'ın füsunkâr hediyelerini derâgûş edebilmesi için Sultan İbrahim'e kuvvet veren, padişahın asabını tütsüler ve büyülerle düzelten Cinci Hoca'ydı.

(Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*)

Dilsiz karanlıklarda beliren uykusuzluk
İçimden dışarıya akseden bir yangındır
Bana yalnızlığımı sezdiren uykusuzluk
Koynumda boşluğunu duyduğum bir kadındır

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Ey sevgi anladım bu uzaktan sada ile,
Ömrün yegâne lezzetidir hâtıran bile

(Yahya Kemal Beyatlı)

8. Bazı cümlelerde anlamı kuvvetlendirmek için yüklem tekrar edilir; bazen de yüklem olan kelime veya kelime grubundan sonra "da" bağlacı, "mı" soru eki , "ki" şüphe edatı yer alır. Cümle çözümlemelerinde kuvvetlendirme, şüphe, tereddüt işleviyle yüklemin yanında yer alan bu yapılar, yüklem ile birlikte değerlendirilir:

Yeryüzündeki bütün yıldızları
Ufka çağırıyor, çağırıyorlar

(Ahmet Kutsi Tecer)

Her şey yeknesak ve her şey boş, bomboş.

(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

Her birimiz, etrafımızı çeviren sayısız varlıklar arasında yalnız, yapayalnızız Keziban.

(Nurullah Ataç)

Ay sudan çıkmış gibi tertemiz, bembeyazdı.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bir gün deniz ölgündü. Bir oltayla balıkta,
Kuşlar gibi yalnız, yapayalnızdım açıkta.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Âlemin küfre göre hem başı hem sonu hiç
İki hiç arasında varlık olur mu ki hiç?

(Necip Fazıl Kısakürek)

Beyhûdedir, her uzvuna bir halka bulsa da;
Boştur köpüklü ağzına gemler vurulsa da...

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

9. Sıralı cümlelerde yüklem ortak olabilir. Ortak olan yüklem veya yüklemi gerçekleştiren kişi ve bildirme ekleri, tekrardan kaçınmak için son cümlede yer alır:

Bir kelime tarihî metinlerden, öbürü herhangi bir halk ağzından; bir ek filan lehçeden, öteki ek başka lehçeden alınmamalıdır.

(Faruk Kadri Timurtaş)

Bu sıralı cümlede dört cümle vardır; ama bunların yüklemleri ortaktır. Örneğin bu ortak yüklemi cümledeki yerlerine yerleştirdiğimiz zaman cümle şu şekilde olur: *Bir kelime tarihî metinlerden (alınmamalıdır), öbürü herhangi bir halk ağzından (alınmamalıdır); bir ek filan lehçeden (alınmamalıdır), öteki ek başka lehçeden alınmamalıdır.*

Bu şekilde yüklemi sık sık tekrar etmek, bazen dile bir ağırlık verir. Oysa dil, kolay söyleyişi tercih eder. Bu bakımdan okuyuşta ve söyleyişte tekrardan kaçınmak ve metnin akıcılığını sağlamak için ortak yüklem, her cümlenin sonunda ayrı ayrı söylenmeyebilir.

Toprak kokusu ciğerlerime, toprak kokusu ruhuma doluyor.

(Şükûfe Nihal Başar)

Duvarı nem, insanı gam yıkar.
Ağacı kurt, insanı dert yer.

(Atasözü)

Bu atasözlerinde de cümlelerin yüklemleri ortaktır. Bu cümlelerde de yüklemi gerekli yerlerine yerleştirebiliriz:

Duvarı nem (yıkar), insanı gam yıkar.
nesne özne yüklem nesne özne yüklem

Ağacı kurt (yer), insanı dert yer.

Memleket isterim
Gök mavi, dal yeşil, tarla sarı olsun;
Kuşların çiçeklerin diyarı olsun.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Dev yapılı, palabıyık bir zabit, Manastırlı komşumu yerden yere sürüyor, çizmeleriyle çiğniyordu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Fikrinde muannit, muhabbette muannit, muharebede muannitsin.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu)

Ekseri başkaları için yaşar; başkaları için çalışır; başkaları uğruna ölürsün.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu)

Bulgaristan'da ölüyor, Yunanistan'da ölüyor, Acemistan'da ölüyor, Sırbistan'da ölüyor, yalnız yurdunda, köyünde ölemiyorsun.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Köyleri, yolları, dağı taşı
Isıtıyor, avutuyordum.

(Ceyhun Atuf Kansu)

Ormanlar koynunda bir serin dere,
Dikenler içinde sarı gül vardır.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı)

Kükremiş sel gibiyim bendimi çiğner, aşarım.

(Mehmet Akif Ersoy)

10. İsimlerle veya sıfat-fiillerle birlikte birleşik fiil oluşturan "ol-" yardımcı fiili, çeşitli anlam ilgisiyle bazen tam fiil olarak da kullanılmaktadır. O zaman tek başına yüklem olarak değerlendirilir:

Belki de artık birbirini göremeyecek olan bu iki insanın bu ayrılık dakikasında birbirlerine söyleyecek bir şeyleri olurdu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bu cümlede ol- fiili; *göremeyecek olan* kullanılışında yardımcı fiil, *olurdu* kullanılışında ise "bulunurdu" anlamıyla tam fiil olarak kullanılmıştır.

Zindan kesilir sultanı olmazsa saraylar

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Sakın bir söz söyleme... Yüzüme bakma sakın!
Sesini duyan olur, sana göz koyan olur.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Oğuz çınarının gün batısına,
Uzanan, en görklü dalı oldular...

(Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu)

Kimi gün fırtına, kasırga, boran...
Kimi gün de seher yeli oldular.

(Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu)

SIRA SİZDE 1

Aşağıdaki dizelerin yüklemlerini bulunuz.

Yıllar var... ben onu hiç unutmadım,
O beni sorar mı, hatırlar mı ki?
Büsbütün silinip gitti mi adım,
Gönlünün vefası bu kadar mı ki?..

Döktüğü yaşları kurutmuş mudur?
Kendini aldatıp avutmuş mudur?
Va'dini tutmuş mu, unutmuş mudur?
Şimdi başkasına meyli var mı ki?

(Orhan Seyfi Orhon)

ÖZNE

AMAÇ 4 ***Cümlede özneyi çözümlemek***

Özne, cümlenin yüklemden sonra gelen en önemli ögesidir. Fiile öteki ögelerden daha yakın olan özne, aynı zamanda cümlenin fiilden ayrılmayan bir unsurudur. Bu bakımdan bazen ayrı bir kelime hâlinde olmayıp fiilin içinde şahıs hâlinde ifade olunur. Özne; yüklemin bildirdiği anlamı tamamlayan, cümlede bildirilen hükmün meydana gelmesini sağlayan ögedir. Özne yalnız etken çatılı fiillerin yüklem olduğu cümleler ile isim cümlelerinde bulunur. Özne, bir kişi veya nesne olabileceği gibi soyut bir kavram da olabilir.

Öznenin en önemli niteliği, yalın hâlde bulunmasıdır. İsim hâl eklerini almaz; ancak iyelik ve çokluk eklerini alabilir.

Cümle içinde özneyi bulmak için yükleme *kim* ve *ne* sorularından biri sorulur. Bu sorulara cevap olan kelime veya kelime grubu öznedir.

DİKKAT

Özne, her zaman ismin yalın hâlinde bulunur; isim hâl eklerini almaz.

Öznenin Özellikleri

1. Özne; fiil cümlelerinde yüklemin bildirdiği işi hareketi, oluşu, durumu yapan veya yüklemdeki oluşun etkisinde kalan ögedir. Etken çatılı fiillerle kurulan cümlelerde özne *yapan*'ı, olma ifadesi taşıyan fiil cümlelerinde ise *olan*'ı temsil eder:

Mehmet Ali, bavullarımı sıra sıra duvar dibine koydu ve sonra dışarıya çıktı.
(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Bu cümlede özne *(Mehmet Ali) koyma* ve *çıkma* eylemini gerçekleştiren kişidir. Yani burada özne, eylemin bildirdiği yapmayı gerçekleştiren öznedir.

Sicilya kızları üryan omuzlarında sebû;
Alınlarında da çepçevre gülden efserler,
Yayar bu mahfile âsâbı gevşeten bir bû.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu şiirde *yayar* cümlenin yüklemi, *Sicilya kızları* ise öznedir. Burada da özne, yüklemin bildirdiği işi yapandır; yani yayma işlemini gerçekleştiren kişidir.

Büyük babam esrarlı şeyleri çok severdi.

(Peyami Safa, *Şimşek*)

Bu cümlede *severdi* yüklemdir; *sev-* etken bir fiildir, fiilin gösterdiği işi özne, yani *büyük babam* doğrudan yapan kişidir.

Öldük ölümden bir şeyler umarak.
Bir büyük boşlukta bozuldu büyü.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Birinci dizedeki *öldük* fiili, cümlenin yüklemidir. Öznesi *biz* zamiridir; bunu *öldü-k* fiilindeki *-k* kişi ekinden anlıyoruz. *Öl-* oluş bildiren bir fiildir, bu oluşun etkisinde kalan ise *biz*iz. Burada özne, yapan değil olandır.

Bütün dünyaya küsküdüm, dün akşam pek bunalmıştım;
Nihayet, bir zaman kırlarda gezmiş, köyde kalmıştım.
Şehirden kaçmak isterken sular zaten kararmıştı.

(Mehmet Akif Ersoy)

"Şehirden kaçmak isterken sular zaten kararmıştı." cümlesinde *kararmıştı* yüklemdir. Yüklem olan *karar-* fiili oluş ifade eden bir fiildir. Cümlenin öznesi olan *sular* ise bu oluşun etkisinde kalan, yani olan bir öznedir.

Gözlerin kararan yollarda üzgün
Ve bir zambak kadar beyazdır yüzün;
Süzülüp akasya dallarında gün
Erir damla damla ayaklarında.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Süzülüp akasya dallarında gün
Erir damla damla ayaklarında.

Bu dizelerde *erir* yüklemdir; *eri-* oluş bildirdiğinden cümlenin öznesi olan *gün*, olan bir öznedir. Cümlede özne, hem zarf-fiilin hem de temel cümlenin ortak öznesidir. Akasya dallarında süzülen ve ayaklarında damla damla eriyen *gün*dür.

2. Edilgen yapılı fiillerle kurulan cümlelerde ise özne, oluşun etkisinde kalan; yani edilgen bir öznedir. Geçişli etken fiiller, edilgen çatıya dönüştürülünce geçişsiz olur. Geçişsiz fiiller ise nesne almaz. O bakımdan geçişli iken edilgen çatıya sokulan fiillerle kurulan cümlelerde nesne bulunmaz. Böyle cümlelerde cümlenin asıl nesnesi olan öge, özne görünüşündedir; ama bu özne cümlenin asıl öznesi değil şeklî öznesidir. Bu özneye "sözde özne" denir. Sözde özne, cümlede işi yapan öge değil yapılan işten etkilenen ögedir.

Hasat mevsiminden sonra haftalarca her nevi hububat aynı yalakta yıkanıp ayıklanır.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Bu cümlede özne *(her nevi hububat)* yıkanıp ayıklanmaya konu olan; yani yapmaya uğrayan, yapılan işten etkilenen edilgen bir öznedir.

Dil, her gün konuşulmak suretiyle işlenir.

(Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*)

Burada da *işlen-* fiili edilgen yapıda olduğundan özne olan *dil, işlen-* eylemine konu olan bir öznedir.

Yukarıdaki cümlelerin yüklemlerini edilgen yapıdan çıkarınca cümlelerde özne görünüşünde olan kelimelerin nesne konumuna geçtiklerini görürüz:

(Köylüler) hasat mevsiminden sonra her nevi hububatı aynı yalakta yıkayıp ayıklarlar.
özne zarf tümleci nesne yer taml. yüklem

(İnsanlar) dili, her gün konuşmak suretiyle işlerler.
özne nesne zarf tümleci yüklem

3. İsim cümlelerinde özne; bir durum, bir oluş içinde bulunanı temsil eder; yani yargının belirttiği ögedir:

Ana, İffet Hanım, bir müderris kızıdır.

(Memduh Şevket Esendal, *Karısının Kocası*)

Bu cümlede *bir müderris kızıdır* yüklemdir. Yüklem, *ana, İffet Hanım*'ın bir müderris kızı olduğunu belirttiğinden *ana, İffet Hanım* cümlenin öznesidir.

Bu zavallı kadın, mektebin eski hocasıymış.
özne yüklem (Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Doktorcuğum saf ve temiz bir adamdı.
özne yüklem (Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Karadutum, çatalkaram, çingenem
Daha nem olacaktın bir tanem
Gülen ayvam, ağlayan narımsın
Kadınım, kısrağım, karımsım

(Bedri Rahmi Eyüboğlu)

Bu dizelerde *gülen ayvam, ağlayan narımsın* yüklemdir. Özne *(sen)* şahıs zamiridir; bunu *narımsın* yüklemindeki *-sın* bildirme ekinden anlıyoruz. Ayrıca bu bir sıralı cümle olduğundan *-sın* bildirme eki, sıralanan cümlelerin en sonuncusunda yer almıştır. Son dizedeki her kelime, yüklem olup bir cümle değerindedir. Bu da bir sıralı cümledir. Bu cümlelerin de öznesi *sen* zamiridir. Bu dizeleri düz cümleler hâline getirirsek şöyle olur:

(Sen benim) gülen ayvam(sın), (sen benim) ağlayan narımsın.
(Sen benim) kadınım(sın), (sen benim) kısrağım(sın), (sen benim) karımsın.

4. Yüklemi meçhul fiil olan cümlelerde özne bulunmaz. Meçhul fiiller, geçişsiz fiillerin edilgen çatıya sokulmasıyla oluşan fiillerdir. Geçişsiz fiil kök ve gövdelerine "-n-" veya "-l-" edilgenlik eki getirilirse öznesi belli olmayan fiiller türetilir. Meçhul fiiller; özne istemeyen, eylemin gösterdiği hareketi kimin yaptığı belli olmayan fiillerdir: *dur-u-l-, gül-ü-n-, kalk-ı-l-* gibi. Bu fiillerin yalnız üçüncü şahısları kullanılır:

Nihayet bayram yerine varıldı.

(Reşat Nuri Güntekin, *Gamsızın Ölümü*)

Var- fiili geçişsiz bir fiildir, -l- ekiyle edilgen çatıya sokulunca öznesi düşmüştür; yani bu cümlede özne yoktur.

Çok saatler geçince hicranda,
Düşülür bir hayale, zevk alınır.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu cümlede de *düşülür* yüklemi geçişsiz edilgen bir fiil olduğundan cümlenin öznesi belli değildir.

Açılan yolcuların hepsi hissetmişti ki
Bu gün de erişilmez o diyara yarın da

(Ali Mümtaz Arolat)

Bu örnekte de *erişilmez* yüklemi geçişsiz edilgen bir fiil olduğu için cümlenin öznesi belli değildir.

5. Yüklemi gereklilik kipinin teklik 3. şahsı olan bazı cümleler de özne almaz:

Gül tenli, kor dudaklı, kömür gözlü, sürmeli...
Şeytan diyor ki sarmalı, yüz kere öpmeli...

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu cümledeki *sarmalı* ve *öpmeli* yüklemleri, gereklilik kipinin teklik 3. şahsında olduklarından cümlelerin öznesi belli değildir.

6. Özne, cümlede bir kelime veya kelime grubu olarak yer alır:

Betül tezini hazırladı.
Hatice Hanım, her gece, ona üç kandil yakarmış.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bu cümlede özne olan *Hatice Hanım*, bir unvan grubudur.

Günler kısaldı. Kanlıca'nın ihtiyarları
Bir bir hatırlamakta geçen sonbaharları.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu dizelerde iki cümle vardır: *Günler kısaldı,* birinci cümledir; *günler* bu cümlenin öznesidir. *Kanlıca'nın ihtiyarları bir bir hatırlamakta geçen sonbaharları* ise ikinci cümledir. Bu cümlenin öznesi olan *Kanlıca'nın ihtiyarları* ise belirtili isim tamlamasıdır.

Zafer ve eğlence bu sarayda hayatın en belirgin akışına yataklık ediyordu.

(İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*)

Bu cümlenin öznesi olan *zafer ve eğlence* ise bir bağlama grubudur.

Biz şimdi başka bir yeni âhenge bağlıyız:
Âşık saziyle geldi erenler bu meclise.

(Halit Fahri Ozansoy)

Bu dizelerde iki cümle vardır: *Biz şimdi başka bir yeni âhenge bağlıyız,* birinci cümledir. Burada cümlenin öznesi *biz* zamiridir. Cümlenin öteki ögeleri şunlardır:

bağlıyız : Yüklem
biz : Özne
şimdi : Zarf tümleci
başka bir yeni âhenge : Yer tamlayıcısı

Şiirdeki ikinci cümle ise *âşık saziyle geldi erenler bu meclise* dizesidir. Burada da *erenler* kelimesi cümlenin öznesidir. Cümlenin öteki ögelerini şu şekilde gösterebiliriz:

geldi : Yüklem
erenler : Özne
bu meclise : Yer tamlayıcısı
âşık saziyle : Zarf tümleci

Küçük Ağa'nın gençliğinden duyduğu hafifseme tamamen gitmişti.

(Tarık Buğra, *Küçük Ağa*)

Cümlenin öznesi *Küçük Ağa'nın gençliğinden duyduğu hafifseme* grubu, bir sıfat tamlamasıdır. *Küçük Ağa'nın gençliğinden duyduğu* tamlamanın sıfatı, *hafifseme* ise isim kısmıdır. Cümlenin ögeleri şunlardır:

gitmişti : Yüklem
küçük Ağa'nın gençliğinden duyduğu hafifseme : Özne
tamamen : Zarf tümleci

Ben en hakîr bir insanı kardeş sayan bir ruhum;
Bende esir yaratmayan bir Tanrı'ya îmân var;
Paçavralar altındaki yoksul beni yaralar;

(Mehmet Emin Yurdakul)

Bu şiirde üç cümle vardır. Birinci cümle *ben en hakîr bir insanı kardeş sayan bir ruhum* dizesidir. *Ben* özne, *en hakîr bir insanı kardeş sayan bir ruhum* kısmı ise yüklemdir. Cümlenin öznesi teklik 1. şahıs zamiridir.

Şiirdeki ikinci cümle, *bende esir yaratmayan bir Tanrı'ya îmân var* dizesidir. *Var* cümlenin yüklemi, *esir yaratmayan bir Tanrı'ya îmân* ise cümlenin öznesidir. Burada özne, bir yaklaşma grubudur. *Bende* ise cümlenin yer tamlayıcısı olur.

Şiirdeki üçüncü cümle, *paçavralar altındaki yoksul beni yaralar* dizesidir. *Yaralar* cümlenin yüklemi, *paçavralar altındaki yoksul* cümlenin öznesi, *beni* de cümlenin belirtili nesnesi olur. Bu cümlede ise özne bir sıfat tamlamasıdır. *Paçavralar altındaki* tamlamanın sıfatı, *yoksul* da isim kısmıdır.

Eğer yağmur Allâhın gözyaşları olaydı
Bir lâhzada dünyâyı sele vermek kolaydı!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bir lâhzada dünyâyı sele vermek kolaydı cümlesinde yüklem, *kolaydı* kelimesidir. *Bir lâhzada dünyâyı sele vermek* ise cümlenin öznesidir. Özne olan bu kısım, bir isim-fiil grubudur.

Kıskanıp gizlemiş kazâ ve kader
Belki binden ziyade bestesini.
…
Zâhid de olsa âkıl-i kâmil de olsa bir
Bir gün o kâinâta giren mutlaka içer

(Yahya Kemal Beyatlı)

Yukarıdaki örneklerden birinci beyitte özne *kazâ* ve *kader*dir. Bu da *ve* bağlacıyla oluşturulmuş bir bağlama grubudur. İkinci şiirin ikinci dizesinde ise özne *bir gün o kâinâta giren* sıfat-fiil grubudur.

Yaşaran gözlerimde artık her şey değişti,
Bizim garip Şeyhoğlu buradan geçmemişti…
özne (Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*)

Özne ilgi grubu yapısındadır.

Oraya kaçış kendi kendinden nefret ifade eder.
özne (Peyami Safa, *Yalnızız*)

Özne isim-fiil grubu yapısındadır.

Burada gizlenen, Türkçenin hangi sırrıdır?
özne (Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Özne sıfat-fiil grubu yapısındadır.

Bunca varlığa sebeb hem ol imiş
özne (Süleyman Çelebi, *Mevlid*)

Özne yaklaşma grubu yapısındadır.

Gümişden kuşlar kona uçdan uca
özne (Şeyyad Hamza, *Yûsuf u Züleyhâ*)

Özne uzaklaşma grubu yapısındadır.

7. Özne, kimi cümlelerde bir kelime ya da kelime grubu biçiminde açık olarak görülmeyebilir. Böyle cümlelerde özne, yükleme getirilen şahıs ekinden anlaşılır; kişi ekinin gösterdiği zamir, cümlenin öznesi kabul edilir. Böyle cümlelerde özne açıkça görülmediği için bu özneye "gizli özne" denir:

Savaş bizi karlı dağlara götürdüğü gün
Kızıllığında ısındık;
Dağlardan çöllere düşürdüğü gün
Gölgene sığındık.

(Arif Nihat Asya)

Yukarıdaki örnekte iki cümle bulunmaktadır. Birinci cümlede yüklem *ısındık* çekimli fiilidir, özne ise açıkça belirtilmemiştir. Bununla birlikte *ısındık* fiilindeki *-k* kişi ekinden ısınma eylemini gerçekleştirenin *biz* olduğunu anlıyoruz. Öyle ise cümlenin öznesi gizlidir ve bu da *biz* zamiridir. İkinci cümlenin yüklemi ise *sığındık* fiilidir. Bu cümlede de özne belli değildir. Ancak *sığındık* eylemindeki *-k* kişi ekinden eylemi gerçekleştirenin *biz* olduğu anlaşılmaktadır. Yani cümlenin öznesi gizlidir, birinci cümlede olduğu gibi burada da özne *biz* zamiridir.

Bugün hava güzel,
Bugün içim içime sığmıyor.
Annemden mektup aldım,
Memlekette gibiyim.
Allaha çok şükür karnım tok;
Elimi uzatsam kahve fincanı dudaklarımdadır.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Bu örnekteki cümleleri sırayla ele alalım: *Bugün hava güzel* cümlesinde *güzel* kelimesi yüklemdir. Yüklemin belirttiği öge *hava* ise öznedir.

Bugün içim içime sığmıyor cümlesinde *sığmıyor* yüklemdir. *İçim* cümlenin öznesidir; bu da *[benim] içim* biçiminde tamlayanı düşmüş bir iyelik grubudur.

Annemden mektup aldım cümlesinde *aldım* çekimli bir fiildir ve cümlenin yüklemdir. Bu cümlede özne, ayrı bir kelime olarak bulunmamaktadır; gizlidir. Ancak *aldım* fiilindeki *-m* kişi ekinden alma eylemini gerçekleştirenin ben olduğu anlaşılmaktadır; yani cümlenin öznesi *ben* zamiridir.

Memlekette gibiyim cümlesinde ise yüklem, ek fiil ile çekimlenmiş *memlekette gibiyim* edat grubudur. Burada da özne açıkça belirtilmemiştir. Ancak kelime grubundaki teklik 1. şahıs bildirme eki *-im*'den öznenin *ben* olduğu anlaşılmaktadır.

Allaha çok şükür karnım tok cümlesinde yüklem *tok* kelimesidir. Tok olan *karnım*'dır, yani cümlenin öznesi *karnım* kelimesidir. O da *[benim] karnım* biçiminde tamlayanı düşmüş bir iyelik grubudur.

8. Bazen özne, özellikle vurgulanmak istenince, yüklemin taşıdığı kişi ekiyle birlikte şahıs zamiri olarak da yer alır.

Ben Anadolu'ya gitmeden manevi kuvvet denilen şeyin millet mücadelelerinde büyük bir rol oynadığına ve bunun ruhtan gelen bir yüreklilikle oluştuğuna inandım.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Sen, kaçan bir ürkek ceylansın dağda,
Ben, peşine düşmüş bir canavarım!

(Necip Fazıl Kısakürek)

Kaçıp dolaşsan da sen, şehir şehir,
Bana kalacaksın yine son günü.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Ben güzel günlerin şairiyim
Saadetten alıyorum ilhamımı.

(Melih Cevdet Anday)

9. Özne, yükleme eksiz olarak bağlanır; yani cümlenin çekimiz ögesidir. Çokluk ve iyelik ekleri dışında herhangi bir ek almaz:

Acısı içerime yürümektedir şimdi

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Geçmiş bir zamanı kalbim bulmak üzeredir,
Tamamlanacaktır yarım kalmış rüyalar.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Geçmiş bir zamanı kalbim bulmak üzeredir cümlesinde *bulmak üzeredir* yüklemdir, *kalbim* ise öznedir. Burada özne, iyelik eklidir; çünkü *kalbim* aslında *[benim] kalbim* biçiminde bir iyelik grubudur.

Tamamlanacaktır yarım kalmış rüyalar cümlesinde ise *tamamlanacaktır* yüklem, *yarım kalmış rüyalar* ise öznedir. Özne olan *yarım kalmış rüyalar* bir sıfat tamlamasıdır ve çokluk eki almıştır.

Şiir yazma hastalığım
Hep böyle havalarda nüksetti;
Beni bu güzel havalar mahvetti.

(Orhan Veli Kanık)

10. Ünlem grupları doğrudan yükleme bağlanmadıkları, cümlenin dışında kaldıkları için özne olmaz. Ünlem ögeleri ve ünlem grupları "cümle dışı öge" olarak değerlendirilir:

Ey hafıza! Cömert memenden beni emzir.
Zengin renklerini ufkuma dök ey bahar!

(Ahmet Muhip Dıranas)

Cümlenin ögeleri:

emzir	: Yüklem
(sen)	: Gizli özne
beni	: Belirtili nesne
cömert memenden	: Yer tamlayıcısı
ey hafıza	: Cümle dışı öge
dök	: Yüklem
(sen)	: Gizli özne
zengin renklerini	: Belirtili nesne
ufkuma	: Yer tamlayıcısı
ey bahar	: Cümle dışı öge

Kargalar, sakın anneme söylemeyin!
Bugün toplar atılırken evden kaçıp
Harbiye Nezaretine gideceğim.

(Orhan Veli Kanık)

11. Bir cümlede birden fazla özne bulunabilir. O zaman bu özneler ya bağlaçlarla ya da virgülle birbirine bağlanır:

Evler, ağaçlar, sular, ben ve bu an
Sanki bulutlarla bir, akıyoruz.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Tarihimizin bu eşsiz büyükleri arasında Bilge Kağan, Alp Arslan, Fatih ve Atatürk akla gelen simalardır.

(Faruk Kadri Timurtaş)

Vezir, molla, ağa, bey takım takım,
Güneşli bir nisan günü ok attı.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı beşer
Kaynıyor kum gibi, tûfan gibi, mahşer mahşer.

(Mehmet Akif Ersoy)

Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el ayak,
Boşanır sırtlara vadilere, sağnak sağnak.

(Mehmet Akif Ersoy)

Fani ömür biter, bir uzun sonbahar olur.
Yaprak, çiçek ve kuş dağılır, târümâr olur.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Ya gezen bir ölü, yâhud gömülen bir diriyim;
Mumyadır, canlı da, cansız da, bu kabristanda

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

12. Bazı cümlelerde özneden önce ya da sonra gelerek onun açıklayıcısı olan bir söz birliği bulunabilir:

Ben, Kaymakam Mustafa Kemal, Sofya'da ateşemiliter bulunuyordum.

(Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Hatıraları*)

Biz, özellikle de ben, dünyayı, en çok da dünyanın merkezi olan Avrupa'yı görmek, tanımak istiyorum.

(Buket Uzuner, *Gelibolu*)

Eyüp, Türklerin ölüm şehri Eyüp, Avrupa toprağının bittiği sahilde İslam cennetinin bir bahçesi gibi yeşil duruyor.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu rüzgâr, bu deli rüzgâr bir ordu...

(Ahmet Kutsi Tecer)

Sesin nerede kaldı, her günkü sesin

(Ahmet Muhip Dıranas)

Her şey, arabacı ve atlar bile, artık bizim neşemizin ahengiyle revanlaşırdı.

(Abdulhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*)

13. Sıralı cümlelerde özne, ortak olabilir:

Gökten dökülen sıcak, yanakları yakıyor, göğüsleri eziyor, nefesleri tıkıyor.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Ödünç, güle güle gider, ağlaya ağlaya döner.

(Atasözü)

Ağaç güneşte serpilir, fakat toprağın derinliklerindeki kökü ile beslenir.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Köşede gazete okuyan ihtiyar cildiye doktoru gazetesini bıraktı, söze karıştı.

(Memduh Şevket Esendal)

Bu yağmur kanımı boğan bir iplik,
Karnımda acısız yatan bir bıçak.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Ben, gamlı, donuk kış güneşi,
Çıplak dallarda, sessiz dinleniyordum.
Köyleri, yolları, dağı, taşı
Isıtıyor avutuyordum.

(Ceyhun Atuf Kansu)

14. Bazen özne, şahıs zamiri, dönüşlülük zamiri veya kuvvetlendirme edatlarıyla pekiştirilebilir:

Fakat onlar yemezlerse, oturur kemal-i afiyetle siz kendiniz yerdiniz.
(Abdulhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*)

Halasının yanındaki kadınlar da sarıldılar, öptüler, söyleştiler, gülüştüler.
(Refik Halit Karay, *Eskici*)

Sen de geçebilirsin yardan, anadan, serden

(Arif Nihat Asya)

Zira bu saz da parçalanır gülmek isterse...

(Halit Fahri Ozansoy)

Ahmet Zamanî Efendi de kitabımın bazı yerlerine itiraz etmişti.
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*)

15. Özne ile yüklem arasında tekillik-çoğulluk bakımından uygunluk aranır. Ancak özne ile yüklem arasında tekillik-çoğulluk bakımından her zaman uygunluk yoktur. Özne ile yüklem arasında tekillik-çoğulluk bakımından kullanılışta şu noktalara dikkat etmek gerekir:

a) Bir cümlede özne tekil ise yüklem de tekil olur:

Betül okula gitmeye hazırlanıyordu.
özne-tekil yüklem-tekil

Nihâyetsiz bir ova ağarttı benzimizi,
Yollar bir şerit gibi ufka bağladı bizi.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Nihat, vapurun İstanbul'a girişini görmek için, geceleyin uyandı, güverteye çıktı.
(Peyami Safa)

Dev yapılı, palabıyık bir zabit, Manastırlı komşumu yerden yere sürüyor, çizmeleriyle çiğniyordu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Ne şirin komşumuzdun sen, Fahriye abla!

(Ahmet Muhip Dıranas)

b) Eğer özne çoğul hâldeki bir canlı adı ise yüklem tekil de gelir, çoğul da gelir:

Çocuklar bahçede top oynuyorlar.
özne-çoğul yüklem-çoğul

Öğrenciler sınıfa girdi.
özne-çoğul yüklem-tekil

Çocuklar ilk yaşlarından itibaren çevrelerinde bulunan yetişkinlerle bir arada yaşarlar ve her vakit onların dikkat ve bakımına muhtaçtırlar.
(H. Fikret Kanat, *Pedegoji*)

Evvela uzaktan dik dik bakan köylüler yanıma yaklaşıyorlar.
(Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları*)

c) Cümlede özne çoğul hâlde ise ve aynı zamanda şahısları karşılıyorsa yüklem genellikle çoğul olarak bulunur.

Ahmet ve kardeşi birlikte geliyorlar.
Ben ve annem beraber yaşıyoruz.

ç) Özneleri çoğul olsa bile, yüklem görevinde kullanıldıkları zaman, "var", "yok" , "gerek", "lazım" gibi kelimeler tekil durumda bulunur:

Sınıfta kimseler yok.
öz.-çoğul yüklem-tekil

Burada çok sevdiğim insanlar var.
özne-çoğul yüklem-tekil

d) Bir topluluk adına konuşulduğunda; övünme, böbürlenme, alçak gönüllülük, saygı ve nezaket ifade edilmek istendiğinde özne tekil olduğu hâlde yüklem çoğul olur:

Biz onun cemaziyelevvelini biliriz. (övünme)
Emin Nihat Bey geldiler mi? (saygı)
Bakan Bey henüz teşrif etmediler mi? (saygı)
Bize de bekleriz. (nezaket)

e) Eğer özne çoğul hâldeki organ, bitki, hayvan, cansız varlık adı veya soyut bir kavram ise yüklem tekil olur:

Gözlerim iyi görmüyor, sürekli okumaktan bozuldu.
Sonbaharla birlikte ağaçlar yapraklarını döktü.
Kuşlar da gitti.
Köpekler Ali'nin etrafında zıplayıp duruyordu.
Sokaktan gürültüler geliyor.

Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı,
Bir dakika araba yerinde durakladı.
...
Aradan yıllar geçti, işte o günden beri
Ne zaman yolda bir han rastlasam irkilirim.
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

f) Özne "birkaçı, herkes, hiçbiri" gibi belirsizlik zamiri ise yüklem tekil kullanılır:

Herkes toplantıya katıldı.
özne-tekil yüklem-tekil

Hiçbiri toplantıda bu konuyu gündeme getirmedi.
özne-tekil yüklem-tekil

g) Özne topluluk isminden oluşuyorsa, yüklem tekil olarak kullanılır:

Halk caminin avlusuna dolmuştu.
Sürü köye yaklaştı.
Kervan uzaktan geçiyor.

16. Öznesi değişik kişilerden oluşan bir cümlede özne ile yüklem arasında şu uygunluklar bulunmalıdır:

a) Özne, tekil veya çoğul birinci ve üçüncü kişi ise yüklem çoğul birinci kişi olur:

Ben ve Betül tiyatroya gideceğiz.

Fakat Oğuz ve ben, rüyamızı ve idealimizi sevmekle, rüyamız ve amacımız için yaşamakla birbirimizi yeteri kadar seviyoruz.
(Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan ve Raik'in Annesi*)

b) Özne teklik veya çokluk birinci ve ikinci kişi ise yüklem çokluk birinci kişi olur:

Ben ve sen iyi arkadaşız.

Sen ve ben gözyaşıyla ıslanmış hamurdanız;
Rengimize baksınlar, kandan ve çamurdanız!
(Necip Fazıl Kısakürek)

c) Özne teklik veya çokluk ikinci ve üçüncü kişi ise yüklem çokluk ikinci kişi olur:

Sen ve o bugünkü toplantıya katılmadınız.
Sen ve o, Anadolu'ya geçmeyi düşünmüyor musunuz?

d) Özne teklik veya çokluk birinci ikinci ve üçüncü kişilerse yüklem çokluk birinci kişi olur:

Ben, sen ve Ahmet eski nesildeniz.
Ben, sen ve o bu işi birlikte başaracağız.
Biz, siz ve onlar, bir bütünün parçalarıyız.

17. Cümlede özneyi bulmak için yükleme "kim?" ve "ne?" soruları yöneltilir. Yükleme yöneltilen bu soruların karşılığı olan öge, öznedir.

Aşağıdaki cümlelerin öznelerini bulunuz.

SIRA SİZDE 2

Fakat bu kahkahanın içinde deminki gülüşe benzemeyen, tuhaf bir şey, bir kırıklık vardır.
Bu düzen ve ihtişam, ancak bir tanrı düşüncesiyle açıklanabilirdi.
Nihâyetsiz bir ova ağarttı benzimizi,
Yollar bir şerit gibi ufka bağladı bizi.

Özet

Cümlenin genel özelliklerini açıklamak

Cümle, en dar anlamıyla bir yargı grubudur. İçinde yargının bulunmadığı söz dizileri cümle oluşturmaz. Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir hareketi, bir olayı, bir isteği tam bir hüküm hâlinde ifade eden kelime veya kelime dizisine "cümle" denir. Başka bir ifadeyle cümle, sözü dinleyende soruya yer bırakmayacak biçimde tam olarak -haber ya da dilek yoluyla- bildiren söz dizisidir. Cümle, tam bir yargı ifadesi taşır. Türkçede yargı ifadesini taşıyan dil birimi çekimli bir fiildir. Bu bakımdan bir cümlenin varlığı için gerekli ve yeterli şart, çekimli bir fiildir.

Cümlede yüklem bazen başka ögelerle de desteklenir. Sağlam yapılı cümleler kurabilmek için cümlenin ögelerini tanımak ve bunları yerli yerinde kullanmak gerekir. Türkçede tam yapılı bir cümlede şu ögeler bulunur: Yüklem, özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç).

Tamamlayıcı ögeler olan nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı her cümlede bulunmayabilir. Bunlar cümlede açıklayıcı işlevle görev yapar.

Cümlede kelimeler, anlamın gereğine göre belli bir düzen içinde sıralanır. Kurallı bir cümlede ögelerin dizilişinde özne başta, yüklem cümlenin sonunda yer alır. Diğer ögeler bu ikisi arasında yer alır. Bu ögelerin belli, değişmez bir sırası yoktur. Bazı cümlelerde özne, bazılarında nesne, bazılarında da yer tamlayıcısı öteki ögelerden daha çok önem taşıyabilir. Ögeler önem derecelerine göre yükleme yaklaştırılır. Önemle vurgulanmak istenen öge, genellikle yüklemden hemen önce getirilir.

Dilimizde cümlede yer alan kelime sayısını belirleyen bir kural yoktur. Cümleler duyguları, düşünceleri, istekleri, hareketleri, olayları bildirir. Duygular, düşünceler, istekler ise sınırlandırılamaz. Bu bakımdan kelime sayısı da sınırlandırılamaz. Bununla birlikte cümledeki kelime sayısı, anlatılacakların genişliğine ve özelliklerine bağlı olarak değişir.

Cümleyi oluşturan ögeleri açıklamak

Her anlatım, gerçekleştiği bağlam içinde bir bütündür. Bu bütün, dil bilgisi kuralları ve anlam ilişkisi bakımından birbirine bağlı ögelerden oluşur. Dillerde kelimelerin bir diziliş sırası vardır. Her kelime ve öge, kullanılış değerini kendinden önce veya sonra gelen ögelerden alır. Yani her ögenin değeri, kullanılış yerine göredir. Bu bakımdan kelimeler yan yana gelirken belli bir kurala göre sıralanır, akıl ve mantık çerçevesi içinde düşünce ve duygularımızı anlatmamızı sağlar. Duygular, düşünceler anlatılmak istendiği zaman kelimeler; bir düzen içerisinde, anlam, anlatım ve yargı birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilir. Kelimeler, dil sistemi içinde birbirine bağlanarak cümleleri oluşturur ve anlatım değerine kavuşur. Yani cümle, değişik işlevlerdeki parçalardan meydana gelmiş bir bütündür. İşte cümleyi oluşturan bu parçalara "cümlenin ögeleri" denir. Bunlar yüklem, özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısıdır (dolaylı tümleç). Yüklem ve özne cümlenin temel ögeleri; nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı ise tamamlayıcı ögelerdir.

Cümlede yüklemi çözümlemek

Yüklem, cümlenin temel ögesidir. Öteki ögeler yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlamak ve onu daha belirgin duruma getirmek üzere cümlede yer alır. Yani diğer ögeler yüklem sayesinde değer kazanır. Bu bakımdan yüklem, cümlenin düğümlendiği kelimedir.

Yüklem, bildirme veya tasarlama kipinde çekimli bir fiil olabileceği gibi ek fiille çekime girmiş bir isim veya isim değerinde bir kelime grubu da olabilir.

Cümlede özneyi analiz etmek

Özne, cümlenin yüklemden sonra gelen en önemli ögesidir. Fiile öteki ögelerden daha yakın olan özne, aynı zamanda cümlenin fiilden ayrılmayan bir unsurudur. Bu bakımdan bazen ayrı bir kelime hâlinde olmayıp fiilin içinde şahıs hâlinde ifade olunur. Özne; yüklemin bildirdiği anlamı tamamlayan, cümlede bildirilen hükmün meydana gelmesini sağlayan ögedir. Özne yalnız etken çatılı fiillerin yüklem olduğu cümleler ile isim cümlelerinde bulunur. Özne, bir kişi veya nesne olabileceği gibi soyut bir kavram da olabilir. Öznenin en önemli niteliği, yalın hâlde bulunmasıdır. İsim hâl eklerini almaz; ancak iyelik ve çokluk eklerini alabilir.

Cümle içerisinde özneyi bulmak için yükleme "kim" ve "ne" sorularından biri sorulur. Bu sorulara cevap olan kelime veya kelime grubu öznedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki cümlelerden hangisinin yüklemi edilgen çatılı bir fiildir?

a. Küçük kız aynanın karşısında tarandı.
b. Kocaman taşı atınca havuz bulandı.
c. Çok yemekten midesi bulandı.
d. Şöyle bir dikkatlice etrafı dolandı.
e. Yeni çimlenen fideler sulandı.

2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem bir kelime grubudur?

a. Tamamlanacaktır yarım kalmış rüyalar.
b. Yalnız bugün senin gibi ölgün sadalıyız.
c. Zengin renklerini ufkuma dök ey bahar!
d. Aldım Rakofça kırlarının hür havasını.
e. Duydum akıncı cedlerimin ihtirasını.

3. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem çekimli fiil **değildir?**

a. Zindan kesilir sultanı olmazsa saraylar.
b. Yeryüzündeki bütün yıldızları ufka çağırıyorlar.
c. Sonsuzluğu yaşatmak istedik sevgimizde.
d. Ben pırıl pırıl bir gemiydim eskiden.
e. Bir tatlı hatıra kaldı evvelki günden.

4. "Kış mevsiminin en güzel olduğu andır şimdi." Yukarıdaki cümlenin öznesi, aşağıdakilerin hangisinde doğru olarak verilmiştir?

a. Kış mevsiminin en güzel olduğu andır
b. Kış mevsiminin en güzel olduğu
c. şimdi
d. Kış mevsiminin en güzel
e. O (gizli özne)

5. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde özne, iyelik eki almıştır?

a. Kardeşi, derse yine geç kaldı.
b. Kuşları gösteriyordu heyecanla.
c. Sokakları erkenden temizliyorlar.
d. Annesini çok özlemişti.
e. Kitapları tek tek kitaplığa dizdi.

6. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde öznenin açıklayıcısı **yoktur?**

a. Yağmur yağıyordu, yaz yağmuru şakır şakır.
b. Gülüşün nerde şimdi, her günkü tatlı gülüşün.
c. Bu rüzgâr, bu deli rüzgâr çıldırdı yine.
d. Kardeşim, babam, bütün ailem vardı düğünde.
e. Rahmetli annem, senin ninen çok yardımseverdi.

"Bir gün
Uzak bir diyardan
Yaralı bir kuş geldi"

7. Bu dizelerdeki cümlenin öznesi, aşağıdakilerden hangisidir?

a. bir gün
b. uzak bir diyardan
c. bir kuş
d. yaralı bir kuş
e. kuş

8. Aşağıdaki sorulardan hangisi, cümlede özneyi bulmaya yöneliktir?

a. Bayram yerine ne zaman varıldı?
b. Konunun hangi yönünü tartıştınız?
c. Yurt dışında eğitim konusunda nereden bilgi alabilirim?
d. Bu saati sana kim verdi?
e. Öğretmen yarın hangi konuyu anlatacak?

9. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem birleşik fiildir?

a. Bu kitapların hepsi kaç lira eder?
b. Bu soruların hepsini bir ben bilirim.
c. Gülsen ince kahkahalarla ince hüznün bilirim.
d. Burada son fırtına son dalı kırıyordu.
e. Bilgi edinmek için edebi eserleri tahlil ederiz.

10. Aşağıdaki cümlelerden hangisi yalnızca yüklemden oluşmaktadır?

a. Sana soru soran hangi çocuktu?
b. El elden üstündür.
c. Derslerin en dikkatli izleyicisidir.
d. Özge kimin kız kardeşiymiş?
e. Üniversitedeyken çalışkan bir öğrenci miydi?

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız farklıysa "Yüklem" bölümünü tekrar inceleyin.
2. b	Yanıtınız farklıysa "Yüklem" bölümünü tekrar inceleyin.
3. d	Yanıtınız farklıysa "Yüklem" bölümünü tekrar inceleyin.
4. c	Yanıtınız farklıysa "Özne" bölümünü tekrar inceleyin.
5. a	Yanıtınız farklıysa "Özne" bölümünü tekrar inceleyin.
6. d	Yanıtınız farklıysa "Özne" bölümünü tekrar inceleyin.
7. d	Yanıtınız farklıysa "Özne" bölümünü tekrar inceleyin.
8. d	Yanıtınız farklıysa "Özne" bölümünü tekrar inceleyin.
9. e	Yanıtınız farklıysa "Yüklem" bölümünü tekrar inceleyin.
10. c	Yanıtınız farklıysa "Yüklem" bölümünü tekrar inceleyin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yıllar var... ben onu hiç unutmadım,
O beni sorar mı, hatırlar mı ki?
Büsbütün silinip gitti mi adım,
Gönlünün vefası bu kadar mı ki?..

Döktüğü yaşları kurutmuş mudur?
Kendini aldatıp avutmuş mudur?
Va'dini tutmuş mu, unutmuş mudur?
Şimdi başkasına meyli var mı ki?

Sıra Sizde 2

Fakat bu kahkahanın içinde deminki gülüşe benzemeyen, tuhaf bir şey, bir kırıklık vardır.
Bu düzen ve ihtişam, ancak bir tanrı düşüncesiyle açıklanabilirdi.
Nihâyetsiz bir ova ağarttı benzimizi,
Yollar bir şerit gibi ufka bağladı bizi.

Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar

Açıkgöz, H. - Yelten, M. (2005). *Kelime Grupları,* İstanbul.

Altıntoprak (Gündoğmuş), S. (2001). *Yahya Kemal'in Manzum Eserlerinde Kelime Grupları: Yapılışları ve Kullanılışları,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Atabay, N.- Özel, S.- Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi,* Ankara.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayrav, S. (1969). *Yapısal Dilbilimi,* İstanbul.

Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi,* 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Coşar, A. M. (1997). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi.

Delice, H. İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi,* İstanbul: Kitabevi.

Demiray, K. (1981). *Temel Dilbilgisi,* İstanbul.

Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi* (çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

Ediskun, H. (1993). *Türk Dilbilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. (1945). *Türk Dilbigisi,* İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul.

Erkcan, M. (2004). *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Han Duvarları Adlı Şiir Kitabı Üzerinde Söz Dizimi İncelemesi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Esin, O. (1997). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Çamlıcadaki Eniştemiz Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi.

Gencan, T. N. (1997). *Dilbilgisi,* İstanbul: Kanaat Yayınları.

Gökçe, A. (2009). "Özne Türleri Üzerine", Uluslar Arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, *Bildiriler,* İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.

Güneş, S. (1999). *Türk Dili ve Anlatım Bilgisi,* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası.

Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi,* Ankara.

Karahan, L. (2008). *Türkçede Söz Dizimi,* 13. bs., Ankara: Akçağ.

Karaörs, M. (2005). *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi,* Ankara.

Keskin, R. (2003). *Türkçe Dilbilgisi - Kelime ve Cümle Tahlilleri,* Konya.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Ankara.

Kükey, M. (1972). *Türkçenin Sözdizimi,* Ankara.

Özkan, M. - Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi,* İstanbul: Akademik Kitaplar.

Özkan, M. - Tören, H. - Esin, O. (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili, Yazılı ve Sözlü Anlatım,* 2. bs., İstanbul: Filiz Kitabevi.

Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi,* Trabzon.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,* İstanbul.

Uysal, S. S. (1980). *Türkçe Anlatım Yöntemleri,* İstanbul.

Zülfikar, H. (2001). "Türkçede Cümle", *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,* Ankara: Yargı Yayınevi.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Cümlede nesneyi çözümleyebilecek,
- Cümlede yer tamlayıcısını çözümleyebilecek,
- Cümlede zarf tümlecini çözümleyebilecek,
- Cümle dışı ögeleri açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Nesne
- Yer tamlayıcısı
- Zarf tümleci
- Cümle dışı ögeler

İçerik Haritası

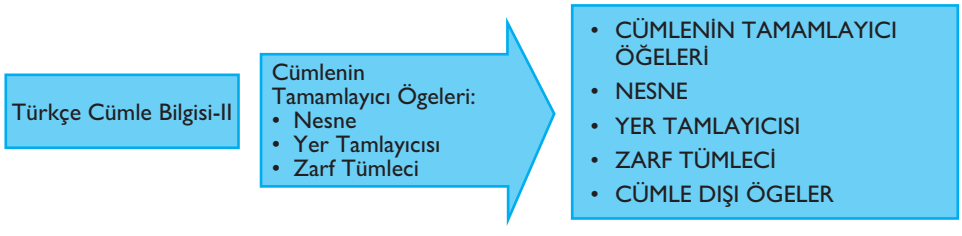

Cümlenin Tamamlayıcı Ögeleri:

- ***Nesne,***
- ***Yer Tamlayıcısı,***
- ***Zarf Tümleci***

CÜMLENİN TAMAMLAYICI ÖGELERİ

Cümle, değişik işlevlerdeki parçalardan meydana gelmiş bir bütündür. Cümleyi oluşturan bu parçalara cümlenin ögeleri denir. Bunlar yüklem, özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısıdır (dolaylı tümleç). 8. ünitede incelediğimiz yüklem ve özne, cümlenin temel ögeleridir. Bu ünitede inceleyeceğimiz nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı ise tamamlayıcı ögelerdir.

NESNE

Cümlede nesneyi çözümlemek

Cümlede yüklemin doğrudan etki ettiği ögeye "nesne" denir. Yani nesne, yüklemin gösterdiği hareketten doğrudan etkilenen varlık veya kavramdır. Nesne, daima geçişli fiillerin bir ögesi olarak kullanılır. Bu bakımdan geçişli fiilin gösterdiği hareket, nesne olmadan gerçekleşmez.

Geçişsiz fiillerle kurulan cümlelerde, etkilenme özne üzerine kaydığı için, nesne bulunmaz. İsim cümlelerinde de yalnızca nitelik, oluş ve durum bildirildiği; herhangi bir etki söz konusu olmadığı için nesne yer almaz.

Nesnenin Özellikleri

1. Nesne daima yükleme hâlinde bulunan bir isim veya isim işlevli bir kelime grubudur:

Kalbinde dünyayı taşır bu çocuk
Dünya kalbimizde taşınmaya değer
Bir yılbaşı gecesi balıklar gibi sarhoştuk
La donna'yı eteğinden çekti birader
Taksim Harbiye yolunda.

(Attilâ İlhan)

"Kalbimizde dünyayı taşır bu çocuk." cümlesini ögelerine ayırdığımız zaman nesne olan ögenin bir isim olduğunu görürüz. Cümlenin ögeleri şunlardır:

taşır : Yüklem
bu çocuk : Özne

dünyayı : Nesne
kalbinde : Yer tamlayıcısı

"La donna'yı eteğinden çekti birader
Taksim Harbiye yolunda" dizelerinde de nesne olan kelime özel bir isimdir. Cümleyi aşağıdaki gibi ögelerine ayırabiliriz:

çekti : Yüklem
birader : Özne
La donna'yı : Nesne
eteğinden : Yer tamlayıcısı
Taksim Harbiye yolunda : Yer tamlayıcısı

Geçmiş bir zamanı kalbim bulmak üzeredir,
Tamamlanacaktır yarım kalmış rüyalar;
Ey hafıza! Cömert memenden beni emzir,
Zengin renklerini ufkuma dök ey bahar!

(Ahmet Muhip Dıranas)

"Ey hafıza! Cömert memenden beni emzir." cümlesinde nesne olan kelime bir zamirdir. Cümlenin ögeleri aşağıdaki gibidir:

emzir : Yüklem
(sen) : Gizli özne
beni : Nesne
cömert memenden : Yer tamlayıcısı
ey hafıza : Cümle dışı öge

"Zengin renklerini ufkuma dök ey bahar!" cümlesinde ise nesne, tamlayanı düşmüş bir iyelik grubudur.

dök : Yüklem
(sen) : Gizli özne
zengin renklerini : Nesne
ufkuma : Yer tamlayıcısı
ey bahar : Cümle dışı öge

Beş yüz sene bekler mi? Nasıl bekleyeceksin
Ruhun da asırlarca bu hüsranı mı çeksin?

(Mehmet Akif Ersoy)

çeksin : Yüklem
ruhun da : Özne
asırlarca : Zarf tümleci
bu hüsranı mı : Nesne

Bu cümlede nesne olan öge *(bu hüsranı)* bir sıfat tamlamasıdır.

Doğrudan doğruya sefere iştirak etmese bile Edirne Sarayı'nda kalmayı tercih eder.
zarf tümleci nesne yüklem

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Artık Mehmet Ali'yi düşünmek istemiyorum.
C.D.Ö. nesne yüklem

(Emine Işınsu)

Sonsuzluğu yaşatmak istedik sevgimizde,
nesne yüklem yer taml.

(F. N. Çamlıbel, *Han Duvarları*)

Yukarıdaki üç cümlede nesneler, birer isim-fiil grubudur.

*Çünkü nağmenin kadehi kendisine boşaltılan*ı sonuna kadar saklıyor.
C.D.Ö özne nesne zarf tüm. yüklem

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Bu örnekte ise nesne olan *kendisine boşaltılan,* bir sıfat-fiil grubudur.

2. Türkçede nesne iki türlüdür: Eğer nesne ekli yükleme hâlindeyse buna "belirtili nesne", eksiz yükleme hâlindeyse buna da "belirtisiz nesne" denir. Belirtili nesne, -ı (-i, -u, -ü) yükleme hâli ekini alır ve belirli bir varlığı ifade eder. Belirtili nesnenin söz diziminde belli bir yeri yoktur, cümlenin herhangi bir yerinde bulunabilir. Özellikle vurgulanmak istendiğinde yükleme yaklaştırılır:

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın
Gömelim gel seni tarihe desem sığmazsın

(Mehmet Akif Ersoy)

Bu dizelerde yer alan *sana dar gelmeyecek makberi*, grup hâlinde cümlenin belirtili nesnesi olur. Nesneler birer isim olduklarından bunları niteleyen çeşitli sıfatlar olabilir. Nitekim burada da nesne, bir sıfat tamlaması yapısındadır. *Sana dar gelmeyecek,* tamlamanın sıfatı; *makber* ise isim kısmıdır. Nesne olan *makber, sana dar gelmeyecek* sıfatıyla daha belirgin hâle getirilmiştir.

kazsın : Yüklem
kimler : Özne
sana dar gelmeyecek makberi : Belirtili nesne

Açar bir altın anahtarla rûh ufuklarını,
Hemen yayılmaya başlar sadâ ve nûr akını

(Yahya Kemal Beyatlı)

Yukarıdaki beytin ilk dizesinde yer alan *rûh ufuklarını* kelime grubu da cümlenin belirtili nesnesi olur. Nesnelerin bir isim veya isim işlevli kelime grubu olabileceği yukarıda belirtilmişti. Burada nesne, belirtisiz bir isim tamlaması yapısındadır.

açar : Yüklem
(o) : Gizli özne
bir altın anahtarla : Zarf tümleci
rûh ufuklarını : Belirtili nesne

Göğsüme dayadı güzel başını
Sandım vücuduma doldu o mehtap

(Halit Fahri Ozansoy)

Bu şiirin ilk dizesinde yer alan *güzel başını* belirtili, ikinci dizede yer alan *vücuduma doldu o mehtap* ise belirtisiz nesnedir. Belirtili nesne olan *güzel başı(nı)* tamlayanı düşmüş bir iyelik grubudur. *Vücuduma doldu o mehtap* ise cümle hâlinde bir nesnedir.

dayadı	: Yüklem
(o)	: Gizli özne
göğsüme	: Yer tamlayıcısı
güzel başını	: Belirtili nesne
sandım	: Yüklem
(ben)	: Gizli özne
vücuduma doldu o mehtap	: Belirtisiz nesne

Dedemden yadigâr olan bu evi
Kışın fırtınası, yazın alevi
Daha ben doğmadan ihtiyarlatmış...

(Yusuf Ziya Otaç)

Bu şiirde birinci dize, cümlenin belirtili nesnesidir. Nesne olan bu kısım bir sıfat tamlamasıdır.

ihtiyarlatmış	: Yüklem
kışın fırtınası, yazın alevi	: Özne
daha ben doğmadan	: Zarf tümleci
dedemden yadigâr olan bu evi	: Belirtili nesne

Sordum ki bu kimdir, gülümsediler,
Eşinden ayrılan bir kız dediler.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

"Eşinden ayrılan bir kız dediler." cümlesinde *eşinden ayrılan bir kız* kelime grubu, cümlenin belirtisiz nesnesidir. Belirtisiz nesne olan bu grup da bir sıfat tamlamasıdır.

dediler	: Yüklem
(onlar)	: Gizli özne
eşinden ayrılan bir kız	: Belirtisiz nesne

3. Nesneler yalnızca yüklemle değil geçişlilik özelliği olan fiilimsilerle de ilgili olur. Yani geçişli fiillerden oluşan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin de nesneleri bulunur:

Biz duyarız en büyük zevkini rûhumuzun
Görünce bir köylünün kıvrılmayan belini...

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu dizelerde iki tane belirtili nesne yer almaktadır. Birinci dizedeki *ruhumuzun en büyük zevkini* şeklindeki nesne, *duyarız* yüklemine bağlıdır. İkinci dizedeki *bir köylünün kıvrılmayan belini* nesnesi ise *görünce* zarf-fiiline bağlıdır.

duyarız : Yüklem
biz : Özne
en büyük zevkini rûhumuzun : Belirtili nesne
görünce bir köylünün kıvrılmayan belini : Zarf tümleci
görünce *bir köylünün kıvrılmayan belini* : Zarf-fiil grubu
zarf-fiil nesne

Geçmiş bir zamanı kalbim bulmak üzeredir,
Tamamlanacaktır yarım kalmış rüyalar;

(Ahmet Muhip Dıranas)

"*Geçmiş bir zamanı kalbim bulmak üzeredir.*" cümlesinde nesne olan *geçmiş bir zamanı* grubu, *bulmak* isim-fiiline bağlıdır. Cümlenin ögeleri aşağıdaki gibidir:

geçmiş bir zamanı bulmak üzeredir : Yüklem
kalbim : Özne

geçmiş bir zamanı bulmak üzere(dir) : Edat grubu
edata bağlı kısım edat

geçmiş bir zamanı bulmak : İsim-fiil grubu
nesne isim-fiil

Asıl benim cinlerimi başıma üşüştüren o domuz kızdır.
özne yüklem

(Peyami Safa, *Yalnızız*)

Asıl benim cinlerimi başıma üşüştüren : Sıfat-fiil grubu
zarf nesne yer taml. sıfat-fiil

4. Belirtisiz nesne her zaman yüklemin önünde yer alır. Yüklemle belirtisiz nesne arasına "da, de, dahi, bile" gibi kuvvetlendirme edatları ve soru eki dışında başka öge girmez:

Alnımdaki her çizgi beyaz bir gece saklar,
Bir başka şafaktır saçımın gördüğü aklar.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

saklar : Yüklem
alnımdaki her çizgi : Özne
beyaz bir gece : Belirtisiz nesne

Fikret'in vefatıyla biz büyük bir şair, büyük bir sanatkâr, bâhusus pek büyük bir Türk kaybettik.

(Cenap Şahabettin, *Nesr-i Harb, Nesr-i Sulh*)

Yavaş konuş, adam kitap okuyor.

(Aziz Nesin, *Gülmece Öyküleri*)

Aldırma. Biz burada böyleyiz işte. Kötü günler de geçirdik.

(Tarık Buğra, *Küçük Ağa*)

Fenerin yerden vuran aydınlığı, ona acaip bir şekil veriyor.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

5. Nesne, cümle içerisinde bir cümle hâlinde de bulunabilir:

Genç adam, kendi kendine: "Ne kadar değişmişim?" dedi.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*)

Mezarlığı bir koyun sürüsüne benzettiği gün
Ya da ona öyle geldiği gün: "Ölüm sürüye katılmaktır."
Diye yazmıştı bir kâğıda.

(Oktay Rifat)

Bir günde doğup can veren altın kelebekler,
Bizden daha genç öldü bu şâir diyecekler!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu cümlede nesne, bir cümle hâlindedir; onun da kendi içinde ögeleri vardır: *Öldü* yüklem, *bu şair* özne, *bizden daha genç* zarf tümleci olur. Ana cümleyi şu şekilde ögelerine ayırırız:

diyecekler	: Yüklem
bir günde doğup can veren altın kelebekler	: Özne
bizden daha genç öldü bu şâir	: Belirtisiz nesne

6. İsim cümleleri nesne almaz; ancak "bir şeyi birine / bir şeyi bir şeye borçlu olmak" kalıbında kurulan isim cümlelerinde nesne bulunabilir:

Milletvekilleri her yere rahatlıkla girip çıkmalarını dokunulmazlıklarına borçludurlar.

7. Bazı cümlelerde nesne ve nesneyi açıklayan kısım bir arada bulunabilir:

Rabbim bir isim ver bana hâlimden,
Herkesin bildiği dilden bir isim

(Necip Fazıl Kısakürek)

8. Sıralı cümlelerde, nesneler ortak olabilir.

Türk subayı bizleri dikkatle süzdü, başıyla selamladı.

(Buket Uzuner, *Gelibolu*)

Mektubunu okumaktan bile korkuyorum, fakat merak da ediyorum.

(Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*)

Çıkar o süsleri artık, sevindiğin yetişir;
Çıkar, biraz da şu öksüz giyinsin, eğlensin;
Biraz güzellensin.

(Tevfik Fikret)

9. Bir cümlede birden fazla nesne bulunabilir; ancak bu nesneler aynı cinsten olmalıdır. Aynı cümlede hem belirtili hem belirtisiz nesne bulunmaz:

Gurbette duyduğum sonu gelmez hüzünleri,
Yaprakların döküldüğü hicranlı günleri,
Andım birer birer, acıdım kendi hâlime.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Giyenler düşünsün dar elbiseyi;
Ölçülü sözü, hesaplı adımı.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Kuytu ormanları, tenhâ bağları
Geziyor mevsimin yorgun rüzgârı

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Ben ninemden muhabbet, dedemden kin almışım,
Çini bir kâse kadar başkadır içim, dışım,
Elini öpmek için yalvarsa da bakışım
Isır diye tepinir gözlerimin bebeği.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Hayatımı, prensiplerimi, her şeyimi, bir küçük işaretinle bırakır gelirim.

(Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan ve Raik'in Annesi*)

10. Cümle çözümlemelerinde nesne ögesini bulmak için yükleme "ne, neyi" ve "kimi" soruları yöneltilir. Bunlara cevap olan öge nesnedir. Ancak *ne* sorusunun cevabı olan nesne, belirtisiz nesnedir:

Onları zaptedebilirse bir veya birkaç şarkı besteleyebilirdi.

(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

Ne besteleyebilirdi?
Bir veya birkaç şarkı, belirtisiz nesne.

Kuytu ormanları, tenhâ bağları
Geziyor mevsimin yorgun rüzgârı

Neyi geziyor?
Kuytu ormanları, tenhâ bağları; belirtili nesne.

Aşağıdaki cümlelerin nesnelerini bulunuz.

SIRA SİZDE 1

Kargaların uçtuklarını, bulutların geçtiklerini görmek, adamların budalalıklarını işitmekten içimde bir ferahlık, bir açıklık duyarım.

Ben muallimliği, terbiyeyi başka türlü anlıyorum, dedi ve bahsi değiştirdi.

YER TAMLAYICISI (DOLAYLI TÜMLEÇ)

AMAÇ 2 ***Cümlede yer tamlayıcısını çözümlemek***

Yer tamlayıcısı; cümlede yüklemin bildirdiği hareket, iş veya oluşun yerini ve yönünü bildiren ögedir. Başka bir deyişle hareketin, oluş ve kılışın "nereye, neye, kime" yöneldiğini; "nerede, nede, kimde" geçtiğini ve "nereden, neden, kimden" ayrıldığını gösteren cümle ögesidir. Bu bakımdan yer tamlayıcısı mutlaka ismin yaklaşma (-A), bulunma (-DA) ve uzaklaşma (-DAn) hâl eklerinden birini alarak yükleme bağlanır. Yer tamlayıcısı, yüklemle dolaylı olarak ilgili olduğu için "dolaylı tümleç" olarak da adlandırılır.

Geçerken şu yere uğradı yolum
Bu yerlerde böyle güzel olur mu?
Kuğum seni uçurmuşlar gölünden
Bu göllerde böyle kuğu olur mu?

(Gevherî)

Arık ata kuyruğu yüktür.

(Atasözü)

Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır.

(Atasözü)

Yer Tamlayıcısının Özellikleri

Yer tamlayıcısı mutlaka ismin yaklaşma (-A), bulunma (-DA) ve uzaklaşma (-DAn) hâl eklerinden birini alarak yükleme bağlanır.

1. Bir cümlede birden fazla yer tamlayıcısı olabilir. Bu yer tamlayıcılarının aynı cinsten olması gerekmez:

Ben garip çizgilerle uğraşırken başbaşa
Rastlamıştım duvarda bir şâir arkadaşa.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Zafer ve eğlence bu sarayda hayatın en belirgin akışına yataklık ediyordu.

(İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*)

Açılan bir gülsün sen yaprak yaprak,
Ben aşkımla bahar getirdim sana;
Tozlu yollarından geçtiğim uzak
İklimden şarkılar getirdim sana

(Ahmet Muhip Dıranas)

Delikanlı parayı tam almıştı ki, kız bileğini kuvvetle silkip komisyoncudan kurtardı ve anasının yanına kaçtı.

(Orhan Kemal, *Sarhoşlar*)

Dakikadan dakikaya artan heyecan Nihat Efendi'nin belki orada, meydanlıkta çeşmenin önünde parçalanıp öldürülmesine sebep olacaktı.

(Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*)

2. Sıralı cümlelerde yer tamlayıcısı ortak olabilir:

Muhtelif kafileler, burada birikiyor, toplanıyor, kabarıyor; Homiros'un "bin bir sesli unsur" dediği bir poyrazlı deniz manzarasını gösteriyordu.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

3. Bir kısım yer tamlayıcıları kendinden önceki yer tamlayıcılarının açıklayıcısı durumunda olur:

Tek pencerenin önünde, duvarın dibinde tozlu ve sefil, âdeta sürünen mevsim sonu çiçeklerine bakarak düşünüyorum.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*)

Baygın, geniş sükûtun içinden ta uzaklardan, iskele tarafından, akisler hâsıl ederek korkunç, vakur bir seda kükredi.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Bulgaristan'da ölüyor, Yunanistan'da ölüyor, Acemistan'da ölüyor, Sırbistan'da ölüyor, yalnız yurdunda, köyünde ölmüyorsun.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Bu ikisinin arasında, boşlukta sallanıyorum.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*)

4. Yaklaşma, bulunma ve ayrılma hâl eklerini taşıyan bazı tarz, zaman, miktar zarfları; yer tamlayıcısı olarak değil doğrudan zarf tümleci olarak değerlendirilir:

Birden döndüm ve oradan uzaklaştım.
Çocuk aniden fenalaştı.
Doğrudan bana geliniz.
Bu hâle senin yüzünden düştüm.

Gönül verdin derlerdi o delikanlıya,
En sonunda varmışsın bir Erzincanlıya.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Açtın yeniden mucizeler devrine cedvel...
Sânî-i Muhammed misin, ey Fâtih-i evvel?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Hâfız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış;
Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle.

(Yahya Kemal Beyatlı)

5. İsimler ve isim değerindeki kelime grupları cümlede yer tamlayıcısı görevi yapabilir:

Bahçende akasyalar açardı baharla,
Ne şirin komşumuzdun sen Fahriye Abla!

(Ahmet Muhip Dıranas)

Şiirin birinci dizesinde *bahçende* sözcüğü bir isimdir, aslında tamlayanı düşmüş bir iyelik grubudur, cümlede yer tamlayıcısı işleviyle kullanılmıştır.

açardı : Yüklem
akasyalar : Özne
bahçende : Yer tamlayıcısı
baharla : Zarf tümleci

Gurbet beni muttasıl çekiyordu kendine,
Yol, hep yol, daima yol... Bitmiyor düzlük yine.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

"*Gurbet beni muttasıl çekiyordu kendine.*" cümlesinde *kendine* sözcüğü bir zamirdir; cümlede yer tamlayıcısı işleviyle kullanılmıştır.

çekiyordu : Yüklem
gurbet : Özne
beni : Belirtili nesne

kendine : Yer tamlayıcısı
muttasıl : Zarf tümleci

Bir çiçek dermeden sevgi bağından
Huduttan hudûda atılmışım ben

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu cümlede ise *huduttan hudûda* bir tekrar grubudur (ikileme); cümlede yer tamlayıcısı işleviyle kullanılmıştır.

Yukarıdaki cümlede geçen *bir çiçek dermeden sevgi bağından* zarf-fiil grubu içindeki *sevgi bağı(ndan)* isim tamlaması da zarf-fiil grubunun yer tamlayıcısı olarak işlev görmektedir.

atılmışım : Yüklem
ben : Özne
huduttan hudûda : Yer tamlayıcısı
bir çiçek dermeden sevgi bağından : Zarf tümleci

bir çiçek *dermeden* *sevgi bağından* : Zarf-fiil grubu
nesne yüklem (zarf-fiil) yer tamlayıcısı

Ey şimdi süzgün, rüzgârlarda dalgalı;
Barışın güvercini, savaşın kartalı...
Yüksek yerlerde açan çiçeğim;
Senin altında doğdum,
Senin dibinde öleceğim.

(Arif Nihat Asya)

"*Senin altında doğdum.*" ve "*Senin dibinde öleceğim.*" cümlelerinde *senin altın(da)* ve *senin dibin(de)* kelime grupları birer iyelik grubudur, cümlede yer tamlayıcısı işleviyle kullanılmışlardır:

doğdum : Yüklem
(ben) : Gizli özne
senin altında : Yer tamlayıcısı

öleceğim : Yüklem
(ben) : Gizli özne
senin dibinde : Yer tamlayıcısı

Ağlayın âşinâsız, sessiz can verenlere
Otel odalarında, otel odalarında...

(Necip Fazıl Kısakürek)

Bu cümlede ise yer tamlayıcısı bir sıfat-fiil grubudur. Cümlenin ögelerini aşağıdaki gibi belirleyebiliriz:

ağlayın : Yüklem
(siz) : Gizli özne
otel odalarında, otel odalarında âşinâsız, sessiz can verenlere : Yer tamlayıcısı

Fiilimsiler birer fiil şekilleri oldukları için yer tamlayıcıları onlarla da ilgili olabi-

lir. Nitekim bu cümlede *otel odalarında, otel odalarında* tekrarlanarak kullanılan yer tamlayıcısı *can veren* sıfat- fiiline bağlıdır ve grubun yer tamlayıcısıdır.

Dalgalandığın yerde ne korku ne keder...
Gölgende bana da bana da yer ver!

(Arif Nihat Asya)

Padişahları en sert dille azarlamaktan, camilerde çok defa tenkit ölçüsünü kaçıran vaazlar vermekten çekinmezdi.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

6. Cümle çözümlemelerinde yer tamlayıcılarını bulmak için yükleme "nereye, nerede, nereden; kime, kimde, kimden, neye, nede, neden" gibi sorular yöneltilir:

Serinlik, gölgelik içinden o kızgın yerlere hayretle bakıyorum.

(Refik Halit Karay)

Nereden bakıyorum?
Serinlik, gölgelik içinden bakıyorum.
Nereye bakıyorum?
O kızgın yerlere bakıyorum.

Sarayda öteden beri ipekli döşemeler, sırmalı yastıklar kullanılırdı.

(Ahmet Refik, *Semmûr Devri*)

Nerede kullanılırdı?
Sarayda kullanılırdı.

Sabaha karşı Plevne civarından geçiyorduk, alacakaranlıkta pencereyi açtım.

(Cenap Şahabeddin, *Güzel Yazılar*)

Nereden geçiyorduk?
Plevne civarından geçiyorduk.

Aşağıdaki cümlelerin yer tamlayıcılarını bulunuz.

SIRA SİZDE 2

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allahım bu çizgili yüz?

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.
Kavgada kılıç ödünç verilmez.
Arık ata kuyruğu yüktür.
Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır.

ZARF TÜMLECİ

AMAÇ 3 ***Cümlede zarf tümlecini çözümlemek***

Cümlede yüklemin anlamını zaman, yer, yön, durum, miktar, tarz, sebep, ölçü, araç, soru, şart vb. yönlerden tamamlayan ögeye **zarf tümleci** adı verilir. Zarf tümleci, fiilin sıfatı durumundaki cümle ögesidir.

Zarf tümleci: Cümlede yüklemin anlamını zaman, yer, yön, durum, miktar, tarz, sebep, ölçü, araç, soru, şart vb. yönlerden tamamlayan ögedir.

Güzel düşün, iyi hisset yanılma aldanma;
Ne varsa doğrudadır, doğruluk şaşar sanma

(Tevfik Fikret)

Bu dizelerde geçen *güzel* ve *iyi* sözcükleri, cümlede zarf tümleci işleviyle kullanılmışlardır; çünkü *düşün-* ve *hisset-* fiillerinin durumunu belirtmektedirler.

Dil, her gün konuşulmak suretiyle işlenir.

(Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*)

Bu cümledeki *her gün konuşulmak suretiyle,* bir edat grubudur ve cümlede zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır. Burada da zarf tümleci, *işlen-* fiilinin tarzını bildirmektedir.

Senelerce sana hasret taşıyan
Bir gönülle kollarına atılsam
Ben de, bir gün, kucağında yaşayan
Bahtiyarlar arasına katılsam.

(Orhan Seyfi Orhon)

Bu şiirde iki cümle bulunmaktadır. Bu cümleleri ayrı ayrı ele alıp ögelerine ayırdığımız zaman birinci cümlede zarf tümleci olan öge (*senelerce sana hasret taşıyan bir gönülle*), yüklemi araç ilgisiyle tamamlamaktadır. İkinci cümledeki zarf tümleci ise (*bir gün*) yüklemi zaman ilgisiyle tamamlamaktadır:

Senelerce sana hasret taşıyan
Bir gönülle kollarına atılsam.

atılsam : Yüklem [Şart kipi (-sa) istek işlevinde]
(ben) : Gizli özne
kollarına : Yer tamlayıcısı
senelerce sana hasret taşıyan bir gönülle : Zarf tümleci

Ben de, bir gün, kucağında yaşayan
Bahtiyarlar arasına katılsam.

katılsam : Yüklem [Şart kipi (-sa) istek işlevinde]
ben de : Özne
bir gün : Zarf tümleci
kucağında yaşayan bahtiyarlar arasına : Yer tamlayıcısı

Çok uzun bacaklı, çok uzun boylu, sırtları kabarık, kambur hayvanlar trene bakmıyorlardı bile... Ağızlarında beyazımsı bir köpük çiğneyerek dalgın ve küskün, arka arkaya, ağır ağır, yumuşak yumuşak, iz bırakmadan ve toz çıkarmadan gidiyorlardı.

(Refik Halit Karay, "Eskici", *Gurbet Hikâyeleri*)

Bu metinde de iki cümle bulunmaktadır. *"Çok uzun bacaklı, çok uzun boylu, sırtları kabarık, kambur hayvanlar trene bakmıyorlardı bile..."* birinci cümledir. Bu cümlede zarf tümleci bulunmamaktadır:

bakmıyorlardı : Yüklem
çok uzun bacaklı, çok uzun boylu, sırtları kabarık, kambur hayvanlar : Özne
trene : Yer tamlayıcısı

İkinci cümlede ise birden fazla zarf tümleci bulunmaktadır. Bu zarf tümleçleri de yüklemi tarz ilgisiyle tamamlamaktadır:

gidiyorlardı : Yüklem
(onlar) : Gizli özne
ağızlarında beyazımsı bir köpük çiğneyerek : Zarf tümleci
dalgın ve küskün : Zarf tümleci
arka arkaya : Zarf tümleci
ağır ağır : Zarf tümleci
yumuşak yumuşak : Zarf tümleci
iz bırakmadan ve toz çıkarmadan : Zarf tümleci

Zarf Tümlecinin Özellikleri

1. Zarf çeşidi olan kelimelerin hepsi cümlede zarf tümleci olarak kullanılabilir. Zarflar, cümlede genellikle çekimsiz olduklarından fiillere doğrudan bağlanır. İsimler, eksiz veya hâl [yön (-ra, -arı), vasıta (-la, -n) ve eşitlik (-ca, -ça)] eklerini alarak zarf olarak kullanılır. Ayrıca bazı tarz, zaman, miktar isimleri de yönelme, bulunma ve ayrılma durumu eklerini alarak cümlede zarf tümleci olarak görev yapar. Fiiller de zarf-fiil eklerini alarak zarf tümleci olarak kullanılabilir:

Beş yüz sene bekler mi ? Nasıl bekleyeceksin
Ruhun da asırlarca bu hüsranı mı çeksin?

(Mehmet Akif Ersoy)

Bu dizelerde üç cümle bulunmaktadır: "*Beş yüz sene bekler mi?*" cümlesi birinci cümledir; *beş yüz sene* ise cümlenin zarf tümlecidir ve yüklemi zaman yönünden tamamlamaktadır. Zarf tümleci olan bu öge de bir sıfat tamlamasıdır.

Gönlünü Şirin'in aşkı sarınca
Yol almış hayatın ufuklarınca
O hızla dağları Ferhat yarınca
Başlamış akmaya çoban çeşmesi

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu şiirde iki cümle mevcuttur. İlk iki dize birinci cümledir, bu cümlede iki zarf tümleci bulunmaktadır. Birinci zarf tümleci, *gönlünü Şirin'in aşkı sarınca* zarf-fiil grubudur; grupta *sar-* fiili -IncA zarf-fiil ekini alarak zarflaşmıştır. İkinci zarf tümleci ise *hayatın ufuklarınca* kelime grubudur. *Hayatın ufukları* bir isim tamlamasıdır; tamlama -ca eşitlik ekini alarak zarf tümleci görevinde kullanılmıştır.

Son iki dize de ikinci cümledir; bu cümlede de *o hızla dağları Ferhat yarınca* kısmı zarf tümlecidir. Zarf tümleci olan bu kısım da bir zarf-fiil grubudur. Burada da *yar-* fiili -IncA zarf-fil ekini alarak zarf tümleci göreviyle kullanılmıştır.

Çocuk uysallıkla onun ardından eve girdi.

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Bu cümlede de zarf tümleci olan öge *uysallıkla* kelimesidir, o da vasıta eki (-la) almış bir isimdir.

2. Tekrar grupları (ikilemeler), edat grupları, kısaltma grupları (yaklaşma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu, isnat grubu), bağlama grubu, isim ve sıfat tamlamaları; zarf tümleci işleviyle kullanılabilen kelime gruplarıdır. Zarf-fiil grupları da cümlede zarf tümleci olarak kullanılır. Bu şekilde grup hâlinde kullanılan zarflara "gruplaşmış zarf" adı verilir:

Sevdiklerim göçüp gidiyorlar birer birer
Ay geçmiyor ki almıyayım gamlı bir haber.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Yukarıdaki dizelerde birinci cümlede yer alan zarf tümleci ögesi *birer birer*, aynı kelimenin tekrarıyla yapılmış bir ikileme grubudur.

O gün ruhumuzdan taşan kahkaha
Hâlâ bir ok gibi kalbimi deler

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu cümlede yer alan *o gün,* bir sıfat tamlaması olup zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır. Ancak bu zarf, ana cümle fiilinin değil *taşan* sıfat-fiilinin zarfıdır. *Hâlâ bir ok gibi* ise benzerlik edatıyla kurulmuş bir edat grubudur ve cümlede zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır.

Her yandan küçülen bir oda gibi
Duvarlar yanaşmış, tavan alçalmış

(Necip Fazıl Kısakürek)

Bu dizelerde yer alan *her yandan küçülen bir oda gibi* kelime grubu da bir edat grubu olup zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır.

Bayram sabahı güneş bile başka türlü, âdeta ruhanî doğardı.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Bu cümlede zarf tümleci olarak kullanılan gruplardan *bayram sabahı,* belirtisiz isim tamlaması yapısında; *başka türlü* ise sıfat tamlaması yapısında olup zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır.

Duymamış, belli, hayâtında bir eş hasretini;
Yaşamış taş gibi, toprak gibi, mahrûm acıdan.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu dizelerden ikincisinde yer alan cümlede üç tane zarf tümleci bulunmaktadır: *taş gibi, toprak gibi, mahrûm acıdan.* Bunlardan ikisi (*taş gibi, toprak gibi*) edat grubu yapısındadır. *Acıdan mahrum* grubu ise uzaklaşma grubu kalıbında olup cümlede zarf tümleci işleviyle kullanılmıştır.

Güzelliğin neden saklı gizli dursun.

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Bu cümlede zarf tümleci olan öge *saklı gizli,* bir tekrar grubudur. Yakın anlamlı iki kelimeyle kurulmuş bir tekrar grubudur.

Bir gün nehirler gibi çağlayarak derinden
Dağlardan ormanlardan sana akacak mıyım?

(Ömer Bedrettin Uşaklı)

Bu cümlede zarf tümleci olan *bir gün nehirler gibi çağlayarak derinden*, bir zarf-fiil grubudur. Yukarıda da belirtildiği gibi zarf-fiil grupları cümlede zarf tümleci işlevi görür.

Hepsi sırtında abâ, günlerce
Gittiler içleri hicranla dolu;
Her günün ufkunu sardıkça gece
Dediler: "Belki son akşamdır bu!"

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu örnekte iki cümle bulunmaktadır. İlk iki dize bir cümledir; bu cümlede üç tane zarf tümleci yer almaktadır: *sırtında abâ, günlerce, içleri hicranla dolu.* Bunlardan *sırtında abâ,* bulunma grubu yapısındadır; *günlerce* ise -ca eşitlik hâli ekini almış bir isimdir, *içleri hicranla dolu* ise isnat grubu yapısındadır. Cümleyi şu şekilde ögelerine ayırabiliriz:

Hepsi, sırtında abâ, günlerce
Gittiler içleri hicranla dolu;

gittiler : Yüklem
hepsi : Özne
sırtında abâ : Zarf tümleci
günlerce :Zarf tümleci
içleri hicranla dolu : Zarf tümleci

Şiirdeki ikinci cümle ise iç içe birleşik yapılı bir cümledir. Yani bu cümlede bir ana cümle, bir de iç cümle bulunmaktadır. İç cümle konumunda olan "*Belki son akşamdır bu*." cümlesi, ana cümleye nesne ilgisiyle katılmıştır. Cümledeki zarf tümleci *her günün ufkunu sardıkça gece* ise bir zarf-fiil grubudur. Cümleyi şu şekilde ögelerine ayırabiliriz:

Her günün ufkunu sardıkça gece
Dediler: "Belki son akşamdır bu!"

dediler : Yüklem
(onlar) : Gizli özne
her günün ufkunu sardıkça gece : Zarf tümleci
belki son akşamdır bu : Nesne (iç cümle)

İç cümlenin ögelere ayrılışı da şu şekilde olur:

son akşamdır : Yüklem
bu : Özne
belki : Cümle dışı öge

Bizim çocuklar kâh el çırparak kâh kahkahalar atarak onları seyrediyordu.

(Buket Uzuner, *Gelibolu*)

Bu cümlede ise zarf tümleci olan *kâh el çırparak kâh kahkahalar atarak* kelime grubu, bir bağlama grubudur.

Kalede ve onun eteğine serpilmiş mahallelerde Türk velileri Roma ve Bizans taşlarıyle sarmaş dolaş yatarlar.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Bu cümlede zarf tümleci olan *Roma ve Bizans taşlarıyle sarmaş dolaş* grubu ise bir vasıta grubudur.

3. Bir cümlede birden fazla zarf tümleci bulunabilir. Bu zarfların aynı tür zarflar olması gerekmez. Yani bir cümledeki zarf tümleçleri aynı veya farklı türden zarflar olabilir:

Her zaman biraz hüzünlü, fakat-bunda bir tezat yoktur- yine her an az çok müsterih ve hatta memnun görünürdü.

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Enişte*miz)

Zil çalacak... Sizler derslere gireceksiniz bir bir.
Zil çalacak, ziller çalacak benimçin,
Duyacağım evlerden, kırlardan, denizlerden;
Tâ içimden birisi gidecek uça ese...
Ama ben, ben artık gidemeyeceğim

(Zeki Ömer Defne)

O gün ruhumuzdan taşan kahkaha
Hâlâ bir ok gibi kalbimi deler

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bir kapı açılıp, merdivende ayak sesleri duyuluncaya kadar orada bitkin oturdu.

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Mağlupken ordu, yaslı dururken bütün vatan
Rüyama girdi her gece bir fatihane zan

(Yahya Kemal Beyatlı)

4. Bazı tarz, zaman, miktar isimleri yaklaşma (-A), bulunma (-DA) ve uzaklaşma (-DAn) hâl eklerini alarak cümlede zarf tümleci olarak kullanılır:

Hepsi meshûr, o muammâ güzeli
Gittiler görmeğe Kaf dağlarına.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Rüya gibi bir yazdı. Yarattın hevesinle,
Her ânını, her rengini, her şi'rini hazdan.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu kışın sonunda Rauf'un uzun kayboluşlarından, vefasızlığından bıkarak babasına gitti.

(Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan ve Raik'in Annesi*)

Pazartesi sabahı, erkenden uyanıyor

(Attila İlhan, *Bıçağın Ucu*)

*Deli enişte*miz *meraktan hakikaten çıldıracak gibi olmuştu.*

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Enişte*miz)

Bu defaki azlinden sonra artık babasının şefaatiyle yeni bir memuriyet temini imkânsızdı; zira o, çoktan ölmüştü.

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*)

Nasıl oldu, farkına varamadım; söğüdün kabuğu birden yarıldı.

(Ömer Seyfettin, *Ant*)

5. Bir kısım sıralı cümlelerde zarf tümleci ortak olabilir:

Beraberce okuyacağız, çalışacağız, gezeceğiz.

(Mehmet Kaplan)

Ekseri başkaları için yaşar; başkaları için çalışır; başkaları uğruna ölürsün.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

6. Bazı cümlelerde zarf tümleçlerinden sonra açıklayıcı bir kısım da yer alabilir:

Bütün aile, bir düğüne, daha doğrusu bir cenaze arabasına gider gibi giyinmişti.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Sarışın kadın üşümüş olacak ki, birden kalktı, rüzgâdan uçan eteklerini tuta tuta içeri kamaraya doğru yürürdü.

(Haldun Taner, *Kızıl Saçlı Amazon*)

7. Soru eki de bazen bağlı olduğu ögeyi zaman zarfı işleviyle fiillere bağlamaktadır:

Bir parıltı gördü mü gözler hemen dalıyor,
Göğüsler çekilerek nefesler daralıyor.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu adları bir kere öğrendiniz mi artık unutamazsınız.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

8. Bir kısım birleşik fiiler, zarf grubu kalıbında kurulduklarından zarfla fiil anlamca kaynaşmaya uğrar:

Sevdiğinden ayrı düştü.
Kesenin ağzını ardına kadar açtı.
Bu şiirin kafiyeleri denk düşmemiş.
Bana dünyanın en büyük fenalığını yapmaya kalktığın yetişmiyormuş gibi en ağır hakaretini de savurmaktan geri durmadın.

(Kerime Nadir)

Gözleri uzun uzun burkulu kaldı bende,
Dedi: "Hana sağ indi ölü çıktı geçende.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

9. Şartlı birleşik cümlelerde yan cümle olan şart cümlesi; temel cümleyi şart, zaman, sebep, benzetme, tahmin vb. yönlerden tamamlayarak çok defa temel cümleye zarf tümleci işleviyle katılır:

İnsan sağ iken bilinmezse, ölünce hiç bilinmez.

(Cevdet Kudret, *Küçük Paşa*)

Bu örnekte *ölünce hiç bilinmez* temel cümle, *insan sağ iken bilinmezse* yan cümledir. Yan cümle olan *insan sağ iken bilinmezse* kısmı, temel cümleyi zarf tümleci işlevi ile tamamlamaktadır. Ancak bu da bir cümle olduğundan cümle çözümlemelerinde hem yan cümlenin hem de temel cümlenin ögelerini ayrı ayrı göstermek gerekir:

İnsan sağ iken bilinmezse
bilinmezse : Yüklem
insan : Özne
sağ iken : Zarf tümleci

ölünce hiç bilinmez

bilinmez : Yüklem
(insan) : Özne
ölünce : Zarf tümleci
hiç : Zarf tümleci

Bıçak soksan gölgeme
Sıcacık kanım damlar

(Necip Fazıl Kısakürek)

Havaya bakarsam hava alırım
Toprağa bakarsam dua alırım
Topraktan ayrılsam nerde kalırım
Benim sadık yarim kara topraktır.

(Âşık Veysel Şatıroğlu)

Bu topluluğun fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa, o topluluğa dayanan cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur.

(Mustafa Kemal Atatürk)

Asude olam dersen eğer gelme cihane.

(Ziya Paşa)

Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhûle giden bir gemi kalkar bu limandan.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Elini öpmek için yalvarsa da bakışım
Isır diye tepinir gözlerimin bebeği.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

10. Edat grubu, bazı dil bilgisi kitaplarında, "edat tümleci" veya "ilgeç tümleci" adıyla yer almaktadır. Edat grubu, bir isim ögesiyle bir çekim edatının oluşturduğu kelime grubudur. Bu grupta isim ögesi başta, çekim edatı sonda bulunur. Gruptaki isim ögesi, tek bir isim olabileceği gibi isim yerine geçen bir kelime grubu veya cümle de olabilir. Edatın isimle birleşmesi ekli veya eksiz olur. Edat grupları söz diziminde isim, sıfat veya zarf olarak işlev görür. Bu bakımdan bunları ayrı bir tümleç olarak kabul etmek yerine cümledeki işlevlerine göre değerlendirmek daha doğrudur. Edat grupları; zarf tümleci işleviyle kullanıldıklarında yüklemin anlamını zaman, durum, sebep bakımlarından tamamlar:

Görünüşe göre kadın, çocuğa iyi bakıyordu, fakat yavrucağın gözlerinden ve bütün varlığından sızan o keder neydi?

(Halide Nusret Zorlutuna, *Benim Küçük Dostlarım*)

Halbuki bu sene bacalar eskisi gibi tütmeyecek, ancak içleri rüzgârlara karşı meydan okuyarak alevlene alevlene homurdanmayacaktı.

(Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*)

Bu arada, onu biraz daha iyi yaşatabilmek için, karım düğününden kalma üç beşibirliği bozdurdu.

(Tarık Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*)

Bir gün nehirler gibi çağlayarak derinden
Dağlardan ormanlardan sana akacak mıyım?

(Ömer Bedrettin Uşaklı)

Her yandan küçülen bir oda gibi
Duvarlar yanaşmış, tavan alçalmış

(Necip Fazıl Kısakürek)

Gördüm ön safta oturmuş nefer esvaplı biri
Dinliyor vecd ile tekrar alınan Tekbîr'i.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Taş oluktan dökülen bir su başında durdu,
Her geçen yolcu için başka bir söz bulurdu

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Gecenin bitmeğe yüz tuttuğu andan beridir,
Duyulan gökte kanat, yerde ayak sesleridir.

(Yahya Kemal Beyatlı)

11. Cümle çözümlemelerinde yükleme "niçin, nasıl, ne zaman, ne kadar, ne şekilde, ne ile, kiminle, hangi durumda, hangi şartlarda" gibi sorular yöneltilerek zarf tümleci ögesinin bulunması sağlanır:

İki yandaki çarklar, dar kafeslerinde birden uyanan, alışkın ve müthiş deniz aygırları gibi hiddetli bir gürültü çıkararak kımıldandı.

(Ömer Seyfettin, *Aşk Dalgası*)

Nasıl kımıldandı?
Birden uyanan, alışkın ve müthiş deniz aygırları gibi hiddetli bir gürültü çıkararak

Bütün vapur hafifçe sarsıldı.

Ne şekilde sarsıldı?
Hafifçe

Deli bir sağanaktan sonra, Çukurova'nın kuvvetli mayıs güneşi, kırmızı toprakları öyle bir kavramıştı ki, yol boyunca uzanan bodur çalılar, taze otlar, sağı-

mızda ağır ağır akan nehir, mavi gökte süzülen geniş kanatlı kuşlar, her şey yorgun görünüyordu.

(Orhan Kemal, *Sarhoşlar*)

Ne zaman kavramıştı?
Deli bir sağanaktan sonra

Nasıl kavramıştı?
Öyle bir

Nasıl görünüyordu?
Yorgun

Babamın Ziya Bey adında bir arkadaşı var, o akşam eşiyle birlikte bize geldi.

(Aziz Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*)

Ne zaman geldi?
O akşam

Kiminle geldi?
Eşiyle birlikte

CÜMLE DIŞI ÖGELER

AMAÇ 4 ***Cümle dışı ögeleri açıklamak***

Cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmayan ve şekil olarak yükleme bağlanmayan; ancak cümlenin anlamını dolaylı olarak tamamlayan ve cümleler arasında bağlantı kurarak metnin oluşmasına katkıda bulunan ögelere "cümle dışı öge" denir. Bunlar; özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı gibi yüklemin tamamlayıcısı değildir, metindeki herhangi bir yüklemle ilişkilendirilemez. Ancak açıklama, pekiştirme, onama, ret, sıralama, denkleştirme vb. işlevlerle cümleler arasında görev yapar. Bu bakımdan bağlaçlar, ünlemler, ünlem grupları, hitap sözleri, ara sözler, açıklayıcı cümleler; cümle dışı öge olarak kullanılabilir.

DİKKAT **Kimi kaynaklarda bu terim "cümle dışı unsur (C.D.U.)" olarak adlandırılmaktadır.**

Cümle Dışı Ögelerin Özellikleri

1. Bütün ünlemler ve ünlem grupları, hitaplar cümle dışı ögelerdir. Ünlem grupları; cümleye ahenkli, etkili bir anlatım tarzı getirir; fakat cümlenin kuruluşuna katılmaz. Bu ögeler cümlenin başında, ortasında ve sonunda bulunabilir:

Ah! Keşke talih bana levhanın bu tarafını görmeyi nasip etmemiş olsaydı.

(Ahmet Ağaoğlu)

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdad inerek öpse o pak alnı değer.

(Mehmet Akif Ersoy)

Ey suyun sesinden anlayan bağlar,
Ne söyler bu dağa çoban çeşmesi?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Ey gözlerinin çevresi mor, benzi tutulmuş,
Akşamladığım yolları yalnız gezen âfet!
Kaç yıl geçecek, böyle hazin, böyle habersiz.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana âğûşunu açmış duruyor peygamber.

(Mehmet Akif Ersoy)

Ey, pembe akşamların kara sevdalıları!
Güzelliklerine doyulmamış zamanlar!
Ergen yastığının ateşten rüyaları!
Ey, saf kalbimizde doğmuş ve ölmüş anlar!...

(Ahmet Muhip Dıranas)

Ey şimdi süzgün, rüzgârlarda dalgalı;
Barışın güvercini, savaşın kartalı...
Yüksek yerlerde açan çiçeğim;
Senin altında doğdum,
Senin altında öleceğim.

(Arif Nihat Asya)

Kış çöktü üzerimize bre Rıfat.

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Ey bulutları uçuşan gök,
Kokusunu duyduğum bahar,
Ey gözden saklı tabiat
Beklemek neye yarar?

(Ziya Osman Saba)

Çalgı sesi bana kadar geliyordu, âh!
Ne uzunmuş gece, Rabbim, gelmiyor sabah!

(Enis Behiç Koryürek)

2. Cümle içinde yer alan ara sözler ve açıklayıcı cümleler de cümle dışı ögeler olarak değerlendirilir. Bu ögeler, cümle içerisinde ya iki çizgi arasında ya iki virgül arasında ya da ayraç içerisinde gösterilir:

Yalı halkı -orta ailede olduğu gibi- pencerelerden haykırsalardı, Adnan ağlayacaktı.

(Mithat Cemal Kuntay)

Kürklü paltosunun yakası içinde yüzü yarı yarıya kaybolmuş kıranta bir rum -kıyafetine nazaran zengin bir simsar- yanlarında durdu.

(Reşat Nuri Güntekin)

Halit Ayarcı'nın izafîlik dediği şeyin, tabir caizse, bir hakikat olduğunu kendi hayatımda yaşıyorum.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*)

Düşmez yere hâşâ o, bizim bayrağımızdır,
Bir fecr olarak doğmadadır her dağımızdan.
Ay yıldız o mazideki süstür, emin ol,
Âtide güneşler doğacak bayrağımızdan.

(Mithat Cemal Kuntay)

Bu gelen, bir yuvasız kuş gibi pervâsızdı;
Bu gelen köylü, sesinden tanıdım, bir kızdı.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Tenkitlerinize, -buna ikaz demek daha doğru olur- teşekkür ederim.

(Cemil Meriç)

3. Cümleler arasındaki bağlayıcılar da cümle dışı ögelerdir:

Dinle bakalım işitebilir misin
Türküsünü damların, bacaların
Yahut da karıncaların buğday taşıdıklarını
Yuvalarına?

(Orhan Veli Kanık)

Hacı Kalfa: "Yollar maşallah emindir, amma ne olur ne olmaz, peçeni kapa. Senin suratın öyle her yerde açılacak suratlardan değildir, anladın mı efendim?" demişti.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Çocuğun yüzü ibik gibi kızardı. Bereket o telâşta kimse işin farkına varamadı.

(Haldun Taner)

Onu, köyünden kıskanır gibi idim. Daha doğrusu, dört yıllık bir ayrılıktan sonra köyüne kavuşan bu erin yanında kendimi fazla buluyordum.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Bu kız, ufak tefek gayet hoppa, gayet şımarık bir şeymiş, hatta bunun için ismine Çalıkuşu derlermiş.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Gittim ve geldim; ancak şimdi yeni hatıralarım muayyen çizgiler içinde canlanıyor.

(Samet Ağaoğlu)

Zavallı ablamın, Kenan ağabeyimin o kadar sızlanan mektuplarını da bî-his bir inatla cevapsız bıraktım. Fakat artık söylemem lâzım.

(Halide Nusret Zorlutuna)

A evlâdım, kendi dilimizce bir marş söyleseniz de biz de anlayıp dinlesek olmaz mı?

(Necmettin Halil Onan)

Koleje çocuğunu veren babaların ekserisi hâli vakti yerinde, fakat düşüncesi mahdut insanlardır."

(Necmettin Halil Onan)

Elleri ceplerinde kendi kendine deniz kenarında dolaşır, yahut ağaçların altında kitap okurdu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Kardeşim böylesine can kurban. Ama bu herif böyle değil ki dün dayanamadım kendisine söyledim.

(Memduh Şevket Esendal)

Ama Mahmut Efendi, bu kadarı da olmaz! İçiyorsun ne ise, afiyet olsun; ancak tozunu da beraber iç bari, katık et!.

(Memduh Şevket Esendal)

Gerçi şimdiye kadar görüşmedik amma, sizi uzaktan tanıyorum.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bazen yatağının başucunda kitap okuyorum, hatta masal bile söylediğim oluyor.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Büyük şairlerin iptida mahdut insanlar tarafından anlaşıldığı muhakkaktır; lâkin Ahmed Haşim Bey bu mahdudiyeti de lüzumundan fazla tahdit ediyor.

(Mehmet Fuat Köprülü)

SIRA SİZDE 3

Aşağıdaki cümleleri ögelerine ayırınız.

Ellerim takılırken rüzgârların saçına
Asıldı arabamız bir dağın yamacına

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Saçların dökülsün açık göğsüne,
Mermer üzerinden geçen su gibi.
Bir ince baygınlık çöker gönlüne,
Yaz vaktinin gündüz uykusu gibi.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Kaç bahar, bülbüle hasret, güle hasret yaşadık;
Görmedik kaç yaz ufuklarda yarım bir mehtâb.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Özet

Cümlede nesneyi çözümlemek

Cümlede yüklemin doğrudan etki ettiği ögeye nesne denir. Yani nesne, yüklemin gösterdiği hareketten doğrudan etkilenen varlık veya kavramdır. Nesne, daima geçişli fiillerin bir ögesi olarak kullanılır

Eğer nesne ekli yükleme hâlindeyse buna belirtili nesne, eksiz yükleme hâlindeyse buna da belirtisiz nesne denir. Belirtili nesne, -ı (-i, -u, -ü) yükleme hâli ekini alır ve belirli bir varlığı ifade eder. Belirtili nesnenin söz diziminde belli bir yeri yoktur; cümlenin herhangi bir yerinde bulunabilir. Özellikle vurgulanmak istendiğinde yükleme yaklaştırılır.

Cümlede yer tamlayıcısını çözümlemek

Yer tamlayıcısı, cümlede yüklemin bildirdiği hareket, iş veya oluşun yerini ve yönünü bildiren ögedir. Yer tamlayıcısı ismin yaklaşma (-A), bulunma (-DA) ve uzaklaşma (-DAn) hâl eklerinden birini alarak yükleme bağlanır. Yer tamlayıcısı yüklemle dolaylı olarak ilgili olduğu için dolaylı tümleç olarak da adlandırılır.

Cümlede zarf tümlecini çözümlemek

Cümlede yüklemin anlamını zaman, yer, yön, durum, miktar, tarz, sebep, ölçü, araç, soru, şart vb. yönlerden tamamlayan ögeye zarf tümleci adı verilir.

Cümle çözümlemelerinde zarf tümlecini bulunmak için yükleme niçin, nasıl, ne zaman, ne kadar, ne şekilde, ne ile, kiminle, hangi durumda, hangi şartlarda gibi sorular yöneltilir.

Cümle dışı ögeleri açıklamak

Cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmayan ve şekil olarak yükleme bağlanmayan; ancak cümlenin anlamını dolaylı olarak tamamlayan ögeye cümle dışı öge denir. Bu öge; özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı gibi yüklemin tamamlayıcısı değildir, metindeki herhangi bir yüklemle ilişkilendirilemez. Ancak açıklama, pekiştirme, onama, ret, sıralama, denkleştirme vb. işlevlerle cümleler arasında görev yapar. Bu bakımdan bağlaçlar, ünlemler, ünlem grupları, hitap sözleri, ara sözler, açıklayıcı cümleler; cümle dışı öge olarak kullanılabilir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde nesne vardır?
a. Rüzgârın hiç eksik olmadığı dar ve loş bir sokaktı burası.
b. Yerinden yurdundan kopan bir adammış.
c. Oraya iki yıl önce pembe panjurlu ev yaptırdı.
d. Burası turistlerin pek uğramadığı bir tatil beldesiydi.
e. Mola verdiğimiz yerdeki manzaradan kendimizi alamadık.

2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde nesne **yoktur?**
a. Yaşamı, tüm ayrıntılarıyla içinden geldiği gibi dizelere taşırdı.
b. Tek kol ve doğru tutum, her zaman iki kol ve yanlış tutumu yener.
c. Önce upuzun, sonra kesik saçların vardı.
d. Uzun bir tartışmadan sonra nihayet parayı verdi.
e. Fâni bir iz bırakmış burda yatmışsa kimler.

3. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde soru eki, zaman zarfı görevinde kullanılmıştır?
a. Senin sorunu cevaplar mı bilmem!
b. Güzel mi güzel ama çok nazlı!
c. Annem mi beni çağıran bu ses?
d. Bir parıltı gördü mü gözler hemen dalıyor.
e. Soru sormak yasak mı?

4. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde birden fazla yer tamlayıcısı vardır?
a. En umulmadık yerde, karşımıza çıkıyor.
b. Yolun bitmesine ne kadar kaldı?
c. Keskin sirke küpüne zarar verir.
d. Saat beşte Nazmiye ablamlara gideceğiz.
e. Başarıya doğru giden yolda emin adımlarla ilerliyordu.

5. Aşağıda "cümle dışı ögelerle" ilgili verilen bilgilerden hangisi **yanlıştır?**
a. Cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmaz.
b. Şekil olarak yükleme bağlanmaz.
c. Cümlenin anlamına dolaylı olarak katkıda bulunur.
d. Bağlaçlar, ünlemler cümle dışı öge olarak kabul edilir.
e. Yüklemler bazen cümle dışı öge olabilir.

6. "Dün akşam, ışıltılı yollardan, mavi suların parıldadığı altın oyalı sahillerden geçerek ülkemizin tarihi en eski şehrine geldik."
Bu cümlenin ögeleri aşağıdakilerin hangisinde sırasıyla ve doğru olarak verilmiştir?
a. Zarf tümleci, nesne, yüklem
b. Zarf tümleci, nesne, yer tamlayıcısı, yüklem
c. Zarf tümleci, zarf tümleci, yer tamlayıcısı, yüklem
d. Özne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı, yüklem
e. Nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı, yüklem

7. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yer tamlayıcısı açıklayıcısıyla birlikte verilmiştir?
a. İki akrabamla, halam ve teyzemle, Nevşehir'e gezmeye gitmiştik.
b. Ötede, tepenin eteğinde, bir köy vardı.
c. En umulmadık yerde karşımıza çıkıyorlar.
d. Onun gözünde ben bir zavallı idim.
e. Asıldı arabamız bir dağın yamacına.

8. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde belirtili nesne vardır?
a. Rabbim bir isim ver bana hâlimden.
b. Dün kardeşimden uzun bir mektup aldım.
c. "Eşinden ayrılan bir kız" dediler.
d. Türk subayı bizleri dikkatle süzdü, başıyla selamladı.
e. Görmedik kaç yaz ufuklarda yarım bir mehtap.

9. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde zarf tümleci bir kelime grubu **değildir?**
a. Güzel düşün, iyi hisset, yanılma, aldanma.
b. Yaşamış taş gibi, toprak gibi mahrum acıdan.
c. Sevdiklerim göçüp gidiyorlar birer birer.
d. Pembe'yle Asiye itişip kakışıp o delikten odayı gözetliyordu.
e. Genç kadın, bu lokantayı üç yıl kendi başına çalıştırmış.

10. Aşağıdaki beyitlerin hangisinde cümle dışı bir öge **yoktur?**
a. Bu gelen bir yuvasız kuş gibi pervasızdı
Bu gelen köylü, sesinden tanıdım, bir kızdı
b. Dinle bakalım, işitebilir misin
Türküsünü damların, bacaların
c. Çalgı sesi bana kadar geliyor, âh
Ne uzunmuş gece, Rabbim, gelmiyor sabah
d. Ay yıldız o mazideki süstür, emin ol,
Atide güneşler doğacak bayrağımızdan.
e. Saçların dökülsün açık göğsüne,
Mermer üzerinden geçen su gibi.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız farklıysa "Nesne" bölümünü tekrar inceleyin.
2. c	Yanıtınız farklıysa "Nesne" bölümünü tekrar inceleyin.
3. d	Yanıtınız farklıysa "Zarf Tümleci" bölümünü tekrar inceleyin.
4. a	Yanıtınız farklıysa "Yer Tamlayıcısı" bölümünü tekrar inceleyin.
5. e	Yanıtınız farklıysa "Cümle Dışı Ögeler" bölümünü tekrar inceleyin.
6. c	Yanıtınız farklıysa "Zarf Tümleci " bölümünü tekrar inceleyin.
7. b	Yanıtınız farklıysa "Yer Tamlayıcısı " bölümünü tekrar inceleyin.
8. d	Yanıtınız farklıysa "Nesne" bölümünü tekrar inceleyin.
9. a	Yanıtınız farklıysa "Zarf Tümleci" bölümünü tekrar inceleyin.
10. e	Yanıtınız farklıysa "Cümle Dışı Ögeler" bölümünü tekrar inceleyin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kargaların uçtuklarını, bulutların geçtiklerini görmek, adamların budalalıklarını işitmekten içimde bir ferahlık, (belirtisiz)
bir açıklık duyarım. (nesne)

Ben muallimliği, terbiyeyi başka türlü anlıyorum, dedi (belirtisiz nesne)
ve bahsi değiştirdi. (b.li nesne)

Sıra Sizde 2

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allahım bu çizgili yüz?

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.
Kavgada kılıç ödünç verilmez.

Arık ata kuyruğu yüktür.
otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır.

Sıra Sizde 3

Ellerim takılırken rüzgârların saçına / (zarf tümleci)

Asıldı / arabamız / bir dağın yamacına
yüklem özne yer tamlayıcısı

Saçların / dökülsün / açık göğsüne/
özne yüklem yer tamlayıcısı

Mermer üzerinden geçen su gibi (zarf tümleci)

Bir ince baygınlık / çöker / gönlüne/
özne yüklem yer tamlayıcısı

Yaz vaktinin gündüz uykusu gibi (zarf tümleci)

Kaç bahar,/ bülbüle hasret, güle hasret / yaşadık (Biz:
zarf tümleci zarf tümleci yüklem özne)

Görmedik / kaç yaz / ufuklarda / yarım bir mehtâb (Biz:
yüklem zarf t. yer taml. nesne özne)

Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar

Açıkgöz, H. - Yelten, M. (2005). *Kelime Grupları,* İstanbul.

Altıntoprak (Gündoğmuş), S. (2001). *Yahya Kemal'in Manzum Eserlerinde Kelime Grupları: Yapılışları ve Kullanılışları,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Atabay, N. - Özel, S. - Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayrav, S. (1969). *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul.

Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi,* 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Coşar, A. M. (1997). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi.

Delice, H. İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi.

Demiray, K. (1981). *Temel Dilbilgisi*, İstanbul.

Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri,* Osmanlı Lehçesi (çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

Ediskun, H. (1993). *Türk Dilbilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. (1945). *Türk Dilbigisi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.

Erkcan, M. (2004). *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Han Duvarları Adlı Şiir Kitabı Üzerinde Söz Dizimi İncelemesi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Esin, O. (1997). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Çamlıcadaki Eniştemiz Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi.

Gencan, T. N. (1997). *Dilbilgisi,* İstanbul: Kanaat Yayınları.

Gökçe, A. (2009). "Özne Türleri Üzerine", Uluslar Arası Türk Dili Ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, *Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.

Güneş, S. (1999). *Türk Dili ve Anlatım Bilgisi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası.

Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara.

Karahan, L. (2008). *Türkçede Söz Dizimi*, 13. bs., Ankara: Akçağ.

Karaörs, M. (2005). *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi*, Ankara.

Keskin, R. (2003). *Türkçe Dilbilgisi - Kelime ve Cümle Tahlilleri*, Konya.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Ankara.

Kükey, M. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara.

Özkan, M. - Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.

Özkan, M. - Tören, H. - Esin, O. (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili, Yazılı ve Sözlü Anlatım,* 2. bs., İstanbul: Filiz Kitabevi.

Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,* İstanbul.

Uysal, S. S. (1980). *Türkçe Anlatım Yöntemleri,* İstanbul.

Zülfikar, H. (2001). "Türkçede Cümle", *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara: Yargı Yayınevi.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Basit ve birleşik cümle yapılarını ayırt edebilecek,
- Şartlı birleşik cümle yapılarını çözümleyebilecek,
- İç içe birleşik cümle yapılarını çözümleyebilecek,
- Ki'li birleşik cümle yapılarını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Basit cümle
- Birleşik cümle
- Temel cümle
- Yan cümle
- Şartlı birleşik cümle
- İç içe birleşik cümle
- Ki'li birleşik cümle

İçerik Haritası

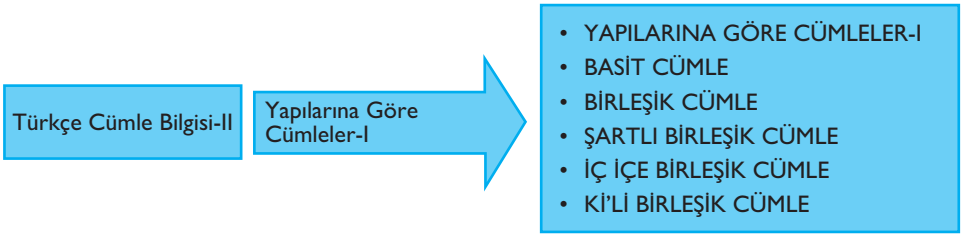

Yapılarına Göre Cümleler-I

YAPILARINA GÖRE CÜMLELER-I

AMAÇ 1 ***Basit ve birleşik cümle yapılarını kavramak***

Bir cümlenin varlığı, bir yüklemin varlığıyla mümkündür. O bakımdan cümleleri yapılarına göre incelemek demek, onları yüklemleri açısından incelemek demektir. Cümledeki yargı sayısı, cümlenin yapısını belirler. Buna göre yapıları bakımından cümlelerin şu türleri vardır:

BASİT CÜMLE

Basit cümle; kuruluşunda tek yüklem bulunan, tek yargı bildiren cümledir. Basit cümlede tek bir yargı bulunur, bu yargıyı sonuca bağlayan tek yüklem vardır. Bu yüklem de ya çekimli bir fiildir ya da ek fiil almış isim ya da isim gibi kullanılan bir kelime grubudur. Basit cümlede cümlenin yapısını belirleyen, cümledeki kelimelerin veya kelime gruplarının sayısı değil bunların tek bir yükleme bağlanmış olmalarıdır. Bu bakımdan bir cümle içinde ne kadar kelime grubu bulunursa bulunsun eğer cümle tek bir yükleme sahipse, yani yargı tek bir yüklemle sağlanıyorsa, o cümle basit cümledir. Basit yapılı cümleler bir düşünceyi, bir isteği, bir duyguyu dile getirir ve bağımsız yargılar ortaya koyar:

Basit cümle: Kuruluşunda tek yüklem, tek yargı bildiren; bir düşünceyi, bir isteği, bir duyguyu anlatan cümledir.

Bütün kötülüklerin anası cehalettir.
Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. (Atasözü)
Komşu hakkı Tanrı hakkıdır. (Atasözü)
İki karpuz bir koltuğa sığmaz. (Atasözü)
Benim sadık yarim kara topraktır. (Âşık Veysel Şatıroğlu)

Bu örneklerde yer alan cümlelerin hepsi, tek bir yargı bildirdikleri için basit cümledir. Bu örneklerden *"çıkarır"* ve *"sığmaz"* yüklemleri, yargı bildiren ögeler olup çekimli birer fiildir. "*Cehalettir* ", *"Tanrı hakkıdır", "kara topraktır"* kelime ve kelime grupları ise ek fiil alarak yargı bildiren ögelerdir.

Eviniz kutu gibi küçücük bir evdi,
Sarmaşıklarla balkonu örtük bir evdi. (Ahmet Muhip Dıranas)

Yukarıdaki dizelerde yer alan cümleler tek bir yargı bildirmektedir; o bakımdan bunlar da birer basit cümledir. Bu cümlelerde yargı ek fiille sağlanmıştır. Cümlelerin yapılarını inceleyelim:

Eviniz kutu gibi küçücük bir evdi.

kutu gibi küçücük bir evdi : Yüklem
eviniz : Özne

Kelime grupları

eviniz : İyelik grubu (Tamlayanı düşmüş [sizin] eviniz)
kutu gibi küçücük bir ev : Sıfat tamlaması
kutu gibi : Edat grubu (Sıfat işleviyle kullanılmıştır.)
küçücük bir ev : Sıfat tamlaması
bir ev : Sıfat tamlaması

Sarmaşıklarla balkonu örtük bir evdi.

sarmaşıklarla balkonu örtük bir evdi : Yüklem
o (eviniz) : Gizli özne

Kelime grupları

sarmaşıklarla balkonu örtük bir ev : Sıfat tamlaması
sarmaşıklarla balkonu örtük : Vasıta grubu
balkonu örtük : İsnat grubu
bir ev : Sıfat tamlaması

Selma Hanım, *bundan dört beş yıl evvel, Etlik'teki bağda o kadar*
özne
taşkın bir hayat ile zinde, o kadar sıhhatli ve neşeli tanıdığı bu

kızcağızın böyle hantal bir yığın haline gelişindeki hikmeti *bir türlü*
nesne zarf t.
anlayamıyordu.
yüklem

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*)

Bu cümle de yine tek yüklemi olan basit bir cümledir.

Yolun kenarındaki kayanın üstüne küfesini koydu. Ellerini belindeki kızıl kuşağın ön tarafına soktu. Açık göğsü, çıplak, sert baldırlarıyla bir kuvvet âbidesi vaziyetinde durdu.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Sizin gibi bir genç kızın arzularına itaat etmek bir vazifedir.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Fakat bu kahkahanın içinde deminki gülüşe benzemeyen, tuhaf bir şey, bir kırıklık vardır.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Benim mi Allahım bu çizgili yüz?

(Cahit Sıtkı Tarancı)

İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil grupları nesnelere bağlı olarak kullanıldıklarından fiilin gerektirdiği ve fiilleri tamamlayan ögelerle (özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf tümleci) birlikte kullanılır; fakat tam bir yargı bildirmez. Yargı, kendilerinden sonra gelen çekimli fiillerle tamamlanır. Bu yüzden de bu gruplar söz diziminde cümle olarak kabul edilemez. Bu gruplar, ya cümlenin bir ögesi ya da cümle ögelerinden birini tamamlayan bir unsur olarak cümleye katılır. Bu bakımdan bünyesinde bu grupları bulunduran cümleler, birleşik cümle değil basit cümle olarak değerlendirimelidir. Cümle çözümlemelerinde bu özelliğe dikkat etmek gerekir.

Aşure yemeye giden kaşığını yanında taşır.
Kol kesilirken parmak acımaz.
Arı kahrın çekmeyen, balın kahrın ne bilsin.
Sırça köşkte oturan komşusuna taş atmaz.

Her günün ufkunu sardıkça gece
Dedilerki: "Belki son akşamdır bu."

(Yahya Kemal Beyatlı)

Ara sıra geçiyor bir atlı, iki yayan,
Bozuk düzen taşların üstünde tıkırdayan
Tekerlekler yollara bir şeyler anlatıyor,
Uzun yollar bu sesten silkinerek yatıyor...
Kendimi kaptırarak tekerleğin sesine
Uzanmışım, kalmışım yaylının şiltesine.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

BİRLEŞİK CÜMLE

İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile onu anlam ve görev bakımından tamamlayan bir veya birden fazla yan cümleden oluşan cümleye **birleşik cümle** denir. Başka bir ifadeyle birleşik cümle, içinde birden çok yargı bulunan cümledir. Bu yapıdaki cümlelerde bir cümle, bir diğerinin başlangıcı olabilir; hatta belli kurallar ölçüsünde birbirine bağlanır veya başka bir cümlenin içerisinde yer alır.

Birleşik cümle: İçinde temel cümle ile onu anlam ve görev bakımından tamamlayan bir ya da birden çok yan cümleden oluşan cümledir.

Birleşik cümlede yan cümlelerin de yüklemlerinin çekimli bir fiil olması, yani tam bir yargı ifade etmesi gerekir. Yan cümle; temel cümledeki yargıyı güçlendirir, onu açıklar, tamamlar ve değişik ilgilerle temel cümleye bağlar. Birleşik cümlede birden çok yan cümle olabilir; ancak bu cümleler temel cümlede bulunan yükleme göre biçimlenir; yani birleşik cümlelerde yan cümleler, temel cümlenin bir ögesi gibi işlev görür.

Birleşik cümleyi oluşturan cümleler de esas olarak birer basit cümledir; ancak bu cümlelerden biri cümlenin anlamını üstlenir, öteki cümleler onu anlam bakımından destekler. Buna göre birleşik cümlenin yapısında yer alan cümleleri şu şekilde adlandırırız:

Temel Cümle

Bir birleşik cümlede esas yargının bildirildiği cümleye **temel cümle** denir. Bu cümle yalnız başına da kullanılabilir. Aynı zamanda ana düşünce bu cümlededir; bu nedenle buna "ana cümle" de denir.

Temel cümle: Birleşik yapılı bir cümlede esas yargının bildirildiği cümledir.

Yan Cümle

Yan cümle: Temel cümlenin dışında kalan; fakat temel cümlenin belirttiği fikri bir sebebe, bir şarta veya bir dileğe bağlayan cümledir.

Yan cümle, temel cümlenin dışında kalan; ancak temel cümlenin ifade ettiği fikri bir sebebe, bir şarta, bir dileğe bağlayan cümledir. Çoğu zaman temel cümleden önce bulunur ve çekimli bir fiille kurulur. Yan cümle de kuruluş bakımından başlı başına bir cümledir. Yan cümlenin esas görevi; temel cümleyi anlam yönünden tamamlamak, açıklamak ve güçlendirmektir. O bakımdan yan cümleler, bir yargı taşısalar da anlam ve kuruluş bakımından daima temel cümleye bağlıdır ve temel cümlenin bir ögesi olarak bulunur.

Yan cümlesi çekimli fiille kurulan birleşik cümleler şunlardır:
- Şartlı birleşik cümleler
- İç içe birleşik cümleler
- Ki'li birleşik cümleler

Türkçede yan cümlesi çekimli fiille kurulan birleşik cümlelerin şu türleri vardır:

ŞARTLI BİRLEŞİK CÜMLE

AMAÇ 2 *Şartlı birleşik cümle yapılarını çözümlemek*

Şartlı birleşik cümle: Oluş ve kılışın şarta bağlandığı cümlelerdir.

Şart ifadesine dayalı bir yan cümle ile bir ana cümleden meydana gelen birleşik cümledir. Bir başka deyişle **şartlı birleşik cümle**ler, oluş ve kılışın bir şarta bağlandığı cümlelerdir. Bu oluş ve kılışlar şart (-sA) ekiyle yapılır. Şart kipi, istek ve temenni ifadelerinin dışında tam bir yargı bildirmez. Bu bakımdan temel cümleye yan cümle hazırlar. Bu yan cümleler temel cümleyi şart, zaman, sebep, tahmin, benzetme vb. anlamlarıyla tamamlar. Şart cümlesi, temel cümleden önce gelir ve çok defa da zarf işleviyle temel cümleye bağlanır. Şartlı birleşik cümleler, Türkçenin en eski cümle türlerindendir.

Şartlı birleşik cümleyi çözümlerken önce yan ve temel cümleler belirlenir, sonra her iki cümlenin ayrı ayrı cümle ögeleri bulunur. Yan cümlenin ana cümleyi anlam bakımından hangi yönde tamamladığı belirtilir:

Ağılda oğlak doğsa yazıda otu biter. (Atasözü)
Kurt bunalırsa ağıla varır. (Atasözü)
İnsan sağ iken bilinmezse ölünce hiç bilinmez.

(Cevdet Kudret, *Küçük Paşa*)

Yan cümle: *İnsan sağ iken bilinmezse*

bilinmezse : Yüklem
insan : Özne
sağ iken : Zarf tümleci

Yan cümle, temel cümleyi zarf işlevi ile tamamlamaktadır.

Temel cümle: *ölünce hiç bilinmez.*

bilinmez : Yüklem
(o, insan) : Gizli özne
ölünce : Zarf tümleci
hiç : Zarf tümleci

Muradın mahvetmekse bizi bir zelzele ver.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Yağmur Duası*)

Yan cümle: *Muradın bizi mahvetmekse*

mahvetmekse : Yüklem
muradın : Özne
bizi : Belirtili nesne

Yan cümle, temel cümleyi zarf işlevi ile tamamlamaktadır.

Temel cümle: *bir zelzele ver*
ver : Yüklem
(sen) : Gizli özne
bir zelzele : Belirtisiz nesne

Havaya bakarsam hava alırım
Toprağa bakarsam dua alırım
Topraktan ayrılsam nerde kalırım
Benim sadık yarim kara topraktır.

(Âşık Veysel Şatıroğlu)

Bu şiire baktığımız zaman üç tane şartlı birleşik cümle ile karşılaşırız. Bunlar şiirin ilk üç dizesidir. Cümleleri teker teker inceleyelim:

Havaya bakarsam hava alırım

dizesinde *"Havaya bakarsam"* yan cümle; yani şart cümlesi, "*hava alırım*" ise temel cümledir. Her iki cümlenin öznesi ortaktır; yan cümlenin fiili *bakarsam*daki "-m" ve temel cümlenin fiili *alırım*daki "-m" kişi eklerinden öznenin *ben* olduğunu öğreniyoruz.

Öteki dizelerdeki şartlı birleşik cümlelerin yapıları da aynen birinci dizedeki gibidir.

Kadir Mevlam, eğer senden uzakta
Bana takdir eylemişse ölümü:
Rahat etmem bu yabancı toprakta,
Cennette de avutamam gönlümü.

(Orhan Seyfi Orhon)

Bu örnekte yer alan cümle de şartlı bir cümledir. Bu bakımdan bir temel cümle, bir de yan cümle vardır. *Kadir Mevlam, eğer senden uzakta / Bana takdir eylemişse ölümü* kısmı, yan cümle; *Rahat etmem bu yabancı toprakta / Cennette de avutamam gönlümü* kısmı ise temel cümledir. Birleşik yapılı cümle çözümlemelerinde yan cümleler ve temel cümle ayrı ayrı değerlendirilir. Buna göre yan cümlenin ve temel cümlenin ögelerini ayrı ayrı irdeleyelim:

Yan cümlenin ögeleri

Kadir Mevlam, eğer senden uzakta
Bana takdir eylemişse ölümü:

takdir eylemişse : Yüklem
Kadir Mevlam : Özne
bana : Yer tamlayıcısı
senden uzakta : Zarf tümleci
ölümü : Belirtili nesne
eğer : Cümle dışı öge (şart edatı)

Yan cümle, temel cümleyi zarf işlevi ile tamamlamaktadır.

Temel cümlenin ögeleri

Temel cümle, özneleri ortak sıralı bir cümledir; burada da iki ayrı cümle bulunmaktadır. Bunların da ögelerini ayrı ayrı göstermek gerekir:

Rahat etmem bu yabancı toprakta,
Cennette de avutamam gönlümü.

rahat etmem : Yüklem
(ben) : Gizli özne
bu yabancı toprakta : Yer tamlayıcısı

avutamam : Yüklem
(ben) : Gizli özne
gönlümü : Belirtili nesne
cennette : Yer tamlayıcısı
de : Cümle dışı öge (kuvvetlendirme edatı)

Cümledeki kelime grupları ise şunlardır:

Kadir Mevlam : İyelik grubu ([benim] Kadir Mevlam)
kadir Mevla : Sıfat tamlaması
sıf. isim
takdir eyle- : Birleşik fiil grubu
isim yar. fiil
senden uzak : Uzaklaşma grubu
hâl ekli is. isim
rahat et- : Birleşik fiil grubu
isim yar. fiil
bu yabancı toprak : Sıfat tamlaması
sıf. isim
yabancı toprak : Sıfat tamlaması
sıfat isim

SIRA SİZDE 1

Aşağıdaki dizelerde geçen temel ve yan cümle yapıları ile kelime gruplarını inceleyiniz.

Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar;
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.

Yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl
Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek.
Bir sokak saili ya padişah olsan gerdun
Aynı narhı her iki surete takdir edecek.

(Hüseyin Rifat)

Bu şiirde de iki tane şartlı birleşik cümle bulunmaktadır: İlk iki dize birinci şartlı birleşik cümle, son iki dize de ikinci şartlı birleşik cümledir. Cümleleri ayrı ayrı ele alıp yapılarını inceleyelim:

Birinci cümle

Yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl
Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek

Bu şartlı birleşik cümlede *yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl* dizesi yan cümledir, temel cümleyi zarf işleviyle tamamlamaktadır. *Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek* dizesi ise temel cümledir. Temel cümle de ki'li yapılı bir cümledir.

Yan cümlenin ögeleri

Yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl

yaşasan : Yüklem
(sen) : Özne
da : Cümle dışı öge (kuvvetlendirme edatı)
iki üç yüz sene hatta bin yıl : Zarf tümleci

Temel cümlenin ögeleri

Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek (ki'li birleşik cümle)

bil : Yüklem
(*sen)* : Gizli özne
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

virane saray bir gün elinden gidecek: Belirtisiz nesne (ki'li birleşik cümlenin yan cümlesi)

gidecek : Yüklem
virane saray : Özne
bir gün : Zarf tümleci
elinden : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları

iki üç yüz sene *hatta* *bin yıl* : Bağlama grubu
isim bağlaç isim
iki üç yüz *sene* : Sıfat Tamlaması
sıfat isim
iki üç yüz : Sıfat Tamlaması
bin yıl : Sıfat Tamlaması
virane/ saray : Sıfat Tamlaması
bir gün : Sıfat Tamlaması

İkinci cümle

Bir sokak sâili ya padişah olsan gerdun
Aynı narhı her iki surete taktir edecek

Bu cümlede ise *Bir sokak saili ya padişah olsan* kısmı yan cümle; *gerdun aynı narhı her iki surete takdir edecek* kısmı da temel cümledir. Yan cümle, temel cümleyi zarf işleviyle tamamlamaktadır.

Yan cümlenin ögeleri

bir sokak saili ya padişah olsan : Yüklem
sen : Gizli özne

Temel cümlenin ögeleri

Gerdun aynı narhı her iki surete takdir edecek

takdir edecek : Yüklem
gerdun : Özne
aynı narhı : Belirtili nesne
her iki surete : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları

Bir sokak saili ya padişah ol- : Birleşik fiil
isim yar. fiil

bir sokak saili ya padişah : Sıfat tamlaması
sıfat isim

sokak saili ya padişah : Bağlama grubu
isim bağlaç isim

sokak saili : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan

aynı narh : Sıfat tamlaması
her iki suret : Sıfat tamlaması
takdir et- : Birleşik fiil

(**sail:** Dilenci. **gerdun:** Dünya, gökyüzü, sema, felek. **narh:** Fiyat, bedel. **takdir et-:** Değer biçmek, fiyat koymak.)

Bu topluluğun fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa o topluluğa dayanan cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur.

(Mustafa Kemal Atatürk)

Asude olam dersen eğer gelme cihane.

(Ziya Paşa)

Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhûle giden bir gemi kalkar bu limandan.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Titrek bir damladır aksi sevincin
Yüzünün sararmış yapraklarında;
Ne zaman kederden taşarsa için
Şarkılar taşırsın dudaklarında.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Bir kere görse gözüm köyün aydınlığını
Kül bağlar içerimde bu kızıl kor yığını.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Şart kipi, istek işlevine de sahiptir. Bu kip, bir istek ve temenni ifade ettiği zaman tam bir yargı bildirir. Ne var ki bu yargı dahi tam anlamıyla kendini hissettirmez, bir kalıplaşma ifadesi taşır. Bu bakımdan şart kipiyle kurulan cümleler ayrı bir cümle olmaktan ziyade temel cümleyi tamamlayan yan cümle özelliği taşır:

Uzanıverse gövdem, taşlara boydan boya;
Alsa buz gibi taşlar alnımdan bu ateşi
Dalıp sokaklar kadar esrarlı bir uykuya,
Ölse, kaldırımların kara sevdalı eşi...

(Necip Fazıl Kısakürek)

Bir garip insan olsam, benzemez hiç kimseye,
Tek hece bilmez, tek renk görmez, tek ses işitmez
Karanlığı yoğursam nura döndüresiye
Tırmansam o âna ki, yekparedir ve bitmez.

(Necip Fazıl Kısakürek)

İÇ İÇE BİRLEŞİK CÜMLE

AMAÇ 3 ***İç içe birleşik cümle yapılarını çözümlemek***

Bir cümlenin bir görevle başka bir cümlenin içinde yer almasıyla oluşan birleşik cümleye **iç içe birleşik cümle** adı verilir. İç içe birleşik cümlede iç cümle, temel cümlenin bir ögesi ya da bir isim ögesi olur. Temel cümlenin yüklemi çoklukla "de-, say-, zannet-, farz et-, bil-, gör-, addet-, duy-, işit-, um-" gibi duygu ifadesi taşıyan fiillerden oluşur. İç içe birleşik cümle, daha çok alıntılarda ve aktarmalarda kullanılmaktadır:

İç içe birleşik cümle: Bir cümlenin bir görevle başka bir cümlenin içinde yer almasıyla oluşan birleşik cümledir.

Kaç bahar, bülbüle hasret, güle hasret yaşadık;
Görmedik kaç yaz ufuklarda yarım bir mehtâb.
Bu elem defteri dünyada kapansın dilerim...
Dilerim bir daha mahşerde açılsın bu kitâb!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Yukarıdaki şiirde dört cümle bulunmaktadır. Şiirin her dizesi bir cümledir. Birinci ve ikinci dizeleri oluşturan cümleler basit, üçüncü ve dördüncü dizeler ise iç içe birleşik cümledir. Bu cümlelerin ögelerini ayrı ayrı gösterelim:

Birinci cümle

Kaç bahar bülbüle hasret güle hasret yaşadık

Cümlenin ögeleri

yaşadık	: Yüklem
(biz)	: Gizli özne
kaç bahar	: Zarf tümleci
bülbüle hasret , güle hasret	: Zarf tümleci

Kelime grupları

kaç bahar	: Sıfat tamlaması
bülbüle hasret	: Yaklaşma grubu
güle hasret	: Yaklaşma grubu

İkinci cümle

Görmedik kaç yaz ufuklarda yarım bir mehtâb.

Cümlenin ögeleri

görmedik	: Yüklem
(biz)	: Gizli özne
yarım bir mehtâb	: Belirtisiz nesne

kaç yaz : Zarf tümleci
ufuklarda : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları
yarım bir mehtâb : Sıfat tamlaması
bir mehtâb : Sıfat tamlaması
kaç yaz : Sıfat tamlaması

Üçüncü cümle (İç içe birleşik cümle)
Bu elem defteri dünyada kapansın dilerim

Temel cümlenin ögeleri
dilerim : Yüklem
(ben) : Gizli özne
bu elem defteri dünyada kapansın : Belirtisiz nesne (İç cümle)

İç cümlenin ögeleri
kapansın : Yüklem
bu elem defteri : Özne
dünyada : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları
bu elem defteri : Sıfat tamlaması
elem defteri : Belirtisiz isim tamlaması

Dördüncü cümle (İç içe birleşik cümle)
Dilerim bir daha mahşerde açılsın bu kitâb!

Temel cümlenin ögeleri
dilerim : Yüklem
(ben) : Gizli özne
bir daha mahşerde açılsın bu kitâb : Belirtisiz nesne (İç cümle)

İç cümlenin ögeleri
açılsın : Yüklem
bu kitâb : Özne
bir daha : Zarf
mahşerde : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları
bir daha : Sıfat tamlaması
bu kitâb : Sıfat tamlaması

Hepsi, sırtında abâ, günlerce
Gittiler içleri hicranla dolu;
Her günün ufkunu sardıkça gece
Dediler: "Belki son akşamdır bu."

(Yahya Kemal Beyatlı)

Birinci cümle

Hepsi, sırtında abâ, günlerce
Gittiler içleri hicranla dolu

Cümlenin ögeleri

gittiler : Yüklem
hepsi : Özne
sırtında abâ : Zarf tümleci
günlerce : Zarf tümleci
içleri hicranla dolu : Zarf tümleci

Kelime grupları

sırtında abâ : Bulunma grubu
içleri hicranla dolu : İsnat grubu
hicranla dolu : Vasıta grubu

İkinci cümle

Bu cümle iç içe birleşik yapılı bir cümledir.

Her günün ufkunu sardıkça gece
Dediler: "Belki son akşamdır bu."

Temel cümlenin ögeleri

dediler : Yüklem
(onlar) : Gizli özne
her günün ufkunu sardıkça gece : Zarf tümleci
belki son akşamdır bu : Nesne (İç cümle)

İç cümlenin ögeleri

son akşamdır : Yüklem
bu : Özne
belki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Kelime grupları

Gece her günün ufkunu sardıkça : Zarf-fiil grubu
özne nesne zarf-fiil
her günün ufku : Belirtili isim tamlaması
her gün : Sıfat tamlaması
son akşam : Sıfat tamlaması

Bir günde doğup can veren altın kelebekler,
Bizden daha genç öldü bu şâir diyecekler!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu dizelerdeki cümle de iç içe birleşik cümledir. Cümlenin ögelerini inceleyelim:

Temel cümlenin ögeleri

diyecekler : Yüklem
Bir günde doğup can veren altın kelebekler : Özne
Bizden daha genç öldü bu şâir : Belirtisiz nesne (İç cümle)

İç cümlenin ögeleri

öldü : Yüklem
bu şâir : Özne
bizden daha genç : Zarf tümleci

Kelime grupları

bir günde doğup can veren altın kelebekler : Sıfat tamlaması
sıfat isim

bir günde doğup can veren : Sıfat-fiil grubu
zarf sıfat-fiil

bir günde doğup : Zarf-fiil grubu
zarf zarf-fiil

bir gün : Sıfat tamlaması
sıfat isim

can ver- : Birleşik fiil
isim yar.fiil

altın kelebekler : Sıfat tamlaması
sıfat isim

bizden daha genç : Uzaklaşma grubu
hâl ekli isim sıfat

daha genç : Sıfat tamlaması

bu şâir : Sıfat tamlaması

Ben seni en mehîb dağlara sordum;
Adını duyunca hep titrediler;
Yüzlerce gün görmüş diyara sordum:
"O burdan zaferle geçti!" dediler.

(Mehmet Emin Yurdakul)

DİYORLAR

Ölürsem yazıktır sana kanmadan,
Kollarım boynunda halkalanmadan,
Bir günüm geçmiyor seni anmadan,
Derdine katlandım hiç usanmadan...
Diyorlar : Kül olmaz ateş yanmadan,
Denizler durulmaz dalgalanmadan!

Saadet benziyor boş bir serâba,
Düşüyor her seven gönül azâba,
Gelmiyor çekilen dertler hesaba,
Diyorum: Sebep ne bu ıztıraba?
Diyorlar : Kül olmaz ateş yanmadan,
Denizler durulmaz dalgalanmadan!

(Orhan Seyfi Orhon)

Büyük önder Atatürk, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." diyor.
Büyük düşünür B. Russel, "Mutluluk, insanın kendi çabası ile elde ettiği bir başarıdır." diyor.
Tolstoy, "Sanat heyecan doğurma vasıtasıdır." diyor.

Henüz bana "Yolun sonu budur!" denmedi,
Ben ömrümü harcadım bu yollar tükenmedi.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

"Ben muallimliği, terbiyeyi başka türlü anlıyorum, dedi ve bahsi değiştirdi.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Ne civarda bir köy var, ne bir evin hayâli,
Sonun ademdir diyor, insana yolun hâli
...
"İnleyen, memleketimdir bu tekerlekte!" dedim;
"Hangi bir köylü bu kağnıyle sürünmekte" dedim;

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Soru eki bazen soru niteliğini yitirerek cümlelerde bağlama, kuvvetlendirme ve zaman kavramını içine alan işlevlerde de bulunabilir. Bu cümleleri de iç içe birleşik cümle olarak değerlendirmek mümkündür:

O bizim kendisine teklif ettiğimiz münferit unsurlardan birisiyle karşılaştı mı bütünü istiyor.

(Ahmet Hamdi Tanpınar)

O çay ağır akar, yorgun mu bilmem?
Mehtabı hasta mı, solgun mu bilmem?
Yaslı gelin gibi mahzun mu bilmem?
Yüce dağ başında siyah gül vardır.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı)

Bir kanat yumuşaklığıyla
Gökten indi mi akşamlar,
Sonsuzlaşan yollara dalmış
Tasalı gözler olur camlar.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Bir parıltı gördü mü gözler hemen dalıyor,
Göğüsler çekilerek nefesler daralıyor,

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Kİ'Lİ BİRLEŞİK CÜMLE

AMAÇ 4 ***Ki'li birleşik cümle yapılarını açıklamak***

Farsçada çeşitli görevlerle kullanılan "ki" bağlacı, Türk yazı dilinde de başlangıçtan beri cümleleri birbirine bağlayan bir bağlaç olarak kullanılagelmiştir. Türkçe-

nin söz dizimine ve ifade tarzına bazı anlam incelikleri kazandırdığından *ki* bağlacı, bugün de dilimizde canlı bir şekilde kullanılmaktadır.

Eski Türkçe devresinden beri Türk dilinin her sahasında görülen "kim" soru zamiri de ki'nin etkisiyle bağlaç göreviyle kullanılmıştır. Ki'nin etkisi altında onun bütün görevlerini yüklenen "kim", önceleri "ki" ile yan yana kullanıldığı hâlde, sonradan "ki"nin yaygınlaşarak benimsenmesinden dolayı bağlaç işlevini kaybedip yerini ki'ye bırakmış ve sadece soru zamiri olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Ki'li birleşik cümle: "Ki" bağlacı ile kurulan birleşik cümlelerdir.

Ki/kim, birleşik cümlelerde iki cümleyi birbirine bağlayan bir bağlaçtır. İşte bağlaç olan "ki/kim" ile kurulan birleşik cümlelere **ki'li birleşik cümle** adı verilir. Bu tür birleşik cümlelerde iki cümleyi birbirine bağlayan ki bağlacıdır. Bu cümleler bir temel cümle ile onu çeşitli bakımlardan tamamlayan bir yan cümleden oluşurlar. Yan cümle ya doğrudan doğruya temel cümle yüklemine bağlı olup yüklemin tamamlayıcı bir ögesidir (özne, nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı, yüklem ismi) ya da temel cümlenin ögelerinden birine bağlı olup onu belirten, tamamlayan, niteleyen bir unsurdur. Ancak bu yapıdaki cümlelerde temel cümle, yan cümleden önce yer almaktadır. Bu ise Türkçenin öge sırasını belirleyen, yardımcı ögenin asıl ögeden önce gelmesi kuralına aykırıdır. Bu yüzden ki'li birleşik cümleler, kuruluş bakımından Türkçeye yabancıdır. Ancak bunları da Türkçe yapılı cümleler hâlinde ifade etmek mümkündür.

Ki'li birleşik cümleleri çözümlerken önce yan ve temel cümleler tespit edilir, sonra her iki cümlenin ayrı ayrı cümle ögeleri bulunur. Yan cümlenin temel cümleyi anlam bakımından hangi yönden tamamladığı belirtilir:

Bırak beni haykırayım susarsam sen matem et;
Unutma ki şâirleri haykırmayan bir millet,
Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.

(Mehmet Emin Yurdakul)

Bu şiirde üç cümle vardır. Birinci cümle *"Bırak beni haykırayım",* sıralı bir cümledir. Anlam ilgisiyle birbirine bağlı olan bu cümlede de iki ayrı bağımsız cümle bulunmaktadır: *"Bırak beni"* ve *"haykırayım"*.

Bırak beni

Cümlenin ögeleri

bırak : Yüklem
(sen) : Gizli özne
beni : Belirtili nesne

Haykırayım

Cümlenin ögeleri

haykırayım : Yüklem
(ben) : Gizli özne

Şiirdeki ikinci cümle *"Susarsam sen matem et"* cümlesidir. Bu da şartlı birleşik bir cümledir.

Yan cümle: *Susarsam*
susarsam : Yüklem
(ben) : Gizli özne
Yan cümle, temel cümleyi zarf işleviyle tamamlamaktadır.

Temel cümle: *Sen matem et*
matem et : Yüklem
sen : Özne

Kelime grupları
matem et- : Birleşik fiil

Şiirdeki üçüncü cümle ise ki'li birleşik cümledir. Bu cümlede de bir temel ve bir de yan cümle olmak üzere iki cümle bulunmaktadır.

Unutma ki şâirleri haykırmayan bir millet,
Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.

Temel cümle: *Unutma ki*
unutma : Yüklem
(sen) : Gizli özne
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *Şâirleri haykırmayan bir millet, sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.*

sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir : Yüklem
şâirleri haykırmayan bir millet : Özne

Yan cümle, temel cümleyi nesne göreviyle tamamlamaktadır: *Şairleri haykırmayan bir millet(in) sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibi [olduğunu] unutma.*

Kelime grupları
şâirleri haykırmayan bir millet : Sıfat tamlaması
şâirleri haykırmayan : Sıfat-fiil grubu
bir millet : Sıfat tamlaması
sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibi : Edat grubu
sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk : Sıfat tamlaması
sevenleri toprak olmuş : Sıfat-fiil grubu
toprak ol- : Birleşik fiil
öksüz çocuk : Sıfat tamlaması

Aşağıdaki dizelerde geçen temel ve yan cümleleri görevlerine göre inceleyiniz.

SIRA SİZDE 2

Dilerim Tanrı'dan ki, sana açık kucaklar
Bir daha kapanmadan kara toprakla dolsun.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Beni hâlâ bu genç unutmadı mı
Ki bugün bekliyor bu yollarda?

(Yahya Kemal Beyatlı)

Temel cümle: *Beni hâlâ bu genç unutmadı mı ki*
unutmadı mı : Yüklem
bu genç : Özne
beni : Belirtili nesne

hâlâ : Zarf tümleci
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *Bugün bu yollarda bekliyor*
bekliyor : Yüklem
(o) : Gizli Özne
bugün : Zarf tümleci
bu yollarda : Yer tamlayıcısı

Yan cümle temel cümleyi zarf işlevi ile tamamlamaktadır: *Bu genç, bugün bu yollarda beklediğine göre beni hâlâ unutmadı mı?*

Kâmildir o insan ki yaşar hatıralarla

(Yahya Kemal Beyatlı)

Temel cümle: *Kâmildir o insan ki*
kâmildir : Yüklem
o insan : Özne
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *yaşar hatıralarla*
yaşar : Yüklem
hatıralarla : Zarf tümleci

Yan cümle, temel cümlenin öznesinin sıfatı durumundadır: *Hatırlarla yaşayan o insan kâmildir.*

En âdi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor.

(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

Temel cümle: *En âdi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki*
getiriyorlar : Yüklem
en adi eşyayı : Nesne
öyle biçime : Yer tamlayıcısı
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *mücevher gibi görünüyor*
görünüyor : Yüklem
mücevher gibi : Zarf tümleci

Yardımcı cümle, temel cümlenin yer tamlayıcısının sıfatı durumundadır: *En âdi eşyayı, mücevher gibi görünen biçime getiriyorlar.* Bu sıfat cümlesi temel cümlede "öyle" sıfatı ile temsil edilmektedir.

Dilerim ki fânî dünyada hiç kimse
Ömrünü mihnetle telef etmesin.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı)

Temel cümle: *Dilerim ki*
dilerim : Yüklem
(ben) : Gizli özne
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *Fânî dünyada hiç kimse ömrünü mihnetle telef etmesin*
telef etmesin : Yüklem
hiç kimse : Özne
ömrünü : Belirtili nesne
fânî dünyada : Yer tamlayıcısı
mihnetle : Zarf tümleci

Yan cümle, temel cümleye nesne göreviyle katılmaktadır: *Fânî dünyada hiç kimsenin ömrünü mihnetle telef etmemesini dilerim.*

Kelime grupları
fânî dünya : Sıfat tamlaması
hiç kimse : Sıfat tamlaması
telef et- : Birleşik fiil

Gönlüm isterdi ki mazini dirilten sanat
Sana tarihini her lahza hayal ettirsin

(Yahya Kemal Beyatlı)

Temel cümle: *Gönlüm isterdi ki*
isterdi : Yüklem
gönlüm : Özne
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *mazini dirilten sanat sana tarihini her lahza hayal ettirsin*
hayal ettirsin : Yüklem
mazini dirilten sanat : Özne
sana : Yer tamlayıcısı
tarihini : Belirtili nesne
her lahza : Zarf tümleci

Yan cümle, temel cümleye nesne göreviyle katılmaktadır: *Gönlüm mazini dirilten sanatın sana tarihini her lahza hayal ettirmesini isterdi.*

Bu ezanlar ki şehadetleri dinin temeli
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli

(Mehmet Akif Ersoy)

Temel cümle: *Bu ezanlar ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli*
inlemeli : Yüklem
bu ezanlar : Özne
ebedî : Zarf tümleci
benim yurdumun üstünde : Yer tamlayıcısı
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *şehadetleri dinin temeli*
dinin temeli[dir] : Yüklem
şehadetleri : Özne

Yan cümle, temel cümlenin öznesinin sıfatı olarak cümleye katılmaktadır: *Şehadetleri dinin temeli [olan] bu ezanlar, benim yurdumun üstünde ebedî [olarak] inlemelidir.*

Atları hızlı sür ki köye pek geç varmasın,
Nişanlımın gözleri yollarda kararmasın.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu dizelerde iki cümle bulunmaktadır. Birinci dize ki'li birleşik cümledir. İkinci dize ise basit bir cümledir.

Temel cümle: *Atları hızlı sür ki*
sür : Yüklem
(sen) : Gizli özne
atları : Belirtili nesne
hızlı : Zarf tümleci
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *köye pek geç varmasın*
varmasın : Yüklem
(o) : Gizli özne
köye : Yer tamlayıcısı
pek geç : Zarf tümleci

Yan cümle, temel cümleye zarf göreviyle katılmaktadır: *Köye pek geç varmaması [için] atları hızlı sür.*

Deli odur ki bir düştüğü çukura bir daha düşer. (Atasözü)
Bir söz söyler ki dirhemini yiyen köpek kudurur. (Atasözü)

Gördü Mecnûn kim benî âdemde yok resm-i vefâ
Vardı ol dîvâne vahşîlerle ülfet eyledi

(Hayali Bey)

Ömründe dört fasıl var,
Üçü kış biri bahar.
Çalış ki görmesin kar
Sendeki nisan, kızım

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Çıkanlar bilir ki bu boş tabutu
Yarın kendileri dolduracaklar

(Necip Fazıl Kısakürek)

Hele, bir kayalık var ki, seyretmekle doyulur şey değil.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Fikir bir kandile benzer ki gönül mihrabında asılır.

(Sinan Paşa)

Hangi mahbubı gördün ki hüsnü libasından çıkmadı ve hangi sultanı gördün ki saltanat tacını bırakmadı.

(Sinan Paşa)

Karun helak oldu ki kırk hazinesi var idi.

(Sadi)

Yedir taneyi türlü türlü kuşa
Ki bir gün hümâ tuzağına düşe

(Hoca Mesud)

Şu denlü Hak'a yok mu tekyen yine
Ki kulun ola kendi mahdumuna

(Hoca Mesud)

Geldi Cebrâil Yususf'a eytdi kim Hak
Buyruk itdi kim bu şehrden daşra çık

(Şeyyad Hamza)

Bir garip insan olsam, benzemez hiç kimseye,
Tek hece bilmez, tek renk görmez, tek ses işitmez
Karanlığı yoğursam nura döndüresiye
Tırmansam o âna ki, yekparedir ve bitmez.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,
Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bilirim ki Keziban, yıldızların sönüp yanması bana bir göz işareti değildir. Gene bilirim ki ben dünyanın mihveri değilim.

(Nurullah Ataç)

Geçen hafta İhsan Aygün Bey'den öğrendim ki, mecmua sahipleri yazımı kozmopolit bulmuşlar.

(Sait Faik Abasıyanık)

Bundan başka, bütün vücutlar birbirine o kadar yapışmış, bütün soluklar birbirine o kadar karışmıştı ki, her fert ruhça olduğu gibi bedence de bütün şahsi duygulardan sıyrılmış ve on bin kişi bir adam, bir adam on bin kişi olmuştu.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Bütün cihan bilmelidir ki artık bu devletin ve milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir mekân yoktur. Yalnız bir kudret vardır, o da hâkimiyet-i milliyedir.

(Mustafa Kemal Atatürk)

Bazen "ki"den sonra gelen cümle söylenmez. Cümlenin anlamı metnin genel akışı içerisinde okuyucu tarafından tamamlanır. Konuşma veya anlatım esnasında genellikle yüklemi, bazen de başka bir unsuru kullanılmayan böyle cümleler genellikle eksiltili yapılıdır. Böyle cümlelerde yargı ifadesi, söz veya metin bütünlüğü içinde dinleyenin veya okuyanın algılamasına bırakılır.

O kadar yorgunum ki...
O kadar çok çalıştım ki...
Tansiyon öyle yükseldi ki...

Bu çocuğun öyle ümit edilmeyen tuhaf sözleri var ki...

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

SIRA SİZDE 3

Aşağıda verilen örnek cümleleri yapılarına göre inceleyiniz.

İçim, bol ışıklı bir oda gibi aydınlıktı.
Dünyayı sel bassa, ördeğe vız gelir.
Eşeğin boynuzu olsa, dünyada mahluk bırakmaz.
Sırça köşkte oturan, komşusuna taş atmaz.

Düşün ki haşrolan kan, kemik, etin
Yaptığı bu tümsek; amansız çetin
Bir harbin sonunda bütün milletin
Hürriyet zevkini tattığı yerdir.

(Necmettin Halil Onan)

Sipahiler, "Hacı'nın yaşı yetmişi aşmış... Zaten daha na kadar yaşar ki... O ölünce gene sen hür kalır, bize kılıç yaparsın. Haydi düşünme usta, düşünme." diyorlardı.

(Ömer Seyfettin, *Diyet*)

Bu meydanda aklın gücün aşk sır
Ki çevgân elinde top olur esir

(Hoca Mesud)

Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir.

Özet

Basit ve birleşik cümle yapılarını kavramak

Basit cümlede tek bir yargı bulunur, bu yargıyı sonuca bağlayan tek yüklem vardır. Bu yüklem de ya çekimli bir fiildir ya da ek fiil almış isim ya da isim gibi kullanılan bir kelime grubudur. Basit cümlede cümlenin yapısını belirleyen, cümledeki kelimelerin veya kelime gruplarının sayısı değil bunların tek bir yükleme bağlanmış olmalarıdır. Bu bakımdan bir cümle içinde ne kadar kelime grubu bulunursa bulunsun eğer cümle tek bir yükleme sahipse, yani yargı tek bir yüklemle sağlanıyorsa, o cümle basit cümledir.

İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile onu anlam ve görev bakımından tamamlayan bir veya birden fazla yan cümleden oluşan cümleye "birleşik cümle" denir. Başka bir ifadeyle birleşik cümle, içinde birden çok yargı bulunan cümledir.

Birleşik cümlede yan cümlelerin de yüklemlerinin çekimli bir fiil olması, yani tam bir yargı ifade etmesi gerekir. Yan cümle; temel cümledeki yargıyı güçlendirir, onu açıklar, tamamlar ve değişik ilgilerle temel cümleye bağlar. Yani birleşik cümlelerde yan cümleler, temel cümlenin bir ögesi gibi işlev görür.

Birleşik cümleyi oluşturan cümleler de esas olarak birer basit cümledir. Ancak bu cümlelerden biri, cümlenin anlamını üstlenir, öteki cümleler onu anlam bakımından destekler.

Bir birleşik cümlede esas yargının bildirildiği cümleye "temel cümle" denir. Bu cümle, yalnız başına da kullanılabilir. Aynı zamanda ana düşünce bu cümledir; bu nedenle buna "ana cümle" de denir. Yan cümle ise temel cümlenin dışında kalan, ancak temel cümlenin ifade ettiği fikri bir sebebe, bir şarta, bir dileğe bağlayan cümledir. Çoğu zaman temel cümleden önce bulunur ve çekimli bir fiille kurulur. Yan cümle de kuruluş bakımından başlı başına bir cümledir. Yan cümlenin esas görevi; temel cümleyi anlam yönünden tamamlamak, açıklamak ve güçlendirmektir. O bakımdan yan cümleler, bir yargı taşısalar da anlam ve kuruluş bakımından daima temel cümleye bağlıdır ve temel cümlenin bir ögesi olarak bulunur.

Şartlı birleşik cümle yapılarını çözümlemek

Yan cümlesi şart kipli bir fiille veya ek fiilin şart ekini almış isim soylu bir kelime ile kurulan birleşik cümlelere "şartlı birleşik cümle" denir. Yani oluş ve kılışın bir şarta bağlandığı cümledir. Şart kipi istek ve temenni ifadelerinin dışında tam bir yargı bildirmez. Bu bakımdan temel cümleye yan cümle hazırlar. Bu yan cümleler temel cümleyi şart, zaman, sebep, tahmin, benzetme vb. anlamlarıyla tamamlar. Şart cümlesi temel cümleden önce gelir ve çok defa da zarf işleviyle temel cümleye bağlanır.

İç içe birleşik cümle yapılarını çözümlemek

Bir cümlenin, bir görevle başka bir cümlenin içinde yer almasıyla oluşan birleşik cümleye "iç içe birleşik cümle" adı verilir. İç içe birleşik cümlede iç cümle, temel cümleye genellikle nesne işleviyle katılır. Temel cümlenin yüklemi çoklukla "de-, say-, zannet-, farz et-, bil-, gör-, addet-, duy-, işit-, um-" gibi duygu ifadesi taşıyan fiillerden oluşur. İç içe birleşik cümle, daha çok alıntılarda ve aktarmalarda kullanılır.

Ki'li birleşik cümle yapılarını açıklamak

Bağlaç olan "ki/kim" ile kurulan birleşik cümlelere "ki'li birleşik cümle" adı verilir. Bu tür birleşik cümlelerde iki cümleyi birbirine bağlayan ki bağlacıdır. Bu cümleler, bir temel cümle ile onu çeşitli bakımlardan tamamlayan bir yan cümleden oluşurlar. Yan cümle ya doğrudan doğruya temel cümle yüklemine bağlı olup yüklemin tamamlayıcı bir ögesidir (özne, nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı, yüklem ismi) ya da temel cümlenin ögelerinden birine bağlı olup onu belirten, tamamlayan, niteleyen bir unsurdur. Ancak bu yapıdaki cümlelerde temel cümle, yan cümleden önce yer almaktadır. Bu ise Türkçenin öge sırasını belirleyen, yardımcı ögenin asıl ögeden önce gelmesi kuralına aykırıdır. Bu yüzden ki'li birleşik cümleler, kuruluş bakımından Türkçeye yabancıdır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki cümlelerden hangisi yapısı bakımından diğerlerinden farklıdır?

a. El uzatılan yere dil uzatılmaz.
b. Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.
c. Dünyayı sel bassa ördeğe vız gelir.
d. İki karpuz bir koltuğa sığmaz.
e. Komşu hakkı Tanrı hakkıdır.

"Atları hızlı sür ki köye pek geç varmasın
Nişanlımın gözleri yollarda kararmasın"

2. Bu beyitteki ki'li birleşik cümlede, yan cümle temel cümleye hangi ilgiyle bağlanmıştır?

a. Yer tamlayıcısı
b. Zarf
c. Nesne
d. Özne
e. Nesnenin sıfatı

3. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yardımcı cümle temel cümlenin nesnesi görevindedir?

a. Kâmildir o insan ki yaşar hatıralarla.
b. Fikir bir kandile benzer ki gönül mihrabında asılır.
c. Karun helâk oldu ki kırk hazinesi var idi.
d. Yedir taneyi türlü türlü kuşa
Ki bir gün hümâ tuzağına düşe
e. Gönlüm isterdi ki mazini dirilten sanat
Sana tarihini her lahzâ hayâl ettirsin

"Bir günde doğup can veren altın kelebekler
Bizden daha genç öldü bu şair diyecekler"

4. Yukarıdaki dizelerde yer alan cümlenin yapısı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Basit
b. İç içe birleşik
c. Ki'li birleşik
d. Şartlı birleşik
e. Sıralı

5. Aşağıdaki cümlelerin hangisi birleşik yapılı bir cümledir?

a. Çıkmadık candan umut kesilmez.
b. Ağaca çıkan keçinin dala bakan oğlağı olur.
c. Görünen köy kılavuz istemez.
d. Canı acıyan eşek, atı geçer.
e. Bir söz söyler ki dirhemini yiyen köpek kudurur.

6. Aşağıdaki cümlelerden hangisi iç içe birleşik cümle özelliği taşır?

a. Konuşmacı anlatıyor, oturanlar onu ilgiyle dinliyorlardı.
b. Evden aceleyle çıktık, durakta kimsecikler yoktu.
c. Koşa koşa geldiler, bahçe kapısının önünde durdular.
d. Bunu duyunca arkadaşları kabahat senindir, dediler.
e. Kalabalık artıyor, kimse kimseyle konuşmuyordu.

7. "Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak,
O benimdir, o benim milletimindir ancak"

Yukarıdaki dörtlükte kaç cümle vardır?

a. 2
b. 4
c. 5
d. 6
e. 7

8. "O deha öyle toplamış ki bizi
Yedi yüz yıl süren hikâyemizi
Dinlemiş ihtiyar çınarlardan"

Yukarıdaki şiirde yer alan ki'li birleşik cümlenin temel cümlesi aşağıdakilerden hangisidir?

a. İhtiyar çınarlardan dinlemiş.
b. Yedi yüz yıl süren hikâyemizi dinlemiş.
c. O deha bizi öyle toplamış.
d. Yedi yüz yıl süren hikâyemizi ihtiyar çınarlardan dinlemiş.
e. O deha bizi toplamış.

9. "Bu ezanlar ki şehadetleri dinin temeli
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli"

Yukarıdaki ki'li birleşik cümlenin yan cümlesi temel cümleye hangi işlevle katılmaktadır?

a. Özne
b. Öznenin sıfatı
c. Nesne
d. Zarf tümleci
e. Yer tamlayıcısı

10. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde şarta bağlı olma ilgisi vardır?

a. Bu yaz turizm canlanırsa ekonomi biraz rahatlar.
b. Sınava iyi hazırlandı ve sonunda başarılı oldu.
c. Kalem yere düşünce kırıldı.
d. Öyle sanıyorum ki artık dönmez.
e. Yarın gideceksin gibi hazırlan.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız farklıysa "Şartlı Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
2. b	Yanıtınız farklıysa "Ki'li Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
3. e	Yanıtınız farklıysa "Ki'li Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
4. b	Yanıtınız farklıysa "İç İçe Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
5. e	Yanıtınız farklıysa "Ki'li Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
6. d	Yanıtınız farklıysa "İç İçe Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
7. d	Yanıtınız farklıysa "Ki'li Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
8. c	Yanıtınız farklıysa "Ki'li Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
9. b	Yanıtınız farklıysa "Ki'li Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
10. a	Yanıtınız farklıysa "Şartlı Birleşik Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Birinci dize *Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar* yan cümle (şart cümlesi), *Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var* cümlesi ise temel cümle (sonuç cümlesi)dir. Yan ve temel cümlenin yapılarını inceleyelim:

Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar

sarmışsa : Yüklem
çelik zırhlı duvar : Özne
Garb'ın âfâkını : Belirtili nesne

Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.

var : Yüklem
benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim : Özne

Cümledeki kelime gruplarının yapılarını inceleyelim:

Garb'ın *âfâkı* : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan

çelik zırhlı *duvar* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

çelik *zırhlı* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim : İyelik grubu
tamlayan tamlanan

iman dolu göğsüm gibi *serhat* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

iman dolu göğsüm *gibi* : Edat grubu
isim edat

iman dolu göğsüm : İyelik grubu
tamlanan
(tamlayanı: benim)

iman dolu *göğüs* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

iman dolu : Vasıta grubu (iman[la] dolu)

Sıra Sizde 2

Temel cümle: *Tanrı'dan dilerim ki*

dilerim : Yüklem
(ben) : Gizli özne
Tanrı'dan : Yer tamlayıcısı
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *Sana açık kucaklar bir daha kapanmadan kara toprakla dolsun.*

dolsun : Yüklem
sana açık kucaklar : Özne
bir daha kapanmadan : Zarf tümleci
kara toprakla : Zarf tümleci

Yan cümle temel cümleyi nesne işleviyle tamamlamaktadır: *Tanrı'dan, sana açık kucakların bir daha kapanmadan kara toprakla dolmasını dilerim.*

Sıra Sizde 3

İçim, bol ışıklı bir oda gibi aydınlıktı. (Basit cümle)
Dünyayı sel bassa, ördeğe vız gelir. (Şartlı birleşik cümle)
Eşeğin boynuzu olsa, dünyada mahluk bırakmaz. (Şartlı birleşik cümle)
Sırça köşkte oturan, komşusuna taş atmaz. (Basit cümle)

Düşün ki haşrolan kan, kemik, etin (Ki'li birleşik cümle)
Yaptığı bu tümsek; amansız çetin
Bir harbin sonunda bütün milletin
Hürriyet zevkini tattığı yerdir.

(Necmettin Halil Onan)

Sipahiler, "Hacı'nın yaşı yetmişi aşmış... Zaten daha na kadar yaşar ki... O ölünce gene sen hür kalır, bize kılıç yaparsın. Haydi düşünme usta, düşünme." diyorlardı. (İç içe birleşik cümle)

(Ömer Seyfettin, *Diyet*)

Bu meydanda aklın gücün aşk sır
Ki çevgân elinde top olur esir (Ki'li birleşik cümle)

(Hoca Mesud)

Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir.
(Basit cümle)

Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar

Atabay, N.- Özel, S. - Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi,* Ankara.

Aydın, İ. (2009). "Birleşik Cümle Üzerine", Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, *Bildiriler,* İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, s. 35-74.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Bayrav, S. (1969). *Yapısal Dilbilimi,* İstanbul.

Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi,* 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çağatay, S. (1964). "Türkçede ki < erki" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, Ankara, s. 245-250.

Delice, H. İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi,* İstanbul: Kitabevi.

Demiray, K. (1981). *Temel Dilbilgisi,* İstanbul.

Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi* (çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

Ediskun, H. (1993). *Türk Dilbilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbigisi,* İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul.

Gencan, T. N. (1997). *Dilbilgisi,* İstanbul: Kanaat Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1974). *Türk Dilinde* Edatlar, İstanbul.

Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi,* Ankara.

Karahan, L. (2008). *Türkçede Söz Dizimi,* Ankara: Akçağ, 13. Baskı.

Karaörs, M. (2005). *Karşılaştırmalı Şekil* ve *Cümle Bilgisi,* Ankara.

Keskin, R. (2003). *Türkçe Dilbilgisi, -Kelime ve Cümle Tahlilleri,* Konya.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Ankara.

Küçük, S. (1987). "Türkçede Şüphe Bildiren ki Edatı Üzerine", Türk Dili, sy. 426 (Haziran), s. 367-372.

Kükey, M. (1975). *Türkçenin Sözdizimi,* Ankara.

Özkan, M. (2004). "Eski Türkiye Türkçesindeki ki/ kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine" *İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* c. XXXI (2004), s. 243-255.

Özkan, M. - Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi,* İstanbul: Akademik Kitaplar.

Özkan, M. - Tören, H. - Esin, O. (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili, Yazılı ve Sözlü Anlatım,* 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Şimşek, R. (1987). Örneklerle *Türkçe Sözdizimi,* Trabzon.

Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar , Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Füller,* Ankara.

Timurtaş, F. K. (1997). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl,* İstanbul.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,* İstanbul.

Tulum, M. (1978). *Sinan Paşa, Maarifnâme ve ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış doçentlik tezi), İstanbul.

Uysal, S. S. (1980). *Türkçe Anlatım Yöntemleri,* İstanbul.

Zülfikar, H. (2001). "Türkçede Cümle", *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,* Ankara: Yargı Yayınevi.

TÜRKÇE CÜMLE BİLGİSİ-II

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sıralı cümleleri ve sıralı cümlelerde cümlelerin birbirine bağlanma biçimlerini açıklayabilecek,
- Bağımlı ve bağımsız sıralı cümleleri çözümleyebilecek,
- Bağlı cümle, ara sözlü cümle ve eksiltili cümleleri açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sıralı cümle
- Bağımsız sıralı cümle
- Bağımlı sıralı cümle
- Bağlı cümle
- Ara sözlü cümle
- Eksiltili cümle

İçerik Haritası

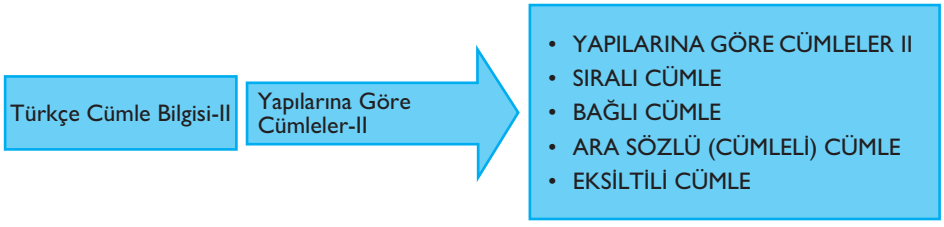

Yapılarına Göre Cümleler-II

YAPILARINA GÖRE CÜMLELER II

Anlatımın temel yapı taşları kelimelerdir. Kelimeler; tek başlarına bir anlam ifade etmekle birlikte duygu, düşünce ve istekleri tam olarak anlatmaya yetmez. Duygularımızı, düşüncelerimizi anlatmak istediğimiz zaman kelimeleri bir düzen içinde bir araya getiririz, onları dilin belli kuralları çerçevesinde aralarındaki ilişkilere göre yan yana getirerek daha geniş kapsamlı birlikler hâline koyarız. Düşüncelerimizi, duygularımızı, bilgilerimizi, yaşantı ve deneyimlerimizi ifade etmeye yarayan bu dil örgüsüne de "anlatım" deriz.

Her anlatım, gerçekleştiği bağlam içinde bir bütündür. Bu bütün, dil bilgisi kuralları ve anlam ilişkisi bakımından birbirine bağlı unsurlardan oluşur. Dillerde kelimelerin bir diziliş sırası vardır. Her kelime ve öge, kullanılış değerini kendinden önce veya sonra gelen ögelerden alır. Yani her ögenin değeri, kullanılış yerine göredir. Bu bakımdan kelimeler, yan yana gelirken belli bir kurala göre sıralanır; akıl ve mantık çerçevesi içinde düşünce ve duygularımızı anlatmamızı sağlar.

Kelimeler, dil sistemi içinde birbirine bağlanarak cümleleri oluşturur. Anlatımda yargı, cümlelerle sağlanır. Cümleler de bir anlam ifade etmek üzere kelime ve kelime gruplarının dil bilgisi kurallarına uygun biçimde düzenlenmesiyle oluşur. Cümleler de bir anlam bağı içinde birleşerek daha üst seviyedeki birimleri meydana getirir. Bunlar, paragraflar veya paragraflardan daha geniş düzeydeki biçimlerdir. İşte daha geniş anlatım birimlerini oluşturmak için yan yana sıralanan cümleler, çeşitli şekillerde birbirine bağlanarak anlam örgüsünü oluştururur. Cümlenin anlamı, yalnızca kendisini oluşturan kelime ve kelime gruplarının toplamından ibaret değildir. Bu bakımdan cümleyi anlam yönünden değerlendirirken onu yalnızca kendi yapısı içinde değil anlam bağı kurduğu öteki cümlelerle birlikte ele almak gerekir; çünkü metin içindeki her cümle, o metni oluşturan düşünce zincirinin bir halkasıdır.

SIRALI CÜMLE

Sıralı cümleleri ve sıralı cümlelerde cümlelerin birbirine bağlanma biçimlerini açıklamak

"Sıralı cümle", arka arkaya sıralanmış basit cümlelerden oluşur. Bu yönüyle bir söz bütünü, bir metin içindeki bütün cümleler, metnin uzunluğu ne olursa olsun, ara-

larında konuyu tamamlayan bir bütün oluşturmak üzere sıralanmış cümleler hâlinde sayılabilir. Bir gramer birimi olarak sıralı cümleyi ayıran yapı özelliği, cümlelerin sıralama / bağlama edatlarıyla veya bu edat değerindeki virgülle birbirine bağlanmasıdır. Cümleler arasında temel cümle - yan cümle ilgisi değil art arda olma, eş zamanda olma veya karşılaştırma / denkleştirme ilgisi vardır. Sıralanan cümlelerde bağımsız hükümler söz konusudur.

Bağımsız Sıralı Cümle

AMAÇ 2 ***Bağımlı ve bağımsız sıralı cümleleri çözümlemek***

Bağımsız sıralı cümlelerde herhangi bir öge ortaklığı bulunmaz. Her cümlenin ögeleri, ayrı ayrı bulunur.

Bu cümlelerde her cümlenin ögeleri ayrı ayrıdır. Ögeler arasında şekilce ortaklık yoktur. Ortaklık, anlam yakınlığındadır; yani bu cümlelerin bir arada bulunmalarının sebebi, aralarındaki anlam yakınlığıdır; özne, tamlayıcı ve yüklemleri ortak değildir. Bağımsız sıralı cümleler, yalnız başlarına kullanıldıklarında anlamı olan ve bir araya gelince de aralarında anlam ilişkisi bulunan; ancak ortak cümle unsuru (özne, nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı) bulunmayan cümlelerdir. Bağımsız sıralı cümleler; virgül (,), noktalı virgül (;), sıralama bağlaçları (ve, ya...ya..., ne...ne...vb.) ile birbirine bağlanan cümleler bütünüdür.

Bağımsız sıralı cümlelerin cümle çözümlemelerinde sıralanan cümlelerin ögeleri ayrı ayrı bulunarak gösterilir:

Sıralarda oturacak yer kalmadığı için yeni gelenler ayakta durdular ve anneler, hasta çocuklarını dizlerine oturtabilmek için duvar diplerine çömeldiler.

(Peyami Safa)

Bu örnekte iki bağımsız cümle vardır. Birinci cümle *"Sıralarda oturacak yer kalmadığı için yeni gelenler ayakta durdular."* cümlesidir. İkinci cümle ise *"Anneler, hasta çocuklarını dizlerine oturtabilmek için duvar diplerine çömeldiler."* cümlesidir. İki cümle "ve" sıralama bağlacıyla birbirine bağlıdır. Cümlelerin ögelerini ayrı ayrı gösterelim:

ayakta durdular	: Yüklem
yeni gelenler	: Özne
sıralarda oturacak yer kalmadığı için	: Zarf tümleci
ve	: (Cümle dışı öğe) Sıralama bağlacı
çömeldiler	: Yüklem
anneler	: Özne
hasta çocuklarını dizlerine oturtabilmek için	: Zarf Tümleci
duvar diplerine	: Yer tamlayıcısı

Gelen gider, konan göçer.

(Atasözü)

Çirkin bürünür, güzel görünür.

(Atasözü)

El yarası geçer, dil yarası geçmez.

(Atasözü)

Herkes yanlış yapabilir; hüner, yanlışlardan yararlanabilmektir.
Tarih bilinci geçmişi yaşar; tarih bilgisi sadece yaşatır.

(Sabahattin Eyüboğlu, *Denemeler*)

Dadım Musul'da kalmayı tercih etmiş, Ahmet Ağa İzmit civarındaki köyüne, kardeşinin yanına çekilmişti.

(Ahmet Hamdi Tanpınar)

Tren, Kayışlar İstasyonundan geçiyordu ve yavaş yavaş ortalık ağarıyordu.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı,
Bir dakika araba yerinde durakladı

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Ne doğan güne hükmüm geçer
Ne hâlden anlayan bulunur

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Ateş gibi bir nehr akıyordu,
Ruhumla o ruhun arasından;
Bahsetti derinden ona hâlim,
Aşkın bu onulmaz yarasından

(Ahmet Haşim)

Açılan bir gülsün sen yaprak yaprak,
Ben aşkımla bahar getirdim sana.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Bana düşmez can vermek yumuşak bir kucakta;
Ben, bu kaldırımların istediği çocuğum.
Aman, sabah olmasın bu karanlık sokakta;
Bu karanlık sokakta bitmesin yolculuğum.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Bunların hepsi birden, Ankara'yı Çankaya'dan Keçiören'e kadar tatlı bir batı aydınlığı içine almıştı ve tıpkı Ankara'nın akşam saatlerinde olduğu gibi bu berrak ve yekpare ışığın rengi dakikada bir değişiyordu.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*)

Gözkapaklarının insan gönüllerinin hayranlığını ıztırap derecesine yükseltecek kadar mânâlı olan menekşe morluğu açılıyor; solgun yanaklarına uçuk pembe gül yapraklarının rengi serpiliyordu.

(Mükerrem Kâmil Su)

Başının iki tarafı sargılarla kaplı, yalnız bir yanağı ve gözü dışarda kalmış küçük bir kız çocuğu, ağzını oynatamadığı için babasına elleriyle işaret yapıyor, ötekilerin hepsi, alçının kaskatı uzattığı bir bacakla, sargıların dimdik tuttuğu bir boyunla, asılmış bir kolla, her tarafı kıskıvrak bağlanmış gibi hareketsizdirler.

(Peyami Safa)

Bağımlı Sıralı Cümle

Bu cümleler, hem anlam yönünden hem de ögelerinin ortak olmaları yönünden birbirine bağlıdır. Bu cümlelerin yalnız başına kullanılmaları durumunda da bir anlamları vardır; ancak ögelerden bazılarının ortak olduğu görülür. Yani bu cümleler, yalnız başlarına kullanıldıklarında anlamı bulunan ve bir araya gelince de aralarında anlam ilişkisinin yanında ortak cümle ögelerine de sahip olan cümlelerdir.

Ortak Yüklemli

Duvarı nem, insanı gam yıkar.

(Atasözü)

Ağacı kurt, insanı dert yer.

(Atasözü)

Ormanlar koynunda bir serin dere,
Dikenler içinde sarı gül vardır.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı)

Bu mu rüyalarda içtiğim cennet,
Sırrını ararken patlayan gülle,
Yeşil asmaları kavrayan şehvet.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Ben yaşantımı şiire, şiirimi de bu sevgiye verdim.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Ortak Özneli

Ödünç, güle güle gider, ağlaya ağlaya döner. (Atasözü)

Kavak uzaya uzaya göğe çıkmaz, tepesinden kurumaya başlar. (Atasözü)

Göz bir penceredir, gönüle bakar. (Atasözü)

Yahya Kemal'de her şey ciddiydi ve eskiye doğru giderdi.

(Ahmet Hamdi Tanpınar)

Ağaç güneşte serpilir, fakat toprağın derinliklerindeki kökü ile beslenir.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Köşede gazete okuyan ihtiyar cildiye doktoru gazetesini bıraktı, söze karıştı.

(Memduh Şevket Esendal)

Nihat, vapurun İstanbul'a girişini görmek için, geceleyin uyandı, güverteye çıktı.

(Peyami Safa)

Bu yağmur kanımı boğan bir iplik,
Karnımda acısız yatan bir bıçak.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Gökten dökülen sıcak, yanakları yakıyor, göğüsleri eziyor, nefesleri tıkıyor, elle tutulabilir bir alev hâline geliyor.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Kucağı bebekli genç kadın, söylemiyor; yaralı bir kaplan gibi inliyordu.

(Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı*)

Türk subayı bizleri dikkatle süzdü, başıyla selamladı.

(Buket Uzuner, *Gelibolu*)

Ortak Nesneli

Mektubunu okumaktan bile korkuyorum; fakat merak da ediyorum.

(Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*)

Mendilini aradı, bulamadı.

(Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*)

Köyleri, yolları, dağı taşı
Isıtıyor, avutuyordum.

(Ceyhun Atuf Kansu)

Ortak Yer Tamlayıcılı

Ateşe su at, barut atma.

(Atasözü)

Erişilmez yollara dağıldınız, gittiniz.

(Şükûfe Nihal Başar)

Ortak Zarf Tümleçli

Dün gece çok çalıştığından epeyce yorulmuştu, sarsılmıştı.

(İlhan Tarus)

Ona bakarsanız çok zamandır burada oturuyor, burada çalışıyor ve aynı komşularla bir arada yaşıyor.

(Aka Gündüz)

İster bağımlı ister bağımsız olsun sıralanan cümlelerde bağımsız yargılar söz konusudur. Bu bağımsız yargılar arasındaki anlam ilişkisi, ortak cümle ögeleriyle pekiştirildiği gibi bazen kip ve şahıs ekleriyle de pekiştirilmektedir. Hikâye ve ri-

vayet anlatımlarında birleşik çekim eki, genellikle sıralı cümlelerin hepsinde tekrarlanmaz, son cümleye getirilir:

Dev yapılı, palabıyık bir zabit, Manastırlı komşumu yerden yere sürüyor, çizmeleriyle çiğniyordu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Ekseri başkaları için yaşar; başkaları için çalışır; başkaları uğruna ölürsün.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Başı arkaya dönük ve saçları simsiyahtı.

(Selahattin Enis)

Hele sazı tertip eden Valde Paşa olursa mehtaba bile çıkmaz ve sazın Boğaziçi'nde mutat yerlerde gezip dolaştıktan sonra, vakti gelince, kendi yalısına dönmesini beklerdi.

(Abdülhak Şinasi Hisar)

Köyleri, yolları, dağı taşı
Isıtıyor, avutuyordum.

(Ceyhun Atuf Kansu)

Kükremiş sel gibiyim bendimi çiğner, aşarım.

(Mehmet Akif Ersoy)

Ben adımlarımı sıklaştırmaya uğraşırken arkadaşım birden bire pencerenin altında durmuş ve kendisinden beklenmeyecek bir cesaretle beni kolumdan yakalamıştı.

(Reşat Nuri Güntekin)

Bazen de sıralanan cümleler arasındaki ilişki, ortak ögelerle değil anlam paralelliği ve anlam sürekliliği ile sağlanır:

Üç günlük seyisliği var, kırk yıllık gübre karıştırıyor. (Atasözü)

Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar. (Atasözü)

Bülbülü altın kafese koymuşlar, "Ah vatanım!"demiş. (Atasözü)

Sabır avcıdır, meyvesi tatlıdır. (Atasözü)

Gelin binmiş deveye, gör kısmeti nereye. (Atasözü)

Kadın olsun, kitap olsun, cildine aldanma, münderecatına bak.

(Cenap Şahabeddin)

Yüksek makamlar yüksek tepeler gibidir, koşarak çıkanlar nefes darlığı hisseder.

(Cenap Şahabeddin)

Bağımlı sıralı cümlenin cümle çözümlemesinde, sıralanan cümlelerin ögeleri ayrı ayrı bulunarak gösterilir:

Bu haline herkesin dikkat ettiğini sanıyor ve etrafına bakamıyordu.

(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

Bu cümle, özneleri ortak olan bir sıralı cümledir:

sanıyor[du]	: Yüklem
(o)	: Gizli özne
Bu haline herkesin dikkat ettiğini	: Nesne
ve	: (Cümle dışı öğe) Sıralama bağlacı
bakamıyordu	: Yüklem
(o)	: Gizli özne
etrafına	: Yer tamlayıcısı

.

Aşağıdaki sıralı cümlelerde geçen ortak ögeleri gösteriniz.

SIRA SİZDE 1

Toprak kokusu ciğerlerime, toprak kokusu ruhuma doluyor.
Türk subayı bizleri dikkatle süzdü, başıyla selamladı.
Müteaddit defa yerinden kalktı ve odada dolaştı.

BAĞLI CÜMLE

AMAÇ 3 ***Bağlı cümle, ara sözlü cümle ve eksiltili cümleleri açıklamak***

Cümle başı bağlaçları ile birbirine bağlanan ve aralarında bu cümle başı bağlacının işlevine bağlı bir anlam ilgisi bulunan cümlelerin kurduğu cümlelere "bağlı cümle" adı verilir. Cümle başı bağlaçları, başlarında bulundukları cümleleri ya kendilerinden önce ya da kendilerinden sonra gelen cümlelere bağlar. Bu cümleler, yapıca birbirinden bağımsız olsalar da anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. O bakımdan cümlelerin başına gelen bağlaçlar, iki cümle arasında çeşitli anlam ilişkileri kurarak bir cümledeki anlamı başka bir cümleyle genişletip cümleleri birbirine bağlar. Bu ilişkiler; açıklama, sebep, sonuç, benzerlik, üsteleme, şaşırma, istek vb. olabilir.

Cümle başı bağlaçları içinde "eğer" ve "şayet", şart ifadesi taşıdıklarından bağlı cümle kuruluşunda yer almaz; şartlı birleşik cümlelerde şart ifadesini kuvvetlendirmek üzere kullanılır.

Cümle başı bağlaçları dışında "da / de" kuvvetlendirme edatının da "-dığı hâlde, -masına rağmen" işleviyle iki cümleyi bağlayarak bağlı cümle oluşturduğu görülür: *Baktı da görmedi. Gitti de gelmedi. ...*

"Ve" bağlacının da bazı cümleleri "-dığı için, böylece, bu yüzden" ifadeleriyle birbirine bağladığı görülür. "Ve" bağlacı, bu kullanılışlarda cümleler arasında art arda oluş veya eş zamanda oluş ilgisi kuran bir sıralama bağlacı değil anlamca sebep-sonuç ilgisi kuran bir cümle başı bağlacı durumundadır. Bu cümleler de bağlı cümle olarak değerlendirilir:

Bu sırada İstanbul kıtlığın mutlak tehdidi altında günlük tedbirlerle yaşıyordu. Ve bittabi şehir halkı homurdanmağa başlamıştı.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Bağlı cümlelerde cümle çözümlemesi yaparken bağlaçtan önceki ve sonraki cümleler ayrı olarak ele alınır. Bu cümleler, yüklemleri ve cümle ögeleri belirtilerek çözümlenir:

Her büyük şehir az çok böyledir. Fakat İstanbul başka türlü değişti.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Yukarıdaki cümle, "fakat" bağlacıyla birbirine bağlanmış bir bağlı cümledir. Bağlanan cümleler ayrı ayrı çözümlenir:

böyledir	: Yüklem
her büyük şehir	: Özne
az çok	: Zarf tümleci
fakat	: Cümle dışı öge (bağlaç)
değişti	: Yüklem
İstanbul	: Özne
başka türlü	: Zarf tümleci

Bu şekil size birdenbire garip görünür, ama alışırsınız.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Yukarıdaki cümle "ama" bağlacıyla birbirine bağlanmış bir bağlı cümledir. Bağlanan cümleler:

görünür	: Yüklem
bu şekil	: Özne
size	: Yer tamlayıcısı
birdenbire	: Zarf tümleci
garip	: Zarf tümleci
ama	: Cümle dışı öge (bağlaç)
alışırsınız	: Yüklem
(siz)	: Gizli özne

Kopardım portakalı dalından
Ama kabuğu soyulmadı.
Oldum yıldızlarla haşır neşir
Ama sayısı bir tamam sayılamadı.
Kuyudan çektim suyu
Ama bardaklara konulamadı.
Güller dizildi tepsiye
Ama taştan fincan oyulamadı.

(Nazım Hikmet Ran)

Salih Bey geçti gitti, ama bu "feminist" sözü aklıma takıldı.

(Memduh Şevket Esendal)

Niko anlamıştı. Ama eskisi gibi sürmedi aksine daha bir rahat güldü.

(Tarık Buğra, *Küçük Ağa*)

Bizi bu gece uyutmayacaklar, bari bir yere gitsek.

(Ömer Seyfettin)

Bir bakıma göre hiç gülmediğine hükmediyorum. Bilakis yüzünün alt kısmını örtüyle kapadı ve başını öfkeyle öbür yana çevirdi sanırım.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Seni düşünmek güzel şey
Ümitli şey
Dünyanın en güzel sesinden en güzel şarkıyı dinlemek gibi bir şey.
Fakat artık ümit yetmiyor bana,
Ben artık şarkı dinlemek değil
Şarkı söylemek istiyorum...

(Nazım Hikmet Ran)

Hacı Kalfa: "Yollar maşallah emindir, amma ne olur ne olmaz, peçeni kapa. Senin suratın öyle her yerde açılacak suratlardan değildir, anladın mı efendim?" demişti.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Çocuğun yüzü ibik gibi kızardı. Bereket o telâşta kimse işin farkına varamadı.

(Haldun Taner)

Onu, köyünden kıskanır gibi idim. Daha doğrusu, dört yıllık bir ayrılıktan sonra köyüne kavuşan bu erin yanında kendimi fazla buluyordum.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Bu kız, ufak tefek gayet hoppa, gayet şımarık bir şeymiş, hatta bunun için ismine Çalıkuşu derlermiş.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Zavallı ablamın, Kenan ağabeyimin o kadar sızlanan mektuplarını da bî-his bir inatla cevapsız bıraktım. Fakat artık söylemem lâzım.

(Halide Nusret Zorlutuna)

Mektubunu okumaktan bile korkuyorum fakat merak da ediyorum.

(Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*)

İstanbul'un havası bu, hiç güven olmaz ki, bakarsın biz dışarı çıkana kadar hava kapanmış.

(Ahmet Altan, *İsyan Günlerinde Aşk*)

1197'de mecmua sahibinin mahdumu Abdülcelal Bey iki günlük bir rahatsızlıktan sonra, rebiülahirin onyedinci gecesi sabaha karşı vefat etmişti; bereket versin hemen birkaç ay sonra kerimesi Emine Hanım doğmuştu.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*)

Çocuğu bu manzara eğlendiriyor gibi. Çünkü, yüzünde ne bir korku, ne bir kuşku belirtisi vardı.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Orhan Gazi hakikatte Horasan erlerinin silâh ve keramet arkadaşıdır. Daha doğrusu o devirden kalan birçok şey gibi onlar Orhan'ın devamıdır.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Arkadaşlar arasında yaz tatillerinde aileleriyle beraber seyahate çıkanlar ve dönüşte bize bol bol övünenler vardı. Demek mektep açıldığı zaman bana da aşağı yukarı böyle bir şey yapmak fırsatı çıkıyordu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Boğaziçi Bizans zamanında yoktu. Gerçi Boğaziçi'nin iki sâhilinde tek tük köyler ve bazı kiliseler görülürdü.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*)

Ben sizin bu kadar düştüğünüzü hatırlamıyorum. Hâlbuki bu sene başka türlü çalışacağını umardım.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bu Emine, yeşil gözlü, uzun boylu... Hani, güldüğü vakit bembeyaz dişleri var. O mu?

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Fakat hangi İstanbullu bindiği vapurda kimlerin bulunup bulunmadığını merak etmez? Hele yersiz kalmak tehlikesi yoksa.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*)

Süleyman, hemen şimdi yatacaksın. Hem burada, Emeti Kadın'ın oturduğu odada yatacaksın .

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Kendime, bu işteki durumumun hiç de mertçe olmadığını itiraf edeceğim. Keşke, ne İsmail'le, ne de Zeynep Kadın'la, Emine bahsi aramızda hiç geçmemiş olsaydı.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Burası, yani yapılıp bittiği günden beri, burası, yalnız bayram, teravih namazları ve mevlüt için kullanılır olmuş. Mamafih, gerek köyün içindekilerden, gerek gelip geçenlerden kim isterse burada yatıp kalkabilir.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Biz sezinleyememişiz, meğerse yüreğimizi kibir gizliden kapmış.

(Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*)

Onun için sade anneme nazlanırdım. Meselâ başım hafifçe ağrısa kendimi ağır hasta gibi gösteriyordum.

(Reşat Nuri Güntekin, *Dudaktan Kalbe*)

Gerçi bir ümidi yoktu, ne de olsa bir evlatlık parçası olduğunu biliyordu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Zaten o beni gördüyse sol yanımdan görmüş olacak. Oysa, onun beni tanıması için mutlaka boş yenimin sağ yanımdan sallanışını görmesi lazımdı.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Mümtaz senelerdir evinin devamlı dostlarındandı. Vakıa henüz onu salondaki divanda yatmağa razı edememişti ama, gene evdendi.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*)

Gözlerimde parıltılı bir tasın
Kulaklarım komşuların ayak sesinde
Varsın bir yudum su veren olmasın
Başımda biri bana su yok desin de.

(Kemalettin Kamu)

Romanlar mahzun insanı; omuzları çökmüş, gözleri sönmüş, hareketsiz ve sessiz bir insan diye, yani daha açıkçası bir miskin şeklinde tasvir ederler.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bu gece, düşman askerleri, gündüzün peyledikleri güzel kızların ve genç kadınların hep üstlerinden geçeceklerdir. Yaptıkları fecaatlar ancak bununla tamam olacaktır. Zira, hiçbir katliam bunsuz yapılmamıştır.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Sefil Alinin dayısının çobanı Memede, tam sarıldınız, kaçın, yoksa öldürülürsünüz, diye haber getirdi.

(Yaşar Kemal, *İnce Memed*)

Aradan on sene geçti, hâlâ benim evin arkasındaki arka bahçeye bakmaya yüreğim tahammül etmez. Hani, ölsem, gitsem seni affetmeyeceğim Kâmran.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bu insanlar, her gün hiçe saydığım, hor gördüğüm, hatta bazen de tiksindiğim kimseler değil midir?

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

A evlâdım, kendi dilimizce bir marş söyleseniz de biz de anlayıp dinlesek olmaz mı?

(Necmettin Halil Onan)

Koleje çocuğunu veren babaların ekserisi hâli vakti yerinde, fakat düşüncesi mahdut insanlardır.

(Necmettin Halil Onan)

Birçoklarının kanaatine göre Frenk, muhakkak bizden üstün bir mahluktur; değil böyle boşluklarını ve hakikî hüviyetlerini herkese benzer giyinişiyle saklayan misyonerler, hatta siyah cübbeli Fransız ve İtalyan papazları, sörleri bile bizden üstündür.

(Necmettin Halil Onan)

Elleri ceplerinde kendi kendine deniz kenarında dolaşır, yahut ağaçların altında kitap okurdu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Kardeşim böylesine can kurban. Ama bu herif böyle değil ki dün dayanamadım kendisine söyledim.

(Mahmut Şevket Esendal)

Ama Mahmut Efendi, bu kadarı da olmaz! İçiyorsun ne ise, afiyet olsun; ancak tozunu da beraber iç bari, katık et!

(Mahmut Şevket Esendal)

Sanatkâr için bu bakış kâfidir; lâkin hayatın bir cephesi değil, heyet-i umumiyesini nazar-ı itibara almağa mecbur olan sanat ve edebiyat tarihi için rü'yet sahasını bu kadar daraltmağa imkân yoktur.

(Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*)

Gerçi şimdiye kadar görüşmedik amma, sizi uzaktan tanıyorum.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bazen yatağının başucunda kitap okuyorum, hatta masal bile söylediğim oluyor.
(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Yeniliğe çabuk alışmazsın, fakat bir def'a da alışırsan bırakamazsın.
(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Acele acele yoluna devam etti. -Bütün mektubu ezberlemişim!- Keşke İhsan'ın nasihatini dinlese ve seyahate çıksaydı.
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*)

ARA SÖZLÜ (CÜMLELİ) CÜMLE

İster basit ister birleşik yapılı olsun bir cümlede, bazen anlamı daha iyi belirtmek ve anlama açıklık kazandırmak için, cümlenin içine giren ve cümlenin yapısında herhangi bir değişiklik yapmayan kelime grubu veya cümle yapısında dil birlikleri yer alır. Açıklama veya ek bilgi vermek amacıyla cümleye giren bu dil birliklerine "ara söz" veya "ara cümle" adı verilir. Bunlar cümleden çıkarıldıkları zaman cümlenin anlamında bir eksiklik oluşturmaz, cümlenin yapısında bir eksiklik yaratmaz. İşte yapısında bu tür ara söz veya ara cümle bulunduran cümlelere "ara sözlü (cümleli) cümle" adı verilir. Cümledeki bu ara sözler, açıklama ve ek bilgi ifade eder ve cümlenin ögeleri arasına girer; ancak kendileri bir öge olarak değerlendirilmez. Ara sözler yazıda iki virgül veya iki kısa çizgi arasında yazılır.

Şimdi efendiler, müsaade buyururusanız, size bir sual sorayım.
(Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*)

Sert rüzgârda bulunduğumuz tepenin yassı şekli-Evliya Çelebi olsa Peşte için yaptığı gibi bademe benzetirdi-tam bir gemi küpeştesi hâlini aldı.
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Cihan yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz.
(Mehmet Akif Ersoy)

Sönmüş saçlarında son damla ışık,
Bir düş'ün içinde gibi her akşam
-Ve yüzleri duman kadar dağınık-
Geçer bu sokakatan binlerce adam.
(Ahmet Muhip Dıranas)

Bu gelen, bir yuvasız kuş gibi pervâsızdı;
Bu gelen köylü, sesinden tanıdım, bir kızdı.
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Genç kuşağın hemen hepsinin -en seçkinleri dahil olmak üzere- yazılarında, Halit Ziya'dan gizli aşikâr bir şeyler bulursunuz.
(Fevziye Abdullah Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*)

Tanin, hikâyelerime, tercümelerime -ki hepsi en aşağı altı sütun uzunluğundadır- birer lira verirse, haftada iki makale, yani ayda sekiz lira beni rahat rahat yaşatır.
(Ömer Seyfettin)

Tenkitlerinize, -buna ikaz demek daha doğru olur- teşekkür ederim.
(Cemil Meriç)

Salih Zeki, bizim şiirimizin oldukça garip bir simasıdır; belki de istiadına seçmiş olduğu sahanın ananemize yabancılığı -hemen hemen bütün eski şiirleri Yunan mitolojisine aittir- onun şiirimizde pek az tekrar edilen bir isim yaptı.

(Ahmet Hamdi Tanpınar)

EKSİLTİLİ CÜMLE

Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir cümlenin bazı ögelerinin eksiltilerek kullanılması, en az çaba yasasının dile yansımış bir şekli olarak, özellikle sözlü dil kullanımlarında sıkça rastlanan bir olaydır. Bu tür kullanımlarda, cümlenin ögelerinden bazıları eksiltildiği hâlde anlamı aksatmayan kendine özgü bir dil şekillenmesi vardır.

Konuşma veya anlatım esnasında genellikle yüklemi, bazen de başka bir ögesi kullanılmayan cümleye "eksiltili cümle" denir. Yüklem kullanılmasa da cümlede bir yargı anlamı vardır. Böyle cümlelerde, yargı ifadesi söz veya metin bütünlüğü içinde, dinleyenin veya okuyanın algılamasına bırakılır. Bu yapı, daha ziyade tamamlanmış bir cümleden sonra bu cümledeki bir ögeyi açıklamak üzere kullanılır. Yani yüklemin ifade etmek istediği anlam bir önceki cümle ile tamamlanır. Ancak bu cümleler, eksik ögeye rağmen, tam bir anlatım değeri taşır. Eksiltili cümlelerin sonunda noktalama işareti olarak üç nokta (...), ünlem işareti (!) veya soru işareti (?) kullanılır.

Ünlemler, ret ve kabul sözleri de tek başlarına kullanıldıklarında eksiltili cümle gibi değerlendirilir: *Mükemmel! Aferin! Buyurun!.. Haydi!.., Hay hay! Evet... Hayır... Çok güzel!..*

Eksik ögeyi okuyucuya tamamlattıran bu cümlelere; atasözü ve deyimlerimizde, günlük konuşmalarda, sorulu cevaplı ifadelerde ve duygusal anlatımlarda sıkça rastlanır.

Armudun sapı (var), üzümün çöpü (var).
Harman yel ile, düğün el ile (gerçekleşir).
İnsanlar konuşa konuşa (anlaşır), hayvanlar koklaşa koklaşa (anlaşır).
Az veren candan (verir), çok veren maldan (verir).

(Atasözü)

Anan baban var mı?
–Yalnız anam var. Babam sizlere ömür...

(Ömer Seyfettin)

– Ondan en ehemmiyetsiz bir zaaf gösterilemez demediniz mi?
– Evet. (Evet dedim.)

(Reşat Nuri Güntekin)

–Kaç yıldır esirsin?
–Kırk! (Kırk yıldır esirim.)
–Kaptan mıydın?
–Evet... (Kaptandım).

(Ömer Seyfettin)

Bütün şehir nihâyetsiz bir nûr içinde... (içindedir.)
Kış mehtâbı daha parlak, daha lekesiz, (lekesizdir.)
Ne buluttan bir eser var, ne küçük bir iz...(var)
Gülümsüyor gibi semâ sürûr içinde.

(Orhan Seyfi Orhon)

Her tarafta yükseklik, her tarafta ıssızlık (var),
Yalnız arabacının dudağında bir ıslık! (var),

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu çocuğun öyle ümit edilmeyen tuhaf sözleri var ki...

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Her istasyonda inen, binen, gidip gelen, ağlayan sızlayan halkın arasında insan eski yolculuğun manasını yapan hana, kervana yaklaşmış oluyor. Hanlar, kervansaraylar... İşte eski yolculukların sihrini yapan şeyler... Bir kervana katılmak, bir handa gecelemek..."

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

SIRA SİZDE 2

Aşağıdaki cümlelerin yapılarına göre türlerini bulunuz.

Fırtınaya karşı yaprak değil kökünü toprağın derinliğine salmış çınar dayanır.

Tahtın önüne geldi. Ansızın, gözle görülmeyecek bir çabuklukla havaya kaldırdığı bu müthiş topuzu prensin elmaslı tacına öyle bir indirdi ki...

Demek ki Türkçenin, Allah esirgesin, bir gönül kelimesi atılacak olsa, onunla birlikte ne manalar, ne incelikler, ne deyimler gidermiş.

Hava durgundu; ne dalga fısıltısı, ne yaprak hışırtısı...

Hiçbir şey boşanmak kadar ayıp görülmedi. Hatta bu yüzden aileye giren damatların çoğu bütün kabahatlerin affedileceğini evvelden bildikleri için şımarmıştılar.

Özet

Sıralı cümleleri ve sıralı cümlelerde cümlelerin birbirine bağlanma biçimlerini açıklamak

Yapıları bakımından basit ve birleşik olarak değerlendirilen cümleler, taşıdıkları anlam özelliklerine göre de birbirleriyle ilişkilendirilir. Anlam etrafında şekillenen bu yapısal oluşum, bağlaçların işlevleriyle de ilgili olarak, basit ve birleşik cümlelerin yan yana sıralanmasıyla sıralı ve bağlı cümleleri meydana getirir.

Sıralı cümle, arka arkaya sıralanmış basit cümlelerden oluşur. Bu yönüyle bir söz bütünü, bir metin içindeki bütün cümleler, metnin uzunluğu ne olursa olsun, aralarında konuyu tamamlayan bir bütün oluşturmak üzere sıralanmış cümleler hâlinde sayılabilir. Bir gramer birimi olarak sıralı cümleyi ayıran yapı özelliği, cümlelerin sıralama / bağlama edatlarıyla veya bu edat değerindeki virgülle birbirine bağlanmasıdır. Cümleler arasında ana cümle-yan cümle ilgisi değil arda arda olma, eş zamanda olma veya karşılaştırma - denkleştirme ilgisi vardır. Sıralanan cümlelerde bağımsız hükümler söz konusudur.

Bağımlı ve bağımsız sıralı cümleleri çözümlemek

Bağımsız sıralı cümlelerde her cümlenin ögeleri ayrı ayrıdır. Ögeler arasında şekilce ortaklık yoktur. Ortaklık, anlam yakınlığındadır. Yani bu cümlelerin bir arada bulunmalarının sebebi, aralarındaki anlam yakınlığıdır; özne, tamlayıcı ve yüklemleri ortak değildir.

Bağımlı sıralı cümleler, hem anlam yönünden hem de ögelerinin ortak olmaları yönünden birbirine bağlıdır. Bu cümlelerin yalnız başına kullanılmaları durumunda da bir anlamları vardır; ancak ögelerden bazılarının ortak olduğu görülür. Yani bu cümleler, yalnız başlarına kullanıldıklarında anlamı bulunan ve bir araya gelince de aralarında anlam ilişkisinin yanında ortak cümle ögelerine de sahip olan cümlelerdir.

Bağlı cümle, ara sözlü cümle ve eksiltili cümleleri açıklamak

Bağlı cümleler, cümle başı bağlaçlarıyla birbirine bağlanan ve aralarında bu cümle başı bağlacının işlevine bağlı bir anlam ilgisi bulunan cümlelerin kurduğu cümlelerdir. Cümle başı bağlaçları, cümleleri anlam bakımından birbirine bağlar.

Yapısında ara söz veya ara cümle bulunduran cümlelere "ara sözlü (cümleli) cümle" adı verilir. Cümledeki bu ara sözler, açıklama ve ek bilgi ifade eder ve cümlenin ögeleri arasına girer; ancak kendileri bir öge olarak değerlendirilmez. Ara sözler yazıda iki virgül veya iki kısa çizgi çizgi arasında yazılır.

Yargı ifadesi söz veya metin bütünlüğü içinde dinleyen veya okuyan tarafından algılanan bitmemiş cümlelere "eksiltili cümle" denir. Daha çok bitmiş bir cümleden sonra bu cümledeki bir ögeyi açıklamak, tamamlamak üzere kullanılır. Günlük konuşmalarda özellikle bazı uyarı sözleri ve kısa cevap ifadesiyle yüklem olarak kullanılan sözler de eksiltili cümle durumundadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki cümlelerden hangisi yapısı bakımından diğerlerinden farklıdır?

a. Duvarı nem, insanı gam yıkar.
b. Ağacı kurt, insanı dert yer.
c. El deliye, biz akıllıya hasret kaldık.
d. İt dalaştan, bacı kardeşten korkar.
e. Allah bilir ama kul da sezer.

2. Aşağıdaki cümlelerden hangisi, öznesi ortak olan sıralı bir cümledir?

a. Konuşmacı anlatıyor, oturanlar onu ilgiyle dinliyorlardı.
b. Evden aceleyle çıktık, durakta kimsecikler yoktu.
c. Koşa koşa geldiler, bahçe kapısının önünde durdular.
d. Şehrin güneyine bakıyorum, binalar sisten gözükmüyor.
e. Kalabalık artıyor, kimse kimseyle konuşmuyordu.

3. Aşağıdaki cümlelerden hangisinde iki cümleyi birbirine bağlayan bir bağlaç **kullanılmamıştır?**

a. Bu hikâyeyi kitaplarda okuduğum zaman biraz şaşırmış ve hatta gülmüştüm.
b. Şoförlere kök söktüren bir yokuşmuş bu; ama güzelliğine diyecek yok.
c. Bütün hatıraların tam korunması imkânsızdır; fakat biz en yakın zamanları da çabucak unuttuk.
d. Nazara geldi diyor, kim gördüyse bu hâli.
e. Bizi bu gece uyutmayacaklar, bari bir yerlere gitsek.

4. Aşağıdaki cümlelerden hangisi ortak özneli sıralı bir cümledir?

a. Hasta ol benim için, öleyim senin için.
b. Güvenme varlığa, düşersin darlığa.
c. Baş yarılır börk içinde, kol kırılır yen içinde.
d. İt dalaştan, bacı kardeşten korkar.
e. El ağlarsa gözünden, anam ağlarsa özünden ağlar.

5. Aşağıdaki cümlelerden hangisi eksiltili cümle özelliği taşımaktadır?

a. Bu kapı hâlâ tamir edilmedi mi?
b. Bu çocuk niye ağlıyor?
c. Gazetedeki resimleri görünce o kadar şaşırdım ki!
d. Bütün bu hadiselere sebep olan kendi değil mi?
e. Benim mi Allahım bu çizgili yüz!

6. Aşağıdaki cümlelerden hangisi yapısı bakımından diğerlerinden farklıdır?

a. Atılan ok geri dönmez.
b. Aşure yemeğe giden kaşığını yanında taşır.
c. Kol kesilirken parmak acımaz.
d. Arı kahrın çekmeyen, balın kahrın ne bilsin.
e. Ak gün ağartır, kara gün karartır.

7. Aşağıdaki cümlelerden hangisi basit yapılı bir cümledir?

a. Mezar taşı ile övünülmez.
b. Göz bir penceredir, gönüle bakar.
c. Ayağımı yerden kessin de isterse eşek olsun.
d. Dağların dumanı gider amma sevdalı başın dumanı gitmez.
e. Adamak kolay, ödemek güçtür.

8. Aşağıdaki cümlelerden hangisi öznesi ve yer tamlayıcısı ortak sıralı bir cümledir?

a. Gel demesi kolay, git demesi zordur.
b. Adam adamdan korkmaz, utanır.
c. Düğün aşıyla misafir ağırlanmaz.
d. Aksak atla yüksek dağlara çıkılmaz.
e. Hayvanın alası dışında, insanın alası içinde olur.

9. Aşağıdaki cümlelerden hangisinde cümle ögesi olmayan açıklayıcı bir kısım vardır?

a. Hava durgundu; ne dalga fısıltısı, ne yaprak hışırtısı...
b. Gece çalışır, gündüz okula giderdi.
c. Erişilmez yollara dağıldınız, gittiniz.
d. Bu gelen köylü, sesinden tanıdım, bir kızdı.
e. Gece mehtaba dalmak, sen de dalmışsın diye.

10. Aşağıdaki cümlelerden hangisi ara sözlü cümle özelliği **taşımaz?**

a. En âdi eşyayı, öyle biçime getiriyorlar ki, mücevher gibi görünüyor.
b. Şimdi efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sual sorayım.
c. Cihan yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz.
d. Ses, iyi ve etkili kullanılırsa, oyuncuyu başarıya ulaştıran bir araçtır.
e. Tenkitlerinize, buna ikaz demek daha doğru olur, teşekkür ederim.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız farklıysa "Bağlı Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
2. c	Yanıtınız farklıysa "Bağımlı Sıralı Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
3. d	Yanıtınız farklıysa "Bağlı Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
4. b	Yanıtınız farklıysa "Bağımlı Sıralı Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
5. c	Yanıtınız farklıysa "Eksiltili Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
6. e	Yanıtınız farklıysa "Sıralı Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
7. a	Yanıtınız farklıysa "Sıralı Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
8. b	Yanıtınız farklıysa "Bağımlı Sıralı Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
9. d	Yanıtınız farklıysa "Ara Sözlü (Cümleli) Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
10. a	Yanıtınız farklıysa "Ara Sözlü (Cümleli) Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Toprak kokusu ciğerlerime, toprak kokusu ruhuma doluyor.
Yüklem

Türk subayı bizleri dikkatle süzdü, başıyla selamladı.
Özne Nesne

Müteaddit defa yerinden kalktı ve odada dolaştı.
Zarf Tümleci

Sıra Sizde 2

- Fırtınaya karşı yaprak değil kökünü toprağın derinliğine salmış çınar dayanır. (Bağlı Cümle)
- Tahtın önüne geldi. Ansızın, gözle görülmeyecek bir çabuklukla havaya kaldırdığı bu müthiş topuzu prensin elmaslı tacına öyle bir indirdi ki... (Eksiltili Cümle)
- Demek ki Türkçenin, Allah esirgesin, bir gönül kelimesi atılacak olsa, onunla birlikte ne manalar, ne incelikler, ne deyimler gidermiş. [Ara Sözlü (Cümleli) Cümle]
- Hava durgundu; ne dalga fısıltısı, ne yaprak hışırtısı... (Eksiltili Cümle)
- Hiçbir şey boşanmak kadar ayıp görülmedi. Hatta bu yüzden aileye giren damatların çoğu bütün kabahatlerin affedileceğini evvelden bildikleri için şımarmıştılar. (Bağlı Cümle)

Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar

Akın, L. (2004). *Türkiye Türkçesinde Bağlaçlar,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Atabay, N.- Özel, S. - Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi,* Ankara.

Aydın, İ. (2009). "Birleşik Cümle Üzerine", Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, *Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, s. 35-74.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi,* 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çağatay, S. (1964). "Türkçede ki < erki" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963,* Ankara, s. 245-250.

Delice, H. İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi,* İstanbul: Kitabevi.

Demiray, K. (1981). *Temel Dilbilgisi,* İstanbul.

Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri,* Osmanlı Lehçesi (çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

Ediskun, H. (1993). *Türk Dilbilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbigisi,* İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul.

Gencan, T. N. (1997). *Dilbilgisi,* İstanbul: Kanaat Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1974). *Türk Dilinde Edatlar,* İstanbul.

Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi,* Ankara.

Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi,* İstanbul: Kesit Yayınları.

Karahan, L. (2008). *Türkçede Söz Dizimi,* Ankara: Akçağ, 13. Baskı.

Karaörs, M. (2005). *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi,* Ankara.

Keskin, R. (2003). T*ürkçe Dilbilgisi, -Kelime ve Cümle Tahlilleri,* Konya.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Ankara.

Küçük, S. (1987). "Türkçede Şüphe Bildiren ki Edatı Üzerine", *Türk Dili*, s. 426 (Haziran), s. 367-372.

Kükey, M. (1975). *Türkçenin Sözdizimi,* Ankara.

Öküzcü, İ. (1989). *Türkçede Cümle Bağlayıcıları,* Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Özkan, M. (2004). *Eski Türkiye Türkçesindeki ki/ kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XXXI (2004), s. 243-255.

Özkan, M. - Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi,* İstanbul: Akademik Kitaplar.

Özkan, M. - Tören, H. - Esin, O. (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili, Yazılı ve Sözlü Anlatım,* 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi. Şimşek, R. (1987). Örneklerle *Türkçe Sözdizimi,* Trabzon.

Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar , Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Fiiller,* Ankara.

Timurtaş, F. K. (1997). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl,* İstanbul.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,* İstanbul.

Tulum, M. (1978). *Sinan Paşa, Maarifnâme ve ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış doçentlik tezi), İstanbul.

Uysal, S. S. (1980). *Türkçe Anlatım Yöntemleri,* İstanbul.

Zülfikar, H. (2001). "Türkçede Cümle", *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,* Ankara: Yargı Yayınevi.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Fiil cümlelerini açıklayabilecek,
- İsim cümlelerini açıklayabilecek,
- Kurallı cümleleri çözümleyebilecek,
- Devrik yapılı cümleleri çözümleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Fiil cümlesi
- İsim cümlesi
- Kurallı cümle
- Devrik cümle

İçerik Haritası

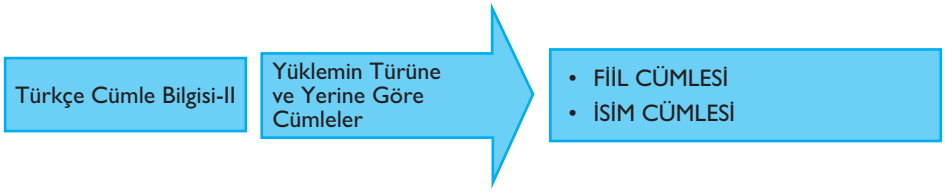

Yüklemin Türüne ve Yerine Göre Cümleler

Türkçe söz diziminde yargı ifadesini taşıyan dil birimi, çekimli bir fiildir. Bu bakımdan bir cümlenin varlığı için gerekli ve yeterli şart, çekimli bir fiildir. Çekimli fiil yargıyı şekle, zamana ve kişiye bağlı olarak karşılayan fiildir. Çekimli fiil tek başına cümle değeri taşır ve çekimli fiilin sonundaki şahıs eki "kişi"yi de belirttiğinden çekimli fiil aynı zamanda özneyi de belirtmiş olur.

Yüklem, cümlenin temel ögesidir. Öteki ögeler, yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlamak ve onu daha belirgin duruma getirmek üzere cümlede yer alır; yani diğer ögeler yüklem sayesinde değer kazanır. Bu bakımdan yüklem, cümlenin düğümlendiği kelime ya da kelime grubudur.

Yüklem, bildirme veya tasarlama kipinde çekimli bir fiil olabileceği gibi ek fiille çekime girmiş bir isim veya isim gibi kullanılan bir kelime grubu da olabilir. Yani Türkçede yüklemin türüne göre cümle, ya fiil cümlesidir ya da isim cümlesidir.

FİİL CÜMLESİ

AMAÇ 1 *Fiil cümlelerini açıklamak*

Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümleye **fiil cümlesi** denir. Fiil cümleleri öznenin yaptığı işi bildirir. Fiil cümleleri, ya bildirme ya da tasarlama kipleriyle kurulur. Bildirme kipleriyle kurulan cümleler; bir oluşu, bir durumu yargı yoluyla bildirir. Tasarlama kipleriyle kurulan fiil cümleleri ise bir duyguyu, bir isteği belirtme ifadesi taşır. Bildirme kiplerinden şart kipi ise cümleye sadece şart anlamı katar, yargı bir şarta bağlanır.

Fiil cümlesi: Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümledir.

Bildirme kipleri, fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki yapılışını; yani oluşu ve kılışı belirli bir zaman kavramı içinde verir. Bu zamanlar da geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zamandır.

Tasarlama kiplerinde ise kesin bir zaman anlamı yoktur. Bu kipler; fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki gerçekleşmesini dilek, istek, gereklilik ve emir kavramları içinde veren kiplerdir.

Fiil cümlelerinde yüklem basit, türemiş veya birleşik yapılı bir fiil olabilir. Yüklem olan bu fiiller, bildirme ve tasarlama kiplerinden biriyle basit ya da birleşik çekime girer.

Geçişli fiillerle kurulan cümlelerde cümlenin bütün ögeleri (özne, nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı) bulunabilir.

Geçişsiz fiillerle kurulan cümlelerde ise nesne bulunmaz.

Meçhul fiillerle (geçişsiz-edilgen fiillerle) kurulan cümlelerde ise özne bulunmaz.

Basit Çekimli Fiillerle Kurulan Cümleler

Basit çekimli fiiller; bir düşünceyi, bir yargıyı bir tek çekimli fiille anlatan cümlelerdir. Bildirme veya tasarlama kipindeki çekimli fiillerin hepsi cümlede yüklem olur.

Bildirme Kipleriyle Kurulan Cümleler

Bildirme kipleri, gerçek hareketleri bildiren kalıplardır. Bildirme kipleri ile oluşturulan cümlelerde oluş ve kılışlar, belli bir zaman içinde anlatılır. Bu kipleri ifade etmek üzere fiile getirilen ekler, hem kipin şeklini hem de zamanı içine alır. Yani bu ekler; şekil olarak bildirme, zaman olarak da "geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman" olmak üzere beş zaman ifade eder:

a) Geniş Zaman Kipiyle Kurulan Cümleler

Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.
İt dalaştan, bacı kardaştan korkar.
El ağlarsa gözünden, anam ağlarsa özünden ağlar.
Allah bilir ama kul da sezer.
Dağların dumanı gider amma sevdalı başın dumanı gitmez.
Allah kimine bal verir, parmak vermez; kimine parmak verir, bal vermez.
Yavuz it ne kendi yer, ne başkasına yedirir.
Babası ölen ağa oldum sanır; anası ölen hanım oldum sanır.
Kurt ağzından kuzu alınır mı?

(Atasözü)

Gülsen kahkahalarla ince hüznün bilirim
Dünyamız aynalarla kaplı bir oda bizim
Uzaklar yakınlarla, kahkahalar hüzünle
İç içe anlaşılmaz... Ben seni bilmez miyim?

(Ahmet Tevfik Ozan)

b) Şimdiki Zaman Kipiyle Kurulan Cümleler

Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin

(Mehmet Akif Ersoy)

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhîdi...
Bedr'in arslanları ancak bu kadar şanlı idi.

(Mehmet Akif Ersoy)

Seni düşündükçe
Gül dikiyorum elimin değdiği yere
Atlara su veriyorum
Daha bir seviyorum dağları.

(İlhan Berk)

Tekir kedi, minderin üstüne uzanmış, dört ayağını germiş uyuyor.

(Memduh Şevket Esendal)

ÇARE
Ben can sıkıntısına çare buldum
İşim varmış gibi davranıyorum
Âşıkmışım gibi yapıyorum
Bekliyorum orda burada
Ne bu telaş diyor biri
Treni kaçıracağım diyorum
Ne bu dalgınlık diyor yanımdan geçen
İşte bakın anlamıyor musunuz
Ya siz
Ne yapıyorsunuz?

(Nahit Ulvi Akgün)

c) Görülen Geçmiş Zaman Kipiyle Kurulan Cümleler

Ben seni en mehîb dağlara sordum;
Adını duyunca hep titrediler;
Yüzlerce gün görmüş diyara sordum:
"O burdan zaferle geçti!" dediler.

(Mehmet Emin Yurdakul)

GİZLİ SEVDA
Hani bir sevgilin vardı
Yedi sekiz sene önce.
Dün yolda rastladım,
Sevindi beni görünce.

Sokakta ayaküstü
Konuştuk ordan burdan.
Evlenmiş, çocukları olmuş
Bir kız, bir oğlan.

Seni sordu.
Hiç değişmedi dedim.
Bildiğin gibi...
Anlıyordu.

Mesutmuş, kocasını seviyormuş,
Kendilerininmiş evleri.
Bir suçlu gibi ezik,
Sana selam söyledi.

(Behçet Necatigil)

Müdür gülmeğe başladı ve onu inandırıncaya kadar hayli uğraştı.

(Reşat Nuri Güntekin)

Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı,
Bir dakika araba yerinde durakladı

Neden sonra sarsıldı altımda demir yaylar,
Gözlerimin önünden geçti kervansaraylar.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

d) Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipiyle Kurulan Cümleler

ALTRO
Şarkılar söylüyormuşum
Sokaklarda,
Görmüşler.
Yere yere bakıyormuşum
Yürürken,
Duymuşlar.
Sonrasını kendileri uydurmuşlar.

(Özdemir Asaf)

Eski bir sevdadan kurtulmuşum
Artık bütün kadınlar güzel;
Gömleğim yeni,
Yıkanmışım,
Tıraş olmuşum;
Sulh olmuş,
Bahar gelmiş,
Gün açmış;
Sokağa çıkmışım, insanlar rahat,
Ben de rahatım.

(Orhan Veli Kanık)

e) Gelecek Zaman Kipiyle Kurulan Cümleler

sisler bulvarı'nda öleceğim
sol kasığımdan vuracaklar
bulvar durağında düşeceğim
gözlüklerim kırılacaklar
sen rüyasını göreceksin

çığlık çığlığa uyanacaksın
sabah kapını çalacaklar
elinden tutup getirecekler
beni görünce taş kesileceksin
ağlamayacaksın! ağlamayacaksın!

(Attilâ İlhan)

Yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl
Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek
Bir sokak saili ya padişah olsan gerdun
Aynı narhı her iki surete takdir edecek

(Hüseyin Rifat)

ZİLLER ÇALACAK
Zil çalacak... Sizler derslere gireceksiniz bir bir.
Zil çalacak, ziller çalacak benimçin,
Duyacağım evlerden, kırlardan, denizlerden;
Tâ içimden birisi gidecek uça ese...
Ama ben, ben artık gidemeyeceğim

Zil çalacak... Siz geminize, treninize gireceksiniz bir bir.
Zil çalacak, ziller çalacak benimçin,
Duyacağım iskelelerden, istasyonlardan bütün;
Tâ içimden birisi koşacak ardınızdan...
Ama ben, ben artık gelemeyeceğim.

Sonra bir gün bir zil çalacak yine
Hiç kimseler, kimseler duymayacak...
Ne sınıflar, ne iskeleler, ne istasyonlar, ne siz...
Tâ içimden birisi kalacak oralarda...
Ben gideceğim.

(Zeki Ömer Defne)

Tasarlama Kipleriyle Kurulan Cümleler

Tasarlama kipleri, gerçek olmayan hareketleri anlatmak için kullanılan fiil kalıplarıdır. Tasarlama kipleri, şekil gösteren belirli ekler ile kurulur. Bu eklerin, bildirme kiplerinde olduğu gibi, zaman ifadesi yoktur, yalnız şekil ifadesi vardır.

Tasarlama kiplerinin "dilek-şart, emir, istek ve gereklilik" olmak üzere dört şekli vardır:

a) Şart Kipiyle Kurulan Cümleler

Şart kipi, istek ve temenni ifadelerinin dışında tam bir yargı bildirmez. Bu bakımdan temel cümleye yan cümle hazırlar. Bu yan cümleler temel cümleyi şart, zaman, sebep, tahmin, benzetme vb. anlamlarıyla tamamlar. Şart cümlesi temel cümleden önce gelir ve çok defa da zarf işleviyle temel cümleye bağlanır:

Ağılda oğlak doğsa, yazıda otu biter.

(Atasözü)

Altından çarık giysen gene de adı çarıktır.

(Atasözü)

Eşeğin boynuzu olsa, dünyada mahluk bırakmaz.

(Atasözü)

Bir kere görse gözüm köyün aydınlığını
Kül bağlar içerimde bu kızıl kor yığını.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Şart kipi bazen istek işleviyle de kullanılır. Bu kullanılışında bir istek ve temenni ifadesi vardır. Şart kipi, istek ve temenni ifade ettiği zaman tam bir yargı bildirir; ancak bu yargı da tam anlamıyla kendini hissettirmez, daha çok bir kalıplaşma ifadesi taşır.

Bir garip insan olsam, benzemez hiç kimseye,
Tek hece bilmez, tek renk görmez, tek ses işitmez

Karanlığı yoğursam nura döndüresiye
Tırmansam o âna ki, yekparedir ve bitmez.

(Necip Fazıl Kısakürek)

DÜNYAYI DOLAŞSAM
Bir gün küçük bir gemiye binip
Dünyayı dolaşmaya çıksam,
Önce kuzey denizlerine açılsam,
Yanından geçsem buz dağlarının,
Görsem nasıl yaşadığını Eskimoların.

Buzdan yapılmış kulübelerde...
Sonra güneye kırarak dümeni
Okyanusu geçip gitsem Çin'e, Hind'e.

Günlerden sonra bir akşam
Küçük bir limanda demir atsam
Seyretsem kıpkızıl ufukları.
Beni hemen aralarına alsalar
Çıplak zenci çocukları.

Biri maymununu verse bana
Öteki bambu oyuncağını.
Atlayıp bir fil yavrusunun sırtına,
Fethetsem balta girmemiş ormanı!

(Şükrü Enis Regü)

b) İstek Kipiyle Kurulan Cümleler

Şimdi çıkayım, iki senedir yüzünü görmediğim aydınlık sokakları, rüzgârlı sahilleri göreyim.

(Ömer Seyfettin)

Bırak beni haykırayım susarsam sen matem et;
Unutma ki şâirleri haykırmayan bir millet,
Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.

(Mehmet Emin Yurdakul)

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın
Gömelim gel seni taribe desem sığmazsın

(Mehmet Akif Ersoy)

c) Emir Kipiyle Kurulan Cümleler

Gurbetten gelmişim yorgunum hancı
Şuraya bir yatak ser yavaş yavaş
Aman karanlığı görmesin gözüm
Beyaz perdeleri ger yavaş yavaş

(Bekir Sıtkı Erdoğan)

Kendine iyi bak, zararlı eğlencelere gitme, yüzün gülsün.

(Arif Nihat Asya, *Sevgi Mektupları*)

DUA
Bıçak soksan gölgeme
Sıcacık kanım damlar
Gir de bir bak ülkeme
Başsız başsız adamlar

Ağlayın su yükselsin!
Belki kurtulur gemi.
Anne, seccaden gelsin;
Bize dua et, e mi!

(Necip Fazıl Kısakürek)

TEREKE
Daha ben ölmeden paylaşın,
Sabrım zamanım karımın olsun.
İşte boş cüzdanım cebimde,
Oğullarıma kalsın.

Dostlarıma bıraktım türküleri,
Gözlerimi delikanlılara.
Hayallerim hepsine yeter,
Bolca dağıtılsın kızlara.

Gövdemi şölen ettim böceklere,
Mezarıma milyonlarca dolsun.
Özgürlüğü duyardı saçlarım
Bütün şairlere selam olsun.

(Cahit Külebi)

d) Gereklilik Kipiyle Kurulan Cümleler

YAŞADIKLARIMDAN ÖĞRENDİĞİM BİR ŞEY VAR
Yaşadıklarımdan öğrendiğim bir şey var:
Yaşadın mı, yoğunluğuna yaşayacaksın bir şeyi
Sevgilin bitkin kalmalı öpülmekten
Sen bitkin düşmelisin koklamaktan bir çiçeği
...
İnsan bütün güzel müzikleri dinlemeli alabildiğine
Hem de tüm benliği seslerle, ezgilerle dolarcasına

İnsan balıklama dalmalı içine hayatın
Bir kayadan zümrüt bir denize dalarcasına

Uzak ülkeler çekmeli seni, tanımadığın insanlar
Bütün kitapları okumak, bütün hayatları tanımak arzusuyla yanmalısın
Değişmemelisin hiç bir şeyle bir bardak su içmenin mutluluğunu
Fakat ne kadar sevinç varsa yaşamak özlemiyle dolmalısın

Ve kederi de yaşamalısın, namusluca, bütün benliğinle
Çünkü acılar da, sevinçler gibi olgunlaştırır insanı

Kanın karışmalı hayatın büyük dolaşımına
Dolaşmalı damarlarında hayatın sonsuz taze kanı

(Ataol Behramoğlu)

Birleşik Çekimli Fiillerle Kurulan Cümleler

Ek fiilin görülen geçmiş zaman (-DI), öğrenilen geçmiş zaman (-mIş) ve şart (-sA) eklerinin fiillerin basit çekimlerine getirilmesiyle fiillerin birleşik çekimleri meydana gelir.

Fiillerin birleşik çekimlerinde iki kip eki üst üste gelir. İlk ek basit çekim, ikinci ek de birleşik çekim ekidir. Yani asıl fiil önce, yardımcı fiil ise sonra gelir. Birleşik çekimin üç kipi vardır: Hikâye, rivayet ve şart.

Hikâye Birleşik Çekimiyle Kurulan Cümleler

Basit çekimli fiilin üstüne ek fiilin görülen geçmiş zamanının ekleşmiş biçimi -DI gelirse hikâye birleşik çekimi ortaya çıkar. Emir kipi dışındaki bütün kiplerin hikâye birleşik çekimi vardır:

Bu aczinden tiksiniyor, kendini tırmalamak, yumruklamak, kendi boğazını sıkmak istiyordu.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Belki de artık birbirini göremeyecek olan bu iki insanın bu ayrılık dakikasında birbirlerine söyleyecek bir şeyleri olurdu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Daha dün seyrederdi eski rü'yâlarını,
Kalbimin dört duvarı böyle değildi, kadın!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Atlastan bakardım nereye gitti,
Öyle öyle ezber ettim gurbeti.

Sevinçten uçardım hasta oldum mu,
Kırkı geçerse ateş, çağırırlar İstanbul'a
Bi helallaşmak ister elbet, diğ'mi oğluyla!

Tifoyken başardım bu aşk oy'nunu,
Ohh dedim, göğsüne gömdüm burnumu

(Can Yücel)

O günlerde Girit'ten bir mektup almıştı.

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Karısı, ablasına gittikten sonra, oğlunun evinde, Reşit Efendi'nin durumu da büsbütün silikleşti. Hizmetçiler çamaşırını almayı unutuyorlardı. Kendi yıkadı. Bir gün yemeğe oturacaklar, ihtiyar babayı unutup çağırmayacaklar diye korkuyordu.

(Memduh Şevket Esendal, *Karısının Kocası*)

Türklerin bir ufuktan öbür ufka kadar kendileri için nurlarla çizdiği lâ-yemût İstanbul!... Ah, o İstanbul'u kucaklayabilseydim, öpseydim; öpseydim.

(Ruşen Eşref Ünaydın, *Ayrılıklar*)

Rivayet Birleşik Çekimiyle Kurulan Cümleler

Asıl fiil kiplerine ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanının ekleşmiş biçimi -mIş gelirse rivayet birleşik çekimi ortaya çıkar. Görülen geçmiş zaman ve emir kiplerinin dışındaki kiplerin rivayet birleşik çekimleri vardır:

ALTRO
Şarkılar söylüyormuşum
Sokaklarda,
Görmüşler.
Yere yere bakıyormuşum
Yürürken,
Duymuşlar.
Sonrasını kendileri uydurmuşlar.

(Özdemir Asaf)

Anlattı erenler: Bir bahar değil
Âşıkın ömründe bin bahar varmış.
Hicranla ağaran bu saçlar değil,
Sevgisiz kalan kalp ihtiyarlarmış.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Şart Birleşik Çekimiyle Kurulan Cümleler

Asıl fiil kiplerine ek fiilin şart şekli -sA gelirse şart birleşik çekimi ortaya çıkar. Şart, istek ve emir kiplerinin şart birleşik çekimleri yoktur:

Kaldır nikabını görem yüzünü
Aç başını Yaradan'ı seversen
Siyah zülfü mah cemalin üstüne
Tel tel eyle Yaradan'ı seversen

(Karacaoğlan)

Rabbim isterse, sular büklüm büklüm burulur,
Sırtına Sakarya'nın, Türk tarihi vurulur.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Aşağıdaki cümlelerde geçen birleşik çekimleri inceleyiniz.

SIRA SİZDE 1

Ey Maraşlı Şeyhoğlu, evliyalar adağı!
Bahtına lanet olsun aşmadınsa bu dağı.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Hasan Usta taşınacakmış, yarın çıraklarınızı yollayın da yardım etsinler.

(Ahmet Rasim, *Gülüp Ağladıklarım*)

Çalıkuşu, tamamıyla eski Çalıkuşu olmuştu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Birleşik Fiillerle Kurulan Cümleler

Birleşik fiil, isim veya fiil cinsinden bir kelimenin bir yardımcı fiil ile bir araya gelmesiyle oluşan kelime grubudur. Grupta iki öge vardır: İsim veya fiil ögeleri ve

İsim veya fiil türünden bir kelimenin bir yardımcı fiil ile bir araya gelmesiyle oluşan kelime grubuna **birleşik fiil** denir.

yardımcı fiil. İsim ögesi ile yardımcı fiil eksiz bir araya gelirken fiil ögesi ile yardımcı fiillerin birleşmelerinde araya zarf-fiil ekleri getirilir. Birleşik fiillerde grubun anlamı, isim veya ana fiilin üzerindedir. Yardımcı fiil, ya kendisinden önce gelen isme fiil işlevini kazandırır ya da yine kendisinden önce gelen ana fiilin anlamına yeterlilik, devamlılık, çabukluk, kolaylık, deneme ve yaklaşma işlevi yükler.

Birleşik fiillerde grubu oluşturan ögeler, asıl anlamlarından az veya çok farklı yeni bir anlam ifade etmek üzere bir araya gelir. İster bir isim ile fiil ögesinden isterse bir fiille başka bir fiilin birleşmesinden meydana gelmiş olsun birleşik fiillerde anlamca bir kaynaşma söz konusudur ve bunlar tek bir kavramı karşılar. Hareket ve oluş ifade eden kavramları karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl yararlanıyorsak birleşik fiillerden de aynı şekilde yararlanırız. Basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında ifade ve anlatım bakımından fark yoktur. Fark, sadece yapılışları bakımındandır.

İsim + Yardımcı Fiil Kalıbındaki Birleşik Fiillerle Kurulan Cümleler

Bu kalıptaki birleşik fiillerde bir isim ögesi ile "et-, eyle-, yap-, kıl-, ol-, bulun-" yardımcı fiilleri bir araya gelir. Bu yardımcı fiillerden "et-, eyle-, yap-, kıl-" geçişli fiiller yaparken "ol-" ve "bulun-" geçişsiz fiiller meydana getirir.

"İsim + yardımcı fiil" kalıbında kurulan birleşik fiillerden bazıları "et-, eyle-, yap-, kıl-, ol-, bulun-" yardımcı fiillerinin dışındaki bazı fiillerle kurulur. "İsim + yardımcı fiil" kuruluşundaki bu birleşik fiilleri oluşturan fiil ögesi ise aslen ana fiil olduğu hâlde bazen yardımcı fiil işlevinde kullanılan bir fiil olmaktadır (bul-, ver-, kal-, düş-, koş-, çık-, at-, başla-, sür-, gel-, bak- vb.). Bunlara "geçici yardımcı fiiller" adı verilir:

Şiir yazma hastalığım
Hep böyle havalarda nüksetti;
Beni bu güzel havalar mahvetti.

(Orhan Veli Kanık)

Daha dün seyrederdi eski rü'yâlarını,
Kalbimin dört duvarı böyle değildi, kadın!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Kan tükürsün adını candan anan dudaklar,
Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun!
...
Düşmanlar elinden, ne çıkar, dönse de mecrûh
Mademki nihâyet sana teslîm olacak rûh!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

O zamana kadar aramızdaki mesafeyi halletmeliyiz.

(Halide Edip Adıvar)

Mahalleli giremiyordu; cenazeyi uzaktan görmeye razı oluyorlar, duvarlarda birikiyorlardı.

(Mithat Cemal Kuntay)

Boyun eğmiştir, ümit etmiştir... diye
Bu gafil başı teşhir edeceğim!

(Celâl Sılay)

Emin ol, batmayacağına, selamete çıkacağına emin ol.

(Peyami Safa, *Yalnızız*)

Fakat korkularına hak veriyorum.

(Arif Nihat Asya, *Sevgi Mektupları*)

Buna mukabil Bizans hem kendi politikası hem de asrın örfü icabı kendine başvuranların hiçbirini geri çevirmiyordu.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Âşık olan miskin olur Hak yoluna teslim olur
Her ne dersen boyun tutar çâre yok gönül yıkmağa

(Yunus Emre Divanı)

Tasvir Fiileri Kalıbındaki Birleşik Fiillerle Kurulan Cümleler

Zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille "bil-, ver-, yaz-, dur-, gel-, git-, kal-, koy-, gör-" yardımcı/tasvir fiillerinden birinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapılar da birleşik fiil grubunu oluşturur.

Bu birleşmede yardımcı fiiller ana fiilin anlattığı kılış ve oluşu tasvir eder ve onun nasıl, ne şekilde olduğunu veya yapıldığını belirtir. Bu fiiller aslında esas fiil oldukları hâlde anlam kaymasına uğrayarak hem sözlük anlamından ayrı bir anlam kazanmış hem de esas fiile ayrı bir anlam inceliği katan yardımcı fiil durumuna geçmiştir.

Bu tasvir fiillerinden "bil-" yeterlilik, "ver-" tezlik, "yaz-" yaklaşma, "dur-, koy-, git-, kal-, gör-" ve "gel-" filleri ise süreklilik bildirir. -Ip zarf-fiil ekiyle birleşik fiil oluşturan fiillere ise "yarı tasvir fiilleri" denir:

Ben bir hata etmiş olabilirim, fakat senin buna karşı yaptığın çok ağırdır.

(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

Elimde kâğıt ve zarf ne kadar oturakaldım, bilmiyorum. Boğazım kurumuş, göz pınarlarım fena hâlde yanıyordu.

(Emine Işınsu, *Çiçekler Büyür*)

Bir öğrenegörsün aşkı
Ağacı o vakit seyredin.

(Melih Cevdet Anday)

Umumun hayreti beni utancımdan öldürebilir.

(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

"Ben bir hiçim" diye zaafını itiraf ediveriyor.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Zihnime bir durgunluk çökmüştü. "Akıbet" diyorum ne acayip bir sevinçle derin bir keder ortasında donup kalıyorum.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Açlık, uykusuzluk, kızgın güneş, kum fırtınaları ve ölümle bir daha, bir daha, belki bin defa pençeleşmeler kavurup gitmişti de, iyiyim diyordu.

Her şeyi kaybettikten sonra ümidi de kaybedenin karşısına neyle çıkılabilir, zafer için neye güvenilirdi?

(Tarık Buğra, *Küçük Ağa*)

Çatılarına Göre Fiil Cümleleri

Çatı: Fiilin yapısında anlam değişikliği yapmayan, özne ve nesne ilgisine bağlı olarak ortaya çıkan şekil değişikliğine denir.

Fiiller, öznelerine ve nesnelerine göre değişiklikler gösterip fiil tabanına getirilen bazı eklerle farklı durumları belirtir. Fiil tabanına çekimden önce fiilden fiil türeten bazı eklerin getirilmesiyle değişik görünüşte yeni fiil gövdeleri yapılır. İşte fiilin bünyesinde anlam değişikliği yapmayan, özne ve nesne ilgisine bağlı olarak ortaya çıkan bu şekil değişikliğine **çatı** denir.

Etken Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler

Etken fiiller nesne alıp almamalarına göre ikiye ayrılır:
a) Geçişli fiillerle kurulan cümleler
b) Geçişsiz fiillerle kurulan cümleler

Etken çatı, yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren çatıdır. Yani böyle fiillerin yapıcı özneleri vardır. Etken çatılı bir fiille kurulmuş cümlelerde yüklemin belirttiği işin özne tarafından yapıldığı açıkça görülür. Edilgen fiillerin dışındaki (dönüşlü, işteş, geçişli, geçişsiz, ettirgen, oldurgan) fiiller etken fiillerdir. Gerçek öznesi belli olan ve işi öznenin yaptığı fiillerin hepsi etken çatılı fiillerdir. Etken fiiller de nesne alıp almamalarına göre ikiye ayrılır:

a) Geçişli Fiillerle Kurulan Cümleler

Bu cümleler, yüklemi geçişli bir fiil olan cümlelerdir. Fiilin gösterdiği hareket hem şahsı hem nesneyi etkiliyorsa bu fiiller geçişlidir. Geçişli fiillerle kurulan cümleler nesne ister. Bu fiillerin gösterdiği hareket, nesne olmadan gerçekleşmez. Nesne, cümlede öznenin yaptığı işten etkilenen ögedir. O bakımdan bu yapıdaki bir cümlede cümle ögelerinden yüklem, özne ve nesne mutlaka bulunur. Öteki ögeler bazen bulunmayabilir:

Faik Bey, o günlerde çıkıntılarında kar biriken pencereler önünde borçlarını düşünüyordu.

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Şişesi is bağlamış bir lâmbanın ışığı,
Her yüze çiziyordu bir hüzün kırışığı.
...
Fânî bir iz bırakmış burda yatmışsa kimler,
Aygın baygın mânîler, açık saçık resimler...

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın
Gömelim gel seni tarihe desem sığmazsın

(Mehmet Akif Ersoy)

Göğsüme dayadı güzel başını
Sandım vücuduma doldu o mehtap

(Halit Fahri Ozansoy)

Fikret'in vefatıyla biz büyük bir şair, büyük bir sanatkâr, bâhusus pek büyük bir Türk kaybettik.

(Cenap Şahabettin, *Nesr-i Harb, Nesr-i Sulh*)

Yavaş konuş, adam kitap okuyor.

(Aziz Nesin, *Gülmece Öyküleri*)

Aldırma. Biz burada böyleyiz işte. Kötü günler de geçirdik.

(Tarık Buğra, *Küçük Ağa*)

Bu geçit sanki yazdan kışı ayırıyordu,
Burada son fırtına son dalı kırıyordu.
...
Çıtırdayan çalılar dört cana can katıyor
Kimi haydut, kimi kurt masalı anlatıyor...

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

b) Geçişsiz Fiillerle Kurulan Cümleler

Fiilin gösterdiği hareket yapana yöneliyor, yani özneyi etkiliyor ve nesne almıyorsa, bu fiiller geçişsizdir. Geçişsiz fiillerle kurulan cümlelerde, etkilenme özne üzerine kaydığı için, nesne bulunmaz:

Pembe, karşı koyulmaz bir duyguyla çepçevre sarsılmıştı.

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Tekir kedi, minderin üstüne uzanmış, dört ayağını germiş uyuyor.

(Memduh Şevket Esendal)

Bulgaristan'da ölüyor, Yunanistan'da ölüyor, Acemistan'da ölüyor, Sırbistan'da ölüyor, yalnız yurdunda, köyünde ölmüyorsun.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*)

Ağlayın âşinâsız, sessiz can verenlere
Otel odalarında, otel odalarında...

(Necip Fazıl Kısakürek)

Edilgen Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler

a) Geçişli etken fiiller, edilgen çatıya dönüştürülünce geçişsiz olur. Edilgen fiil, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan, öznesi belirsiz fiildir. Bu fiillerle kurulmuş cümlelerde, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı belli değildir. Yani bu cümlelerde gerçek özne yoktur. Böyle cümlelerde cümlenin asıl nesnesi olan öge, özne görünüşündedir; ama bu özne, cümlenin asıl öznesi değil pasif öznesidir. Bu bakımdan böyle öznelere "sözde özne" adı verilmektedir:

Evler uzaktan görülüyordu.
Çocuklar taş atınca camlar kırıldı.
Sınıf iyice temizlendi.
Borcuna karşılık malları alıkonuldu.
Bu binada çok kötü malzeme kullanılmış.

Süleyman Nazif'in mezarı hâlâ yapılmamış. Bunu mezar yapmak için bir heyetin yeni kurulduğu haberinden öğreniyoruz.

(Ahmet Haşim, *Frankfurt Seyahatnamesi*)

Şehre hâkim yüksek noktalara her biri dev gibi yüzlerce projektör konuldu.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

b) Geçişsiz etken fiiller, edilgen çatıya dönüştürülünce "meçhul fiiller" olur. Meçhul çatılı fiillerle kurulmuş cümlelerde özne bulunmaz:

Çok saatler geçince hicranda,
Düşülür bir hayale, zevk alınır.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Açılan yolcuların hepsi hissetmişti ki
Bu gün de erişilmez o diyara yarın da

(Ali Mümtaz Arolat)

Dönüşlü Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler

Fiilin gösterdiği hareketin doğrudan doğruya özneye döndüğünü gösteren fiiller dönüşlü fiillerdir. Dönüşlü fiillerde işi yapan da yapılan işten etkilenen de aynı kişidir.

Dönüşlü fiille kurulan cümlelerde oluş ve kılış, yapılan iş özne tarafından kendi kendine yapılır. Yani dönüşlü fiillerle kurulan cümlede özne, hem işi yapan hem de ondan etkilenen ögedir.

Dönüşlü fiiller geçişli fiil kök ve gövdelerine "-n-", bazen de "-l-" ve "-ş-" fiilden fiil yapma ekleri getirilerek yapılır:

Kedi yalandı.
Kadın süslendi.
Adam, çevresinde olup bitenlere bakıp durmadan söyleniyordu.

Bu cümlelerdeki *yalan-, süslen-, söylen-* fiilleri dönüşlü çatıdadır.

Bu haber karşısında yıkıldı.
Düşman bütün mevzileri terk ederek geriye çekildi.
Olaylar karşısında yüzü bir anda donuklaştı.

Bu örneklerde ise *yıkıldı, çekildi, donuklaştı* fiilleri dönüşlü çatıdadır.

Hem "-n-" hem de "-l-" eki ile edilgen fiiller de türetilmektedir:

Elbise alındı.	(edilgen)
Sözümden alındı.	(dönüşlü)
Arabalar kenara çekildi.	(edilgen)
Düşman kuvvetleri çekildi.	(dönüşlü)

Şu hâlde aynı ekle hem dönüşlü hem de edilgen fiiller yapılabiliyor. Fiilin dönüşlü mü yoksa edilgen mi olduğunu cümledeki kullanılışından anlayabiliriz:

Ağaca dayanma kurur, insana dayanma ölür.

(Atasözü)

Denize düşen yılana sarılır.

(Atasözü)

Senelerce sana hasret taşıyan
Bir gönülle kollarına atılsam,
Ben de bir gün kucağında yaşayan
Bahtiyarlar arasına katılsam.

(Orhan Seyfi Orhon)

Kerim Can kılıcını düzeltti, yeni kaftana sımsıkı sarıldı. Esnedi, gerindi.

(Kemal Tahir, *Devlet Ana*)

Bir Akşam öyle bir sualime cevap olarak, Huriye Hanım'ın bizde bulunduğunu öğrenince sevinmiştim.

(Abdulhak Şinasi Hisar, *Fahim Bey ve Biz*)

Bu yıllarda herkes yemeye ekmek bulamazken onlar rahat geçiniyorlardı.

(Memduh Şevket Esendal, *Ev Ona Yakıştı*)

İşteş Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler

Fiilin gösterdiği hareketin birden çok özne tarafından birlikte veya karşılıklı olarak yapıldığını gösteren fiiller işteş fiillerdir. İşteş fiiller bazen de eylemin belli süre içindeki durum değişikliğini belirtir. İşteş fiiller, geçişli veya geçişsiz fiil kök veya gövdelerine "-ş-" çatı ekinin getirilmesiyle yapılır.

Yüklemi işteş fiil olan cümlelerde birden fazla özne bulunabilir. Eğer özne birden fazla ise bunlar da ya karşı karşıyadır ya da yan yanadır:

Gölgelenen gözlerin önünde her taraftan kopup gelen şeffaf hayaller birer kelebek gibi uçuşur.

(Suut Kemal Yetkin)

Halasının yanındaki kadınlar da sarıldılar öptüler, söyleştiler, gülüştüler.

(Refik Halit Karay, *Eskici*)

Takip ettiği hiçbir insanla yüz yüze çarpışmamış, her zaman arkadan vurmuştur.

(Yaşar Kemal, *İnce Memed*)

Küçük bir kasabadaki karargâhında imparatorla buluştular.

(Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*)

Kalenin tepesine dolan askerler bağrışıyorlardı.

(Ömer Seyfettin, *Kütük*)

Ettirgen Çatılı Fiillerle Kurulan Cümleler

Geçişli veya geçişsiz fiiller; "-r-, -t-, -tır-/-tur-" eklerinden birini veya ikisini üste alarak ettirgen çatılı olurlar. Ettirgenlik ekleri geçişsiz fiilleri geçişli hâle dönüştürür, geçişli fiilleri ise ikinci derecede geçişli duruma getirir. Bu fiiller oluş ve kılışın özne dışında başka bir nesneye aktarıldığını, asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösterir:

Âsım'ın nesli... diyordum ya...nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi namusunu, çiğnetmeyecek.

(Mehmet Akif Ersoy)

Bu cahil, fakat zeki halk adamını kendi yetiştirmişti.

(Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*)

Dindirmez anladım bunu hiçbir güzel kıyı;
Bir bitmeyen susuzluğa benzer bu ağrıyı

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bir kâğıttan kayık yapıp yüzdürdüm.
Kenarına selam sabah dizdirdim.
Ta gönülden sana mektup yazdırdım.
Mektup gitsin ben kalayım sitemdir.

(Orhan Şaik Gökyay)

İSİM CÜMLESİ

AMAÇ 2 ***İsim cümlelerini açıklamak***

İsim cümlesi: Yüklemi ek fiil ile çekime girmiş isim veya isim soylu cümledir.

Yüklemi ek fiil ile çekime girmiş isim, isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu olan ve cümleye **isim cümlesi** denir. İsim cümlelerinde yargı ek fiil ile sağlanır.

İsim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmalarını sağlayan "-DI, -mIş, -sA" ekleriyle fiillerin hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimlerini meydana getiren fiile "ek fiil" denir.

Ek fiil Eski Türkçede "er-" biçiminde idi, Daha sonra r'sinin düşüp e ünlüsünün de i'ye dönmesiyle i- biçimi ortaya çıkmıştır. Zamanla i- kökü de eriyen ek fiil, bugün yalnızca eklerden (-Im, -sIn, -dIr / -Iz, -sInIz, dIrlAr; -DI, -mIş, -sA) ibaret bir yardımcı fiil niteliği taşımaktadır.

Ek fiilin hepsi bildirme ifadesi taşıyan dört kipi vardır: Geniş zaman (-Im, -sIn, -dIr / -Iz, -sInIz, dIrlAr), görülen geçmiş zaman (-DI), öğrenilen geçmiş zaman (-mIş) ve şart (-sA). Ek fiilin geniş zaman eklerine (-Im, -sIn, -dIr / -Iz, -sInIz, -dIrlAr) "bildirme ekleri" denir.

İşte isimler, ancak bu kiplerle çekimlenerek yüklem olur. Bu çekimlerin en çok kullanılanı ise, geniş zamanın teklik üçüncü şahıs eki olan "-dIr" ekiyle kullanılan şekildir. Bazen -dIr fiil kiplerinde de kullanılır. O zaman yükleme kuvvetlendirme veya ihtimal anlamı katar.

Doğacaktır sana vaat ettiği günler Hakk'ın

İsim Cümlelerinin Özellikleri

1. İsim cümleleri, yapma ve olma değil öznenin ne olduğunu veya bir durumu bildirir:

Bu duyguda gururla tevazu, edeple istiğna kucak kucağadır.

(Cemil Meriç)

Daha deniz görmemiş bir çoban çocuğuyum
Bu dağların eskiden âşinasıdır soyum.
Bekçileri gibiyiz ebenced buraların,
Bu tenha derelerin, bu vahşi kayaların
Görmediği gün yoktur sürü peşinde bizi.

(Kemalettin Kamu)

Fakat bu kahkahanın içinde deminki gülüşe benzemeyen, tuhaf bir şey, bir kırıklık vardır.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

2. İsim cümleleri çoğunlukla özne ve yüklemden oluşur:

Bu zavallı kadın, mektebin eski hocasıymış.
özne yüklem

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Doktorcuğum saf ve temiz bir adamdı.
özne yüklem

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Ne çapkın komşumuzdun sen Fahriye Abla!
Yüklem özne cümle dışı öge

(Ahmet Muhip Dıranas)

Ortak konuşma ve yazı dilinin kelimelerini değiştirmeğe çalışmak manasızdır.
özne yüklem

(Faruk Kadri Timurtaş)

İşte, benim de istediğim, ruhunun daima böyle kuvvetli olması idi.
c.d.ö. özne yüklem

(Ziya Gökalp)

Dilsiz karanlıklarda beliren uykusuzluk
özne
İçimden dışarıya akseden bir yangındır
yüklem
Bana yalnızlığımı sezdiren uykusuzluk
özne
Koynumda boşluğunu duyduğum bir kadındır
yüklem

(Cahit Sıtkı Tarancı)

3. İsim cümlelerinde bildirme ögesi, yani ek fiil bazen kullanılmayabilir; ancak ek fiil kendisini cümlenin anlamında hissettirmektedir:

Rüzgâr şiddetli (dir), hava soğuk (tur).

Dudağın etli, kanın şehvetli,
Dişlerin kazma kadar kuvvetli!
Öyle dimdik ki boyun, tıpkı sırık,
Adalen sert ama aklın pısırık

(Orhan Seyfi Orhon)

Her şey yeknesak ve her şey boş, bomboş.

(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allahım bu çizgili yüz

(Cahit Sıtkı Tarancı)

4. İsim cümlelerinde gerektiği zaman zarf tümleci ve bulunma hâlindeki yer tamlayıcısı yer alabilir. Ancak uzaklaşma hâlindeki yer tamlayıcısı bulunmaz; yaklaşma hâlindeki yer tamlayıcısı ise çok az bulunur:

Mektepte birkaç erkek muallim de var.
yer tamlayıcısı

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Şeyh Edebâli yetmiş yaşında olduğu hâlde dinçti.
zarf tümleci

(Kemal Tahir)

Onun gözünde ben bir parşömen idim.
yer tamlayıcısı

(İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*)

Doğru dürüst bir müzeleri de yok ya, şehirde ve Side kazı yerinde enfes parçalar
yer tamlayıcısı
var.

(Ahmet Kutsi Tecer)

İnsan kalbi o zamanlar da vardı.
zarf tümleci

(Cahit Külebi)

KİMDİM
Maziye sor ecdadımı söyler sana kimdi;
Bir bitmez ufuktum, küre vaktiyle benimdi.
zarf tüm.
Tufanlar, alevler beni bir kal'a sanırdı
Taclar uçuşur, dalgalanır, parçalanırdı.

Kahhâr atımın kanlı, kıvılcımlı izinde
Bir başka denizdim, ebediyyet denizinde.
yer taml.
Çarpardı göğün kalbi hilalin avucunda,
Titrerdi yerin talii merminin ucunda

Günler elimin çizdiği yerlerden akardı;
Üç kıtada korkunç atımın izlerli vardı.
yer taml.
Üstünde uçarken o neşîbin bu firâzın,
En şanlı, şehametli hükümdarına arzın

Tek bir bakışım sanki inayetti, keremdi;
İklili hediyemdi, arazisi hibemdi.

Hançerdi hayalim, bütün akvâm ona kındı;
yer taml.
Baştanbaşa dünya bir esirimdi; kadındı.

A'sâbına nabzımdaki ahengi verirdim
Kasdeylediğim şekli verir, rengi veriridim

Dünya bilir iclâlimi ben böyle değildim
zarf tüm.
Ben altı asırdan beri bir kere eğildim

(Mithat Cemal Kuntay)

5. İsim cümleleri nesne almaz; ancak "borçlu" kelimesinin yüklem olduğu cümlelerde nesne bulunabilir:

Betül zayıflığını her zaman az yemesine ve spor yapmasına boçludur.
özne nesne yer tamlayıcısı yüklem

Milletvekilleri her yere rahatlıkla girip çıkmalarını dokunulmazlıklarına
özne nesne yer tamlayıcısı
borçludurlar.
yüklem

İstanbul fatihi, büyük hükümdarlığını böyle bir babanın oğlu oluşuna borçludur.
özne nesne yer tamlayıcısı yüklem

(Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*)

6. "Var" ve "yok" kelimelerinin yüklem ismi olarak kullanıldığı isim cümleleri, en çok kullanılan isim cümleleridir. "Var" ve "yok" kelimeleri ek fiil alarak veya almayarak yüklem olarak kullanılır:

Günler elimin çizdiği yerlerden akardı;
Üç kıtada korkunç atımın izlerli vardı.

(Mithat Cemal Kuntay)

Şimdi bir ben varım bir de annem var,
Zati ondan başka dünyada nem var?

(Yusuf Ziya Ortaç)

Bu tenha derelerin, bu vahşi kayaların
Görmediği gün yoktur sürü peşinde bizi.
...
Okuma yok, yazma yok, bilmeyiz eski yeni,
Kuzular bize söyler yılların geçtiğini.

(Kemalettin Kamu)

Benim doğduğum köylerde
Buğday tarlaları yoktu.
Dağıt saçlarını bebek,
Savur biraz.

(Cahit Külebi)

7. İsim cümlelerinin yüklemi, ek fiil ile çekime girmiş tek bir isim olabileceği gibi, isim işlevli bir kelime grubu da olabilir:

Yüklemi Tek Kelime Olan İsim Cümleleri

Ağaç bütün
Meyve bütün,
Işık bütün
Benim dünyam paramparça.

(Bedri Rahmi Eyüboğlu)

Bilirim ne yapsam hata,
Yanlış atdığım her adım.
Ellerim elma dalında,
Âdem ve Havva ecdadım.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Şeyh Edebâli yetmiş yaşında olduğu hâlde dinçti.

(Kemal Tahir)

Dün yine kahkahalar yükseliyorken denizden
Bendim geçen ey sevgili sandalla denizden

(Yahya Kemal Beyatlı)

Altında yatarken de bizimdir yerin üstü.

(Mithat Cemal Kuntay)

Bana kefendir yatak, sana tabuttur havuz;
Sen kıvrıl, ben gideyim, Son Peygamber kılavuz!

(Necip Fazıl Kısakürek)

Yeryüzünde yalnız benim serseri,
Yeryüzünde yalnız ben derbederim.
Düyada herkesin var bir yeri,
Ben de bütün dünya benimdir derim.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Yüklemi Kelime Grubu Olan İsim Cümleleri

Bu, esasında, Şark ve Garp meselesidir. (yüklem, isim tamlaması)

(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

Firuze kubbelerle bizim şehrimizdi o; (yüklem, iyelik grubu)
Yalnız bizimdi, çehre ve ruhiyle biz'di o.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Her gün alnında zehirden acı rüzgârlar esen,
Gurbet akşamlarının bağrı yanık yolcusuyum. (yüklem, sıfat tamlaması)

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Geniş, siyah gölgesi hayatımı kaplayan,
Tepemde kanat germiş bir kartaldır yalnızlık
Kalp çarpıntılarıyla günleri hesaplayan
Bir benim, benim olan bir masaldır yalnızlık. (yüklem, sıfat tamlaması)

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Alnında halka halkadır âşüfte gülü,
Göğsünde yosma Gırnata'nın en güzel gülü... (yüklem, tekrar grubu)
(Yahya Kemal Beyatlı)

Hüseyin Paşa yalısındaki ziyafetin tarihi bin yedi yüzdür. (yüklem, sayı grubu)
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Konya'da bulunduğum yıllarda beni sık sık meşgul edenlerden biri de Şeyh Galib'di. (yüklem, birleşik isim grubu)
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

O, Neriman'ın cevap vermekte gecikmesinden mağrur gibiydi. (yüklem, edat grubu)
(Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*)

Ya gezen bir ölü, yâhud gömülen bir diriyim;
Mumyadır, canlı da, cansız da, bu kabristanda. (yüklem, bağlama grubu)
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. (yüklem, isim-fiil grubu)
(Mustafa Kemal Atatürk)

En çirkin merhamet hedefini şaşırandır. (yüklem, sıfat-fiil grubu)
(Peyami Safa, *Yalnızız*)

Yeni camiin kubbe sistemi Sultan Ahmed'e çok yakındır. (yüklem, yaklaşma grubu)
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Gurbet ademden kara, hasret ölümden acı,
Ne zaman tükenecek bu yollar arabacı? (yüklem, uzaklaşma grubu)
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLELER

Türkçede söz diziminde kelimelerin sırasını belirleyen temel kural, esas ögenin cümlenin sonunda gelmesidir. Yüklem de cümlenin esas ögesi olarak sonda yer alır. Yüklemi tamamlayan yardımcı ögeler, yükleme yaklaştırılarak sıralanır. Ancak söz diziminde yüklemin de yeri değişebilmektedir. Hatta bazen eksiltili yapılarda yüklem kullanılmayabilir de. Söz diziminde cümle ögelerinin dizilişinde yüklemin bulunduğu yere göre cümleler "kurallı" veya "devrik" yapılı olur.

Kurallı Cümle

AMAÇ 3 ***Kurallı cümleleri çözümlemek***

İster isim cümlesi olsun ister fiil cümlesi olsun yüklemi sonda bulunan cümleye **kurallı cümle** denir. Türkçede söz diziminde cümle yapısının esas özelliği, yardımcı ögeden esas ögeye doğru diziliştir. O bakımdan cümlenin temel ögesi olarak yüklem de sonda yer alır. Cümlede özellikle belirtilmek istenen öge yükleme yaklaştırılır:

Kurallı cümle: İster isim cümlesi olsun ister fiil cümlesi olsun yüklemi sonda bulunan cümledir.

Artık sana dargın değilim.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Pek az yerde sanat ve mimarî gündelik hayata bu kadar yakından karışır.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Uykuya varmak için bu hazin günde, erken,
Kapanmayan gözlerim duvarlarda gezerken
Birdenbire kıpkızıl birkaç satırla yandı;
Bu dört mısra değildi, sanki dört damla kandı.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Kafesten kaçıncaya kadar türlü türlü üzüntüler içinde çırpınıyordu.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Konya'da bulunduğum yıllarda beni sık sık meşgul edenlerden biri de Şeyh Galib'di.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*)

Şimdi çıkayım, iki senedir yüzünü görmediğim aydınlık sokakları, rüzgârlı sabilleri göreyim.

(Ömer Seyfettin)

Devrik Cümle

AMAÇ 4 ***Devrik yapılı cümleleri çözümlemek***

Devrik cümle: Yüklemi sonda bulunmayan cümledir.

Yüklemi sonda bulunmayan cümleye **devrik cümle** denir. Devrik cümlelerde yüklemin ille cümlenin başında yer alması gerekmez. Devrik cümle yapısındaki temel mantık, yüklem dışı ögelerin vurgulanmasıdır. Bu bakımdan vurgulanmak istenen öge yüklemin yerine kaydırılmaktadır. Yüklemin başta veya ortada olmasındaki amaç; yargıya bir duygu değeri kazandırmak, anlatımda bir sıcaklık sağlamaktır.

Devrik cümle, daha çok şiir dilinde karşılaşılan cümle türüdür. Ancak atasözlerinde, günlük konuşmalarda, sohbet yazılarında da devrik cümlelere rastlanır. Hikâye ve romanlarda da devrik yapılı cümleler sıkça kullanılmaktadır. Esasen dilimizin eski metinlerinde de devrik cümleler bulunmaktadır. Devrik yapılı cümleler, dilin doğal akışına uygun olarak kullanıldığında anlatıma bir samimilik, canlılık ve sıcaklık katar. Ama sırf farklı olmak, yenilik yapmak ve bir özentiyle devrik cümle kullanılırsa yapmacık olur ve düşünce anlatımın akışını bozar:

Gülme komşuna, gelir başına.

(Atasözü)

YAĞMURDA DÜŞÜNCELER
Aldım kendimi karşıma
Sen böyle miydin dedim
Bir yağmur yağmaya görsün
Yerinde durabilir miydin?

Yürürdün gölgen uçardı duvarlarda
Çekip üst üste cigarandan
Bir savurman vardı dumanı
Şimdi değil ama eskiden

Koşar mıydın bir oraya bir buraya
İş yüzünden miydi üzüntün?
Böyle dar mıydı vakit
Yeter artardı sevişmeye?

(Nahit Ulvi Akgün)

Yengem davet ettiği zaman doktora yalvardım âdeta "ne olur gidelim" diye.

(Tarık Buğra)

Kaldır nikabını görem yüzünü
Aç başını yaradanı seversen
Siyah zülfü mah yüzünün üstüne
Tel tel eyle yaradanı seversen

(Karacaoğlan)

Elim kırılsaydı da atmasaydım taşı.
Birde leş tebelleş olmuştu tekneye.

(Ferit Edgü)

Düşmez yere hâşâ o, bizim bayrağımızdır,
Bir fecr olarak doğmadadır her dağımızdan.
Ay yıldız o mazideki süstür, emin ol,
Âtide güneşler doğacak bayrağımızdan.

(Mithat Cemal Kuntay)

Titrek bir damladır aksi, sevincin
Yüzünün sararmış yapraklarında;
Ne zaman kederden taşarsa için
Şarkılar taşırsın dudaklarında.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Şeyhimiz, ekmek yemedi bugün ölüm acısıyla... Ağlaştı bilen bilmeyen, dizlerini döverken.

(Kemal Tahir)

Atıyor sızıların çıplak duvarında nabzı,
Çivi yaralarında, çivi yaralarında.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Benim doğduğum köylerde
Buğday tarlaları yoktu,
Dağıt saçlarını bebek
Savur biraz!

(Cahit Külebi)

Fâni bir iz bırakmış burda yatmışsa kimler,
Aygın baygın maniler, açık saçık resimler...

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

SIRA SİZDE 2

Aşağıdaki cümlelerde geçen yüklemleri yerlerine göre inceleyiniz.

Yine bir bahar sabahı alıp başını gitmişti. İnceydi, sıskaydı ama hiçbir yorgunluk duyuyordu.

(Tahsin Yücel)

Her birimiz, etrafımızı çeviren sayısız varlıklar arasında yalnız, yapayalnızız Keziban.

(Nurullah Ataç)

Ben buraya senin için gelmedim Feride...

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Her yanı allı pullu bayraklarla bezenmiş bir geminin sokağa yanaştığını gördü.

(Füruzan)

Devrik cümleler, cümlenin ögelerinin yüklemden sonra gelişine göre birkaç sınıfa ayrılabilir:

Özne Bakımından Devrik Cümleler

Belki bir dikenli yamaçta, belki de ormanda doğmuştu bu kuşlar...
Bizim çook kuşumuz var diye, Semih'in yanına geldi Uzun Süleyman.

(Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti*)

Fâni bir iz bırakmış burda yatmışsa kimler,
Aygın baygın maniler, açık saçık resimler...

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Seni zambak gibi gördükçe açık pencerede
Gül açar bahtımın evvelki hazanlık korusu.

(Cenap Şahabeddin)

Nesne Bakımından Devrik Cümleler

Tam otuz beş liraya Çingene Halil'e sattılar sahini.

(Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti*)

Şimdi ağır ağır kaldır göz kapaklarını.

(Peyami Safa, *9. Hariciye Koğuşu*)

Sanıyorum her sokak başını kesmiş devler.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Yer Tamlayıcısı Bakımından Devrik Cümleler

Anam bir yaz gecesi doğurmuş beni burada

(Kemalettin Kamu)

Biz eski zaman insanı, ne anlarız yenilerin keyfinden eğlencesinden.

(Sait Faik Abasıyanık)

Denizden sabah sularının beyazı vuruyordu belediye plajının önündeki ulu çınar ağacının dallarına.

(Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti*)

Zarf Tümleci Bakımından Devrik Cümleler

Beni içerine aldın ağ gibi,
Doldun gözlerime bir rüya gibi.
Ben de güneş gibi, yüce dağ gibi
İçinde kaybolsam yayla dumanı.

(Ömer Bedrettin Uşaklı)

"Ölsünler" dedi, elindeki beş altı kuşu da artık ağzına kadar dolmuş, içerdeki kuşların kanatları dışarıya çıkmış kafese teperken.

(Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti*)

SIRA SİZDE 3

Aşağıdaki devrik cümleleri cümlenin ögeleri bakımından inceleyiniz.

Şeyhimiz, ekmek yemedi bugün ölüm acısıyla... Ağlaştı bilen bilmeyen, dizlerini döverken.

(Kemal Tahir)

Bir selam gibi gitti Erzurum'a
Bir selam gibi geldi Sivas'a Erzurum'dan.
Dağlar alçaldı yol vermeğe
Temizlendi, ılkımından, karından.

(Cahit Külebi)

Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.

(Mehmet Akif Ersoy)

Sakla samanı, gelir zamanı.

(Atasözü)

Özet

Fiil cümlelerini açıklamak

Yüklem, cümlenin temel ögesidir. Öteki ögeler yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlamak ve onu daha belirgin duruma getirmek üzere cümlede yer alır. Bu bakımdan yüklem, cümlenin düğümlendiği kelimedir.

Yüklem, bildirme veya tasarlama kipinde çekimli bir fiil olabileceği gibi ek fiille çekime girmiş bir isim veya isim gibi kullanılan bir kelime grubu da olabilir. Yani Türkçede yüklemin türüne göre cümle ya fiil cümlesidir ya da isim cümlesidir.

Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümleye "fiil cümlesi" denir. Fiil cümleleri öznenin yaptığı işi bildirir. Fiil cümleleri ya bildirme ya da tasarlama kipleriyle kurulur. Bildirme kipleriyle kurulan cümleler bir oluşu, bir durumu yargı yoluyla bildirir. Tasarlama kipleriyle kurulan fiil cümleleri ise bir duyguyu, bir isteği belirtme ifadesi taşırlar. Bildirme kiplerinden şart kipi ise cümleye sadece şart anlamı katar; yargı bir şarta bağlanır.

İsim cümlelerini açıklamak

Yüklemi ek fiil ile çekime girmiş isim, isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu olan cümleye "isim cümlesi" denir. İsim cümlelerinde yargı ek fiil ile sağlanır.

Kurallı cümleleri çözümlemek

Türkçede söz diziminde kelimelerin sırasını belirleyen temel kural, esas ögenin cümlenin sonuna gelmesidir. Yüklem de cümlenin esas ögesi olarak sonda yer alır. Yüklemi tamamlayan yardımcı ögeler, yükleme yaklaştırılarak sıralanır. Söz diziminde cümle ögelerinin dizilişinde yüklemin bulunduğu yere göre iki çeşit cümle vardır: Fiil ve isim cümlesi.

İster isim cümlesi olsun ister fiil cümlesi olsun, yüklemi sonda bulunan cümleye "kurallı cümle" denir. Türkçede söz diziminde cümle yapısının esas özelliği, yardımcı ögeden esas ögeye doğru diziliştir. O bakımdan cümlenin temel ögesi olarak yüklem de sonda yer alır.

Devrik yapılı cümleleri çözümlemek

Yüklemi sonda bulunmayan cümleye "devrik cümle" denir. Devrik cümlelerde yüklemin ille cümlenin başında yer alması gerekmez. Devrik cümle yapısındaki temel mantık, yüklem dışı ögelerin vurgulanmasıdır. Bu bakımdan vurgulanmak istenen öge yüklemin yerine kaydırılmaktadır. Yüklemin başta veya ortada olmasındaki amaç; yargıya bir duygu değeri kazandırmak, anlatımda bir sıcaklık sağlamaktır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki cümlelerden hangisinin yüklemi ettirgen çatılı bir fiil **değildir?**

a. Sonunda annesine istediğini aldırdı.
b. Anlattığı fıkra bütün sınıfı güldürdü.
c. Belediye bütün sokakları kazdırdı.
d. Bu arabaların gürültüsü insanın başını ağrıtıyor.
e. Çocukluğumun geçtiği o yerler gözümde canlandı.

2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem dönüşlü çatılıdır?

a. Sınavda otuz soru sorulacak.
b. Boş torba ile at tutulmaz.
c. Arkadaşının sözlerine çok alınmıştı.
d. Isıracak it dişini göstermez.
e. Akşamları erken yatılacak.

3. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem birleşik fiil **değildir?**

a. Gölgende bana da bana da yer ver.
b. Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun.
c. Bir de leş tebelleş olmuştu tekneye.
d. Daha dün seyrederdi eski rüyalarını.
e. Her yüze çiziyordu bir hüzün kırışığı.

4. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem, gerçek özne tarafından **yapılmaktadır?**

a. Fani bir iz bırakmış burada yatmışsa kimler.
b. Çok sürmedi düşman taarruza geçecekmiş denildi.
c. Buralarda sadece sanat müziği dinlenirdi.
d. Bütün kapılar yüzümüze kapandı.
e. Düşülür bir hayale, zevk alınır.

5. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem, tasvir fiili ile kurulmuş birleşik fiil **değildir?**

a. Bakakalırım giden geminin ardından.
b. Felek benden beter etsin halini.
c. Uzanıverse gövdem taşlara boydan boya.
d. Elmacıklar iki baştan çıkıvermiş ileri.
e. Aşkından odlara tutuşup yanayazmışım.

6. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem, birleşik çekimlidir?

a. Bırakırlar mı eğer gitmemiş olsam acaba?
b. Kardeşim, kurduğun âmâli devirmekte ölüm.
c. Anam ölmüş, babamın bilmiyorum hiç yüzünü.
d. Bir ay evvel biliyordum ne vahim olduğunu.
e. Uzamış saç gibi kirpiklerinin her biri.

7. Aşağıdakilerden hangisi isim cümlesidir?

a. O güzelim manzara gözümde canlandı.
b. Sabaha kadar mum ışığında çalıştım.
c. Komşu komşunun külüne muhtaçtır.
d. Isınacak it dişini göstermez.
e. Aç köpek fırın deler.

8. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem tekrar grubudur?

a. Ömrünüz taş olsa da gide gide yorulur.
b. Yatak diken diken, yastık batıyor.
c. Cemaat yavaş yavaş parçalandı.
d. Sussun, sussun uzakta ölümüne ağlayan.
e. Göze çarpar ölüm âyetleri sağdan soldan.

9. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem bir isim tamlaması **değildir?**

a. Tepemde kanat germiş bir kartaldır yalnızlık.
b. Firuze kubbelerle bizim şehrimizdi o.
c. Onların meşrebi, iklimi ve ırkındansın.
d. Yardımcısıdır doğruların Hazreti Allah.
e. Duyulan gökte kanat, yerde ayak sesleridir.

10. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem, bir kısaltma grubudur?

a. Tenin buğdaysı, boyun bir başak kadardı.
b. Göğsünü gökyüzüne açmış gibiydi kıyı.
c. En ahlaklı adamdan daha zararsızım.
d. Mazi yosunla örtülü bir göl ki yok dibi.
e. Bu zavallı kadın mektebin eski hocasıymış.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız farklıysa "Çatılarına Göre Fiil Cümleleri" bölümünü tekrar inceleyin.
2. c	Yanıtınız farklıysa "Çatılarına Göre Fiil Cümleleri" bölümünü tekrar inceleyin.
3. e	Yanıtınız farklıysa "Birleşik Fiillerle Kurulan Cümleler" bölümünü tekrar inceleyin.
4. a	Yanıtınız farklıysa "Çatılarına Göre Fiil Cümleleri" bölümünü tekrar inceleyin.
5. b	Yanıtınız farklıysa "Birleşik Fiillerle Kurulan Cümleler" bölümünü tekrar inceleyin.
6. d	Yanıtınız farklıysa "Birleşik Çekimli Fiillerle Kurulan Cümleler" bölümünü tekrar inceleyin.
7. c	Yanıtınız farklıysa "İsim Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.
8. b	Yanıtınız farklıysa "İsim Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.
9. a	Yanıtınız farklıysa "İsim Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.
10. c	Yanıtınız farklıysa "İsim Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ey Maraşlı Şeyhoğlu, evliyalar adağı!
Bahtına lanet olsun aşmadınsa bu dağı.
(şart birleşik çekim)

Hasan Usta taşınacakmış, yarın çıraklarınızı yollayın da yardım etsinler.
(rivayet birleşik çekim)

Çalıkuşu, tamamıyla eski Çalıkuşu olmuştu.
(hikâye birleşik çekim)

Sıra Sizde 2

Yine bir bahar sabahı alıp başını gitmişti. İnceydi, sıskaydı ama hiçbir yorgunluk duymuyordu.
(kurallı cümle)

Her birimiz, etrafımızı çeviren sayısız varlıklar arasında yalnız, yapayalnızız Keziban.
(devrik cümle)

Ben buraya senin için gelmedim Feride...
(devrik cümle)

Her yanı allı pullu bayraklarla bezenmiş bir geminin sokağa yanaştığını gördü.
(kurallı cümle)

Sıra Sizde 3

Şeyhimiz, ekmek yemedi bugün ölüm acısıyla... Ağlaştı bilen bilmeyen, dizlerini döverken. (zarf tümleci)

Bir selam gibi gitti Erzurum'a
Bir selam gibi geldi Sivas'a Erzurum'dan. (yer tamlayıcısı)
Dağlar alçaldı yol vermeğe
Temizlendi, ılkımından, karından.

Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak, (özne)
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.

Sakla samanı, gelir zamanı. (nesne)

Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar

Atabay, N.-Özel, S.-Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi,* Ankara.

Altıntoprak (Gündoğmuş), S. (2001). *Yahya Kemal'in Manzum Eserlerinde Kelime Grupları: Yapılışları ve Kullanılışları,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Behramoğlu, A. (1993). *Son Yüzyıl Büyük Türk Şiiri Antolojisi,* İstanbul: I-II, Sosyal Yayınlar.

Beyatlı, Y. K. (1974). *Aziz İstanbul,* İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü.

Beyatlı, Y. K. (1969). *Kendi Gök Kubbemiz,* İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.

Beyatlı, Y. K. (1993). *Eski Şiirin Rüzgârıyla,* İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Beyatlı, Y. K. (1988). *Rubâîler ve Hayam Rubâîlerini Türkçe Söyleyiş,* İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi,* 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Buğra, T. (1992). *Küçük Ağa,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Buğra, T. (1998). *Yağmur Beklerken*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Coşar, A. M. (1997). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış doktora tezi.

Delice, H. İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi.

Demiray, K. (1981). *Temel Dilbilgisi*, İstanbul.

Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi* (çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

Dıranas, A.M. (2004). *Şiirler*, 7.bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Doğan, E. (2001). *Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Grupları ve Kullanılışları,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Durdiyev, T. (1999). *Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu Romanının Sentaksı Üzerine Bir İnceleme* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi.

Ediskun, H. (1993). *Türk Dilbilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbigisi,* İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul.

Erkcan, M. (2004). *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Han Duvarları Adlı Şiir Kitabı Üzerinde Söz Dizimi İncelemesi* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Esin, O. (1997). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Çamlıcadaki Eniştemiz Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Yayımlanmamış doktora tezi.

Gencan, T. N. (1997). *Dilbilgisi*, İstanbul: Kanaat .

Gülensoy, T. (1994). *Türkçe El Kitabı,* Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1974). *Türk Dilinde Edatlar,* İstanbul.

Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara.

Karahan, L. (2008). *Türkçede Söz Dizimi*, 13. Baskı, Ankara: Akçağ.

Karaörs, M. (2005). *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi*, Ankara.

Keskin, R. (2003). *Türkçe Dilbilgisi, -Kelime ve Cümle Tahlilleri*, Konya.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri* (Şekil Bilgisi), Ankara.

Küçük, N. (2001). *Yaşar Kemal'in Kuşlar da Gitti Adlı Eserinde Devrik Yapı,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Kükey, M. (1975). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara.

Lewis, G.L. (1978). *Turkish Gramer*, Oxford: Oxford University Pres.

Li, S. (2005). *Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye Romanının Sentaksı Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi.

Moussa, G. (1995). *Refik Halit Karay'ın "Memleket Hikâyeleri" ve "Gurbet Hikâyeleri" Adlı Eserlerindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış doktora tezi.

Özkan, M.- Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi,* İstanbul: Akademik Kitaplar.

Özkan, M. -Tören, H. -Esin, O. (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili, Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Uysal, S. S. (1980). *Türkçe Anlatım Yöntemleri*, İstanbul.

Zülfikar, H. (2001). "Türkçede Cümle", *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,* Ankara: Yargı Yayınevi.

TÜRKÇE CÜMLE BİLGİSİ-II

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Olumlu ve olumsuz cümleleri açıklayabilecek,
- Soru cümlelerini açıklayabilecek,
- Emir cümlelerini tanımlayabilecek,
- Ünlem cümlelerini çözümleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Olumlu cümle
- Olumlu fiil cümlesi
- Olumlu isim cümlesi
- Olumsuz cümle
- Olumsuz isim cümlesi
- Olumsuz fiil cümlesi
- Soru cümlesi
- Emir cümlesi
- Ünlem cümlesi

İçerik Haritası

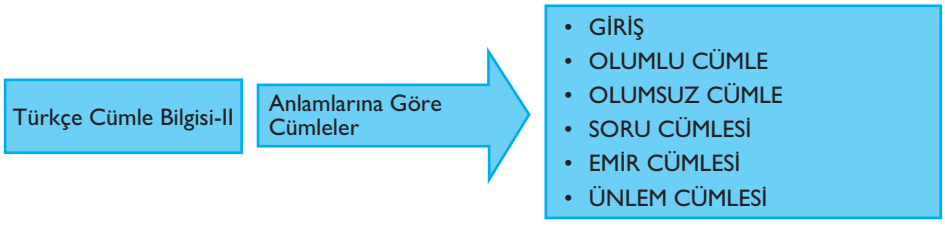

Anlamlarına Göre Cümleler

GİRİŞ

Anlamlarına göre cümleler:
- Olumlu cümle
- Olumsuz cümle
- Soru cümlesi
- Emir cümlesi
- Ünlem cümlesi

Her anlatım temelde bir cümleler zinciridir. Yani anlatımın temel kalıbı cümledir. Bu bakımdan anlatımda cümle, büyük önem taşımaktadır. Dilde her kelimenin, her kelime grubunun kendine özgü bir anlamı olmakla birlikte bu kelimeler veya kelime grupları tek başlarına tam bir dilek, duygu ve düşünce bildirmez. Duygularımızı, düşüncelerimizi anlatmak istediğimiz zaman kelimeleri bir düzen içerisinde; anlam, anlatım ve yargı birliği oluşturacak biçimde birleştiririz. Böylece isteğimizi ifade eden bir söz dizisi meydana getiririz. Ancak isteklerimizin anlatılması her zaman aynı doğrultuda olmaz. Her cümle; kendini oluşturan kelime gruplarının, kelimelerin ve eklerin yönlendirmesine göre çeşitli anlam özelliklerine sahiptir. Bazen bir işin yapılmasını isteriz, bazen yapılmamasını isteriz. Bazen isteklerimizi soruyla ifade etmeye çalışırken kimi zaman da düşüncelerimizi emir yoluyla dile getirmek isteriz. İşte bütün bu durumlar, anlam bakımından farklı nitelikte cümlelerin biçimlenmesine sebep olur. Anlatımda böylece çeşitli anlam özelliklerine sahip cümleler ortaya çıkar. Anlam özelliklerine göre cümleler birkaç gruba ayrılır:

OLUMLU CÜMLE

Olumlu ve olumsuz cümleleri açıklamak

Yargının gerçekleştiğini anlatan cümleler, "olumlu cümle"dir. Yani bu cümleler; bir işin, bir oluşun, bir hareketin, bir düşüncenin gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren cümlelerdir. Olumlu cümlelerde yüklem; yapma, yapılma, olma anlamı taşır.

Olumluluk ve olumsuzluk, Türkçe cümlelerin temel anlam özelliğidir. Türkçede bütün fiiller, isimler, isim soylu kelimeler; özel eklerle olumsuz şekle dönüştürülmedikleri sürece olumludur; ancak bunlar, özel eklerle olumsuz biçime dönüştürülür.

Olumlu Fiil Cümlesi

Yüklemi fiil olan ve yargının yapıldığını, olduğunu bildiren cümleler olumlu fiil cümlesidir:

Yalan söylüyor o falcı kadın, o Hintli parya!
Ben yalnız sana inanıyorum,
Yalnız sana Marya!

(Bekir Sıtkı Erdoğan)

İstanbul'u dinliyorum gözlerim kapalı;
Önce hafiften bir rüzgâr esiyor;
Yavaş yavaş sallanıyor
Yapraklar, ağaçlarda;
Uzaklarda, çok uzaklarda,
Sucuların hiç durmayan çıngırakları;
İstanbul'u dinliyorum gözlerim kapalı.

(Orhan Veli Kanık)

Dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan dükkânında, tek başına, gece gündüz kıvılcımlar saçarak çalışan Koca Ali, tıpkı kafese konmuş terbiyeli bir aslanı andırıyordu.

(Ömer Seyfettin, *Diyet*)

İffet Hanım, oğlu ile gelinini, ablasının komşularına çekiştirmekle avunuyor, her çekiştirmeden sonra da biraz ağlıyordu.

(Memduh Şevket Esendal, *Karısının Kocası*)

Siz artık idareye yazarsınız bir sebep göstererek başka bir yere göndermelerini istersiniz.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Marmara'nın genişlediği noktada, dünyanın en güzel yerlerinden biri olan Sarayburnu, suyun kenarında, ağaçlarının kubbelerinin, kulesinin ve damlarının altında toplanır.

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*)

Bazı cümleler şekilce olumsuz olduğu hâlde anlamca olumludur. Olumsuzluk ifadesi taşıyan bir yüklemden sonra "değil" veya "yok" kelimesi getirilirse cümle, olumlu bir anlam ifade eder:

Hayatın bir felaketten sonra daima bir saadet verdiğini, o güzel darbımeselin söylediği gibi, ayın on beşi karanlıksa, on beşinin mutlaka aydınlık olacağını bilmiyor değilim.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Bazı cümleler yapı bakımından olumsuz olmalarına rağmen soru ile olumlu bir anlam kazanır:

Büyükler bunu duymasalar ve gülerek inkâr etseler de, biz, onların söylediklerini sanki duymuyor muyduk?

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*)

Size güzel bir oda veririz, olmaz mı?

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Gülsen kahkahalarla ince hüznün bilirim
Dünyamız aynalarla kaplı bir oda bizim
Uzaklar yakınlarla, kahkahalar hüzünle
İç içe anlaşılmaz... Ben seni bilmez miyim?

(Ahmet Tevfik Ozan)

Gayra bakma yüzün göster
Ben gönlümü bilmez miyim
Günde padişahlık ister
Ben gönlümü bilmez miyim

(Köroğlu)

Değildim ben sana mail sen ettin aklımı zâil.
Beni ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı?

(Fuzuli)

Olumlu İsim Cümlesi

Yüklemi isim ya da isim soylu bir kelime veya kelime grubundan meydana gelen ve olumlu yargı bildiren cümleye "olumlu isim cümlesi" denir:

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir. Bundaki muvaffakiyeti, Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz.

(Mustafa Kemal Atatürk)

Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlâtları, hep aynı cevherlerin damarlarıdır.

(Mustafa Kemal Atatürk)

İstanbul fethedildiği zaman çok harap bir şehirdi.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu Hatice Hanım iri yapılı, kocaman yüzlü, biraz kamburu çıkmış, yetmişlik bir ihtiyardı.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Muhitimiz bize karşı her an kör, sağır ve şuursuzdur.

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Enişte*miz)

Her medeniyette, bilhassa Garpta, komşu ve farklı medeniyetlerin dillerinden alınmış kelimeler vardır.

(Samiha Ayverdi)

Bir merhamettir yanan, daracık odaların
İsli lâmbalarında, isli lâmbalarında.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Güzel sevme derler, nasıl sevmeyim
Kaşlar arasında çifte benler var.

(Karacaoğlan)

Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sâde bir hadise var ortada: Vahşetler denk.

(Mehmet Akif Ersoy)

Ezelî varlığa candan vurulan âşıklar
Ses alır tâ ötesinden ebedî dünyanın.
Yerin altında devam etmesidir bence ölüm
Yerin üstünde görüp geçtiğimiz rüyanın

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Gözlerin kararan yollarda üzgün
Ve bir zambak kadar beyazdır yüzün;
Süzülüp akasya dallarında gün
Erir damla damla ayaklarında.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Olumsuzluk ifadesi taşıyan bir yüklemden sonra "değil" veya "yok" kelimesi getirilirse cümle olumlu bir anlam ifade eder. Bu bakımdan bazı cümleler biçimce olumsuz olduğu hâlde anlamca olumludur:

Bana karşı fazla soğuk duranlar, odanın bir köşesinde yan yan bakarak benim için herhalde iyi olmayan şeyler fısıldaşanlar yok değil.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

OLUMSUZ CÜMLE

Yüklemi olumsuz yargı bildiren, yani yargının gerçekleşmediğini bildiren cümle "olumsuz cümle"dir. Olumsuz cümle de olumsuz *fiil cümlesi* ve *olumsuz isim cümlesi* olmak üzere ikiye ayrılır.

Olumsuz Fiil Cümlesi

Yüklemi fiil olan ve yargının yapılmadığını, olmadığını bildiren cümleler "olumsuz fiil cümlesi"dir; yani olumsuz fiil cümlelerinde olayın gerçekleşmediği bildirilir.

Fiil cümlelerinde olumsuzluk, yükleme "-mA-" olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır. Bazen de olumsuzluk kavramı "değil" ve "ne... ne..." olumsuzluk sözleriyle sağlanır:

Her kuşun eti yenmez.

(Atasözü)

Taşıma su ile değirmen dönmez.

(Atasözü)

Kel yanında kabak anılmaz.

(Atasözü)

Güneş balçıkla sıvanmaz.

(Atasözü)

Serçeden korkan darı ekmez.

(Atasözü)

Mum dibine ışık vermez.

(Atasözü)

Uzvi ve cismani miraslarımızın tesirlerinden korunamadığımız kadar ahlakî ve manevî tesirlerden de kaçınamayız.

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Enişte*miz)

Bu yüzlerce kız çocuğunun çılgın neşesi, sevinci bana dalgın bir hüzünden başka bir şey vermiyor.

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Hiç böyle ısınmamıştım;
Daldaki vişneye,
Vitrindeki aydınlığa,
Salça kokusuna mutfağımın,
Akan dereye, uçan buluta,
Hiç böyle ısınmamıştım yaşamaya.

(Edip Cansever)

"Ne...ne..." olumsuzluk bağlacıyla birbirine bağlanan cümleler, biçim bakımından olumlu görünse bile anlamca olumsuzdur:

Ne civarda bir köy var ne bir evin hayali
Sonun ademdir diyor insana yolun hâli

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Günlerce ne gördüm ne de bir kimseye sordum
"Yârab! Hele kalp ağrılarım durdu." diyordum

(Yahya Kemal Beyatlı)

Ne hükûmetler kalır, ne ordular, ne bugünkü yaşayış, ne de bugünkü aile

(Memduh Şevket Esendal)

Ne doğan güne hükmüm geçer,
Ne hâlden anlayan bulunur.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Kabine üyesi olduktan sonra ne kıyafetlerini değiştirdi, ne tutumunu.

(Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan ve Raik'in Annesi*)

Nane satan su satan yetim çocuklar
Şarkı söylemediler, güneşe, aya...
Biliyorum ne masal dinlemeye doydular
Ne oyun oynamaya...

(Yavuz Bülent Bakiler)

Ne şair yaş döker, ne âşık ağlar,
Tarihe karıştı eski sevdalar;
Beyhude seslenir, beyhude çağlar
Bir sola, bir sağa çoban çeşmesi!..

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
*Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan ga*yrı

(Fuzuli)

(Bana gönül ateşinden başka kimse yanmaz; saba rüzgârından başka kimse kapımı açmaz.)

Bazen de çekimli fiillerden sonra "değil" olumsuzluk sözü getirilerek cümlelerde olumsuzluk sağlanır:

Hayat mecmualarını okuyor değilim. (Okumuyorum.)

(Sabri Esat Siyavuşgil)

Dilbesteyiz ahbaba esiriz yare
Onlardır açan gönülde bin bir yare
Bigânelerin kabrını görmüş değiliz
Ta'n ettiğimiz nâfiledir ağyâre

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bazen de cümlelerde olumsuzluk, soru biçimiyle sağlanır. Ancak böyle cümlelerde soru biçiminin soru mu, olumsuzluk mu olduğu metin bağlamından çıkarılır:

Elli altmış kuruş ufak para miras bırakmış olan bu büyük Türk edibinin mezarını bundan sonra da yapmasak pek âlâ olur. Bu gibi aç ölenlerin çürümüş kemiklerine mermerden bir köşk yapmaya kalkışmaktan ne çıkar? Sadakayla dikeceğimiz iki taş, o tunç lisanın, kendi sahibine yaptığı tannân mezardan daha güzel ve daha sağlam mı olacak?

(Ahmet Haşim, *Bize Göre*)

Ayol, benim dilim döner mi böyle şeylere?

(Hüseyin Rahmi Gürpınar)

Çocuğunu it enciği gibi kapıya bırakandan ana mı olur?

(Füruzan)

Devenin yükünü karınca çeker mi?

(Atasözü)

Bilgili ile bilgisiz müsavi olur mu?

(Atasözü)

Olumsuz İsim Cümlesi

Yüklemi isim ya da isim soylu bir kelime veya kelime grubundan meydana gelen ve olumsuz yargı bildiren cümleye "olumsuz isim cümlesi" denir. İsim cümlelerinde olumsuzluk, "değil" ve "yok" olumsuzluk sözleriyle sağlanır:

Muhsin Çelebi, yaptığı ile iftihar edecek kadar küçük ruhlu değildi.

(Ömer Seyfettin, *Pembe İncili Kaftan*)

Buzların soğuğu yok, alevler sıcak değil.

(Mehmet Çınarlı)

-Bence doktor, onu siz bir soyarak dinleyiniz;
Hastalık çünkü değil öyle ehemmiyetsiz

(Mehmet Akif Ersoy)

Camilerin nefesle ısınan havası, donuk ışıklar, nakışlı kilimler, halılar yoktu.

(Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*)

Gitme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım:
Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım

(Mehmet Akif Ersoy)

Şimdi bu dünyadan hiçbir haber yok:
Yok bizi arayan, soran kimsemiz.
Öylesine karanlık ki gecemiz,
Ha olmuş ha olmamış penceremiz;
Akarsuda aksimizden eser yok.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Garibiyim bu yerin şevki yok, harareti yok:
Doğan, batan güneşin günlerimle nisbeti yok.

(Süleyman Nazif)

Bazı cümleler, yapıca olumlu olsalar da soru ekiyle veya soru kelimesiyle olumsuz bir anlam ifade edebilmektedir:

O kadar uzak yere kim gider? (Kimse gitmez.)
Senin yaptığını kim yapar? (Kimse yapmaz.)
Keser vurmadan ağaç yontulur mu? (Yontulmaz.)
Adaletle oyun olur mu? (Olmaz.)

Aşağıdaki cümleleri olumluluk - olumsuzluk bakımından inceleyiniz.

SIRA SİZDE 1

BEKLENEN
Ne hasta bekler sabahı,
Ne taze ölüyü mezar,
Ne de şeytan, bir günahı,
Seni beklediğim kadar.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Her medeniyette, bilhassa Garpta, komşu ve farklı medeniyetlerin dillerinden alınmış kelimeler vardır.

(Samiha Ayverdi)

SÜBYAN
Öldü, öldüğünü bilmiyor
İki eli yanına geldi; götürecekler,
Gitmem diyemiyor.
Tadamadı helvadan ve lokmadan,
Bir teşekkür olsun edemedi
Tabutunu taşıyan dostlara.
Ah, ölümü kimseninkine bezemiyor.

(Oktay Rifat)

SORU CÜMLESİ

Soru cümlelerini açıklamak

Soru cümlesi, soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümledir. Soru cümlesi; bir işin olup olmadığını, bir düşüncenin kabul edilip edilmediğini soran cümledir. Olumlu veya olumsuz soru şeklinde kurulabilir. Soru anlamı; soru eki, soru sıfatı, soru zamiri, soru zarfı ve soru edatı yardımıyla sağlanır. Hatta bu dil ögelerini kullanmadan yalnız vurgu ve tonlamayla da cümleye soru anlamı verilebilir.

Soru yoluyla cümleye "ihtimal, yalanlama, küçümseme, beklenmezlik, beğenme, övme, şaşma, rica, yakınma üzüntü, küçümseme, kınama vb." çok değişik anlamlar yüklenebilmektedir. Bunlar, dili kullananın amacı doğrultusunda şekillenir ve metin bağlamı içinde ortaya çıkar.

Soru Ekiyle Kurulan Cümleler

Soru kavramı veren "mi (mı, mu, mü)" ekine soru eki denir. Bu ek, ilgili olduğu kelimeden ayrı yazılır; fakat ünlü uyumuna girer. Soru biçimindeki yüklemlerde şahıs eklerini alabilir. Soru eki, yalnızca yüklemin değil onaylanması istenen ögenin sonuna getirilir. Soru eki, vurgusuz olup vurguyu kendinden önceki heceye aktarır:

Eğilmiş arza, kanar, muttasıl kanar güller,
Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller,
Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?

(Ahmet Haşim)

Bin bir emel ve gururun irili ufaklı yelkenlerini hevesin tatlı rüzgârıyla şişirip hayat denizinde pupa yelken ilerleyen ben değil miyim?

(Ali Nihat Tarlan)

Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-dûz pâlân ursan eşek yine eşektir.

(Ziya Paşa)

ÜZÜNTÜ
Yüzünde bir çizgi, saçında bir ak
Görünce: "En sonra hazan!" dedin mi?
Elini alnına koyup dalarak:
"Bahara döneyim bir an!" dedin mi?

Geçiyor geceler günler bir örnek,
Bir koku veriyor işte her çiçek,
Bilmiyor seslerle renkler değişmek...
"Boş yere dönüyor cihan!" dedin mi?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'a mı sandın göğsündeki kat kat iman?

(Mehmet Akif Ersoy)

Ey deniz, şöyle bir gün sana bakacak mıyım,
Elma bahçelerinden, fındık bahçelerinden?.

(Ömer Bedrettin Uşaklı)

Ağlasam, sesimi duyar mısınız,
Mısralarımda;
Dokunabilir misiniz?
Gözyaşlarıma, ellerinizle?

(Orhan Veli Kanık)

Bir yaz günü, zerreleriniz saatlerce güneşi içtikten sonra bir ağaç altında hiç arka üstü uzandınız mı?

(Suut Kemal Yetkin)

Bu mu rüyalarda içtiğim cennet,
Sırrını ararken patlayan gülle,
Yeşil asmaları kavrayan şehvet.

(Necip Fazıl Kısakürek)

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allahım bu çizgili yüz?

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Zulüm ve haksızlıktan bu kadar zevk duyan insanları ıslaha uğraşmak çocukça bir hayat değil miydi?

(Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*)

O çay ağır akar, yorgun mu bilmem?
Mehtabı hasta mı, solgun mu bilmem?
Yaslı gelin gibi mahzun mu bilmem?
Yüce dağ başında siyah gül vardır.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı)

Soru Sıfatlarıyla Kurulan Cümleler

Onlar
Hangi bir belde-i hayâle gider,
Böyle sessiz ve kimsesiz, şimdi?

(Ahmet Haşim)

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!

(Mehmet Akif Ersoy)

Nasıl mektep bu?

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Kaç kişinin lokması boğazında kalmıştı?

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Hangi ceylan seni kesmiş de çocukken memeden,
Hangi kaplan sana süt vermiş öz annen yerine?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Soru Zamirleriyle Kurulan Cümleler

Bir gün bile sormadım kendime: Kimim? Neyim?
Yalnız sanat aşkına tapan bir divaneyim!

(Yusuf Ziya Ortaç)

Onlar ki bugün gökte birer kasra çekildi,
Devrinde fakat hangisi mes'ûd olabildi?
Varsın seni ömrünce ateş çemberi sarsın,
Şâir! Sen üzüldükçe ve öldükçe yaşarsın!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek için.
Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?
...
Geldi ölümlü yalan, gitti ölümsüz gerçek;
Siz, hayat süren leşler, sizi kim diriltecek?

(Necip Fazıl Kısakürek)

Derinden derine ırmaklar ağlar,
Uzaktan uzağa çoban çeşmesi.
Ey suyun sesinden anlayan bağlar,
Ne söyler şu dağa çoban çeşmesi?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Sorar bu dünyaya:
-Ne istersin?

(Orhan Seyfi Orhon)

İnsana mahsus bir şey olabileceğini zannetmek de gururumuzu memnun eden bir teselliden başka nedir?

(Nurullah Ataç)

Bir ölüm meltemi hâlinde eserken nefesin
Ömrü bir dal gibi âşıkların sallanıyor
İhtiyarlar yanıyor, körpe çocuklar yanıyor;
Sen köyün sıtmalı bağrında cehennem mi, nesin?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Taksiri nedir küçükse insan

(Abdülhak Hâmit Tarhan)

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?

(Mehmet Akif Ersoy)

Eski esvaplarım tutun elimden,
Aynalar, söyleyin bana, ben kimim?

(Necip Fazıl Kısakürek)

Soru Zarflarıyla Kurulan Cümleler

Ben hazır olsam da, değişikliğe
Kalanları nasıl hazırlamalı?

(Arif Nihat Asya)

Şu yakın suların
Kolu neden bükülmez?
Fırat niçin, Dicle niçin, Aras niçin
Benden doğar, bana dökülmez?

(Arif Nihat Asya)

Yolunu beklemekten gözlerimiz karardı,
Neye geç kaldın, Ağa?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz.?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
Neden böyle düşman görünürsünüz?
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Tanrı'm nasıl kesildi köpüren, taşan sular?
Dağlar mı yassılaştı? Ovalar mı delindi?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Nasıl yaşayacağım ey deniz senden uzak!

(Ömer Bedrettin Uşaklı)

Yabancıların ağzından işiteceğin o iğrenç ithamlara nasıl cevap verebilirdin?

(Reşat Nuri Güntekin)

Soru Edatlarıyla Kurulan Cümleler

Hani Yunus Emre ki, kıyında geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?

Can işte!.. Canan hani?
Dert işte!.. Derman hani?
Gönül sarayı bomboş,
Beklenen sultan hani?

(Orhan Seyfi Orhon)

Acaba tütsü yaksam
Görünür mü yüzünüz,
Acaba tütsü yaksam?

(Necip Fazıl Kısakürek)

Sizi ilk balkonda gördüğüm gündü,
Yüzünüz sararmış gibi göründü,
Acaba ruhunuz çok hasta mıydı?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Aceb şu yerde var m'ola
Şöyle garib bencileyin?

(Yunus Emre)

Bazen soru eki ve soru sözü kullanılmadan "ya" , "ha" ve "demek" gibi sözlerle de cümlelere soru anlamı verilmektedir:

Gönlünü yorarak bütün bütüne
Benzedin sararmış yaban gülüne.
Güvenme sana and içtiği güne,
Ya bütün sözleri yalansa, Ayşe?

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

EMİR CÜMLESİ

Emir cümlelerini tanımlamak

Fiil cümlelerinin yüklemi emir kipinde olanlarına "emir cümlesi" denir:

Haydi edebinle çık, git, çekil karşımdan!

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Enişte*miz)

Kendine iyi bak, zararlı eğlencelere gitme, yüzün gülsün.

(Arif Nihat Asya, *Sevgi Mektupları*)

Okuyun, ne bulursanız okuyun; hiç olmazsa bir kere açın.

(Nurullah Ataç)

Böyle bir yaz günü zerrelerim güneşin bütün alevlerini içtikten sonra ben arka üstü uzanmış, ellerim başımın altında, gözlerimi yapraklarda dolaştırırken bana hiçbir şey, hiçbir şey sormayınız!

(Suut Kemal Yetkin)

Ağlama diyorum sana! Ağlama!

(Refik Halit Karay, *Eskici*)

Ne duruyorsun be, at kendini denize:
Geride bekleyenin varmış aldırma;
Görmüyor musun, her yanda hürriyet;
Yelken ol, kürek ol, dümen ol, balık ol, su ol;
Git gidebildiğin yere.

(Orhan Veli Kanık)

Seyre çık sevdiğim akşamları kurbanlarını
Yarıyor kalbini herkes sana göstermek için
Ah, o taş kalbine bir gün heyecan vermek için
Yedi köy halkı sebil etti bu yıl kanlarını

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Emir kipi ile kurulan bazı cümleler "dilek, istek, yalvarma, yakarma, üzüntü, beddua" gibi değişik anlam özelliklerine sahiptir:

Allah evlat acısı göstermesin.
Allah kimseyi muhanete muhtaç etmesin.

Kan tükürsün adını candan anan dudaklar,
Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun!

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Felek benden beter etsin hâlini
Ben ölürsem yâdlar sarsın belini
Garip bülbül güle versin meylini
Figanım artıran yârda nem kaldı

(Karacaoğlan)

DUA
Ulu Tanrım, şu karanlık yolları,
Bizi sana ulaştıran yollar et!
İhtirasla kilitlenmiş kolları,
Birbirini kucaklayan kollar et!

Muhabbetin gönümüzde hız olsun;
Güttüğümüz Hakka varan iz olsun,
Önümüzde uçurumlar düz olsun,
Yolumuzda dikenleri güller et!

Dalalette bırakıp da insanı,
Yapma arzın en korkulu hayvanı.
Unutturma doğruluğu, vicdanı,
Bizi sana lâyık olan kullar et!

(Orhan Seyfi Orhon)

ÜNLEM CÜMLESİ

AMAÇ 4 ***Ünlem cümlelerini çözümlemek***

İçinde ünlem bulunan veya ünlem kavramı veren cümleye "ünlem cümlesi" denir. Bu cümleler insanların sevinçlerini, mutluluklarını, özlemlerini, üzüntülerini, heyecanlarını, acılarını, kederlerini, coşkularını, hayretlerini vb. anlatan cümlelerdir. Bu bakımdan ünlem cümlelerinde mutlaka bir düşüncenin anlatılması gerekmez. Çünkü ünlem cümlelerinde bir duygunun dile getirilmesi esastır. Ünlem cümlelerinin sonuna, ünlem işareti (!)konur; ancak her ünlem cümlesinin sonunda ünlem işareti bulunmayabilir:

Eyvah, ne yer ne yâr kaldı!
Gönlüm dolu âh u zâr kaldı.

(Abdülhak Hamit Tarhan)

Çalgı sesi bana kadar geliyordu, âh!
Ne uzunmuş gece, Rabbim, gelmiyor sabah!

(Enis Behiç Koryürek)

Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.

(Mehmet Akif Ersoy)

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!

(Mustafa Kemal Atatürk)

Ey Türk gençliği, birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir!

(Mustafa Kemal Atatürk)

Düşün, yahu, Nihat Bey, sekiz sene bu be, düşün, beni görünce onların duyacakları sevinci düşün!

(Nurullah Ataç)

Olur rezalet değil bu kız çocuklarının maskaralığı be!

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Nerede o, başımı alıp saatlerce kırlarda dolaştığım, bahçe kenarındaki çitlere değneklerle vurarak, sık yapraklı ağaçları taşlayarak kuş kaldırdığım günler!

(Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*)

Emsali dünyada bulunmaz! Gerçi onu takdir edemeyecekler çoktur ama, kezalik onun kadrini iyi bilenler de vardır! O, dünyanın en iyi kalpli adamlarından biridir; bir büyük adamdır vesselam!

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Fahim Bey ve Biz*)

Şüheda fışkıracak toprağı sıksan şüheda!

(Mehmet Akif Ersoy)

Neler yapmadık şu vatan için!
Kimimiz öldük;
Kimimiz nutuk söyledik.

(Orhan Veli Kanık)

Ah, zannımca bütün insanlık güneşsiz!
Ey ateş! Nasıl da seni yitirmişiz!

(Ahmet Muhip Dıranas)

Ey Türkeli, ey vatanım! Sen her yerde ulusun!
Eski, yeni, tatlı, yanık sesler ile dolusun!

(Mehmet Emin Yurdakul)

Ey dost, meğer ne kadar gafil ve safderun imişiz!

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*)

SIRA SİZDE 2

Aşağıdaki cümleleri anlamlarına göre inceleyiniz.

Tanıdığım ve her zaman ciddi hallerini gördüğüm yaşlı adamlar böyle öfkelenince ne kadar çirkinleşiyorlardı!

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Enişte*mi*z*)

Sen Rabbim bulunduğumuz karanlığı aşkımızın aradığı nurunla aydınlatarak, bize mutlu ve çıkar bir yol göster!

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Enişte*mi*z*)

Bize haber vermeden gittin ha?
Demek böyle kötü bir niyeti vardı?
İyilik beklerken kötülük buldun ha?
En sonunda seni tongaya bastırdılar ha?

Ey hafıza! Cömert memenden beni emzir,
Zengin renklerini ufkuma dök ey bahar!

(Ahmet Muhip Dıranas)

Özet

Olumlu ve olumsuz cümleleri açıklamak

Her cümle, kendisini oluşturan kelime gruplarının, kelimelerin ve eklerin yönlendirmesine göre çeşitli anlam özelliklerine sahiptir. Bu bakımdan anlatımda çeşitli anlam özelliklerine sahip cümleler ortaya çıkar. Anlam özelliklerine göre cümlelerin türleri vardır.

Yüklemi olumlu olan, olumlu yargı taşıyan cümlelere olumlu cümle denir. Bu cümleler, yargının gerçekleştiğini anlatan cümlelerdir. Yani bu cümleler; bir işin, bir oluşun, bir hareketin, bir düşüncenin gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren cümlelerdir. Olumlu cümlelerde yüklem; yapma, yapılma, olma anlamı taşır.

Yüklemi olumsuz yargı bildiren, yani yargının gerçekleşmediğini bildiren cümleye olumsuz cümle denir.

Soru cümlelerini açıklamak

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümleye soru cümlesi denir. Soru cümlesi bir işin olup olmadığını, bir düşüncenin kabul edilip edilmediğini soran cümledir. Olumlu veya olumsuz soru şeklinde kurulabilir.

Emir cümlelerini tanımlamak

Fiil cümlelerinin yüklemi emir kipinde olanlarına emir cümlesi denir. Emir kipi ile kurulan bazı cümleler "dilek, istek, yalvarma, yakarma, üzüntü, beddua" gibi değişik anlam özelliklerine sahiptir.

Ünlem cümlelerini çözümlemek

İçinde ünlem bulunan veya ünlem kavramı veren cümleye ünlem cümlesi denir. Ünlem cümlelerinin sonuna, ünlem işareti (!) konur; ancak her ünlem cümlesinin sonunda ünlem işareti bulunmayabilir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, anlam bakımından olumsuz bir fiil cümlesidir?

a. Yalan söylüyor o falcı kadın, o Hintli parya.
b. İstanbul'u dinliyorum gözlerim kapalı.
c. Beni ta'n eyleyen gafil seni görgeç utanmaz mı?
d. Gülsen kahkahalarla ince hüznün bilirim.
e. Bence doktor, onu siz bir soyarak dinleyiniz.

2. Aşağıdaki cümlelerin hangisi anlam bakımından olumsuzdur?

a. Ben yalnız sana inanıyorum. / Yalnız sana Marya.
b. Size güzel bir oda veririz, olmaz mı?
c. Güzel sevme derler, nasıl sevmeyim? / Kaşlar arasında çifte benler var.
d. Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?
e. Ayol, benim dilim döner mi böyle şeylere?

3. Aşağıdaki dizelerin hangisinde soru anlamı, soru sıfatıyla sağlanmıştır?

a. Onlar
Hangi bir belde-i hayâle gider
Böyle sessiz ve kimsesiz şimdi?
b. Bir gün bile sormadım kendime: Kimim? Neyim?
Yalnız sanat aşkına tapan bir divaneyim.
c. Geldi ölümlü yalan, gitti ölümsüz gerçek;
Siz hayat süren leşler, sizi kim diriltecek?
d. Fırat niçin, Dicle niçin, Aras niçin
Benden doğar, bana dökülmez?
e. Aceb şu yerde var m'ola
Şöyle garip bencileyin?

4. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde soru edatı kullanılmıştır?

a. Hey Sakarya kim demiş suya vurulmaz perçin?
b. Ne zaman tükenecek bu yollar arabacı?
c. Hangi kaplan sana süt vermiş öz annen yerine?
d. Hani Yunus Emre ki kıyında geziyordu?
e. Tanrım, nasıl kesildi köpüren, taşan sular?

5. Aşağıdakilerden hangis,i olumlu bir isim cümlesidir?

a. Buzların soğuğu yok, alevler sıcak değil.
b. Kel yanında kabak anılmaz.
c. Ne civarda bir köy var ne bir evin hayali.
d. Garibiyim bu yerin, şevki yok, harareti yok.
e. Muhsin Çelebi yaptığı ile iftihar edecek kadar küçük ruhlu değildi.

6. Aşağıdaki dizelerin hangisinde, soru anlamı diğerlerinden farklı biçimde sağlanmıştır?

a. Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
b. Melekü'l-mevte nasıl ruhumu teslim ederim
Daha noksan duruyor mushafımın sureleri?
c. Yolunu beklemekten gözlerimiz karardı.
Neye geç kaldın Ağa?
d. Neden böyle düşman görünürsünüz?
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?
e. Dağlar saf, çocuk gibi
Kötülük olduğun ne bile?

7. Aşağıdaki dizelerin hangisi, anlam bakımından olumludur?

a. Gayra bakma yüzün göster
Ben gönlümü bilmez miyim?
b. Ahu gözlü yârim senin elinden
Şikâyet etmedik yerler mi kaldı?
c. Bir teşekkür olsun edemedi
Tabutunu taşıyan dostlara.
d. Nane satan, su satan yetim çocuklar
Şarkı söyleyemediler güneşe, aya.
e. Değer mi sevincine, kederine
Hatırladıkça güldüğümüz şeyler?

8. Aşağıdaki dizelerin hangisi, beddua içeren bir emir cümlesidir?

a. Yüce Hak'tan bir dileğim var benim
Yaşadıkça yârdan ırak etmesin.
b. Ey vuslat! O âşıkları râm et!
Ey tatlı ve ulvi gece! Yıllarca devam et!
c. Gelin de bayramı Fatih'te seyredin, zira
Hayale hâtıra sığmaz o hercümerc-i safâ
d. Bizden yüz çevirmiş vefasız dilber
Yeni bir yâr sevmiş gülü hâr olsun
e. Gurbetten gelmişim yorgunum hancı
Şuraya bir yatak ser yavaş yavaş

9. Aşağıdaki cümlelerden hangisinin sonuna ünlem işareti konamaz?

a. Ey hak, yaşa, ey sevgili millet, yaşa... var ol
b. Ey ateş! Nasıl da seni yitirmişiz
c. Ah, nasıl geri dönmek, yine yaşamak isterdi o günleri
d. Allah'ım! Türk milletini koru
e. Ötüyor her taşın üstünde bir zilli düdük

10. Aşağıdaki ünlem cümlelerden hangisi, sevinç ifadesi taşımaktadır?

a. Bilmem ki nasıl anlatsam; / Nasıl, nasıl, size derdimi!
b. Bu dille sizler, ne mutlu, bizlerden çok daha güzel konuşacaksınız!
c. Bitsin, hayırlısıyla, bu beyhude sonbahar!
d. Tuna! İç ateşine serpilecek su sensin!
e. İnsaniyetinize sığınıyorum doktor!

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız farklıysa "Olumsuz Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
2. e	Yanıtınız farklıysa "Olumsuz Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
3. a	Yanıtınız farklıysa "Soru Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.
4. d	Yanıtınız farklıysa "Soru Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.
5. b	Yanıtınız farklıysa "Olumlu Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
6. a	Yanıtınız farklıysa "Soru Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.
7. a	Yanıtınız farklıysa "Olumlu Cümle" bölümünü tekrar inceleyin.
8. d	Yanıtınız farklıysa "Emir Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.
9. e	Yanıtınız farklıysa "Ünlem Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.
10. b	Yanıtınız farklıysa "Ünlem Cümlesi" bölümünü tekrar inceleyin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

BEKLENEN
Ne hasta bekler sabahı,
Ne taze ölüyü mezar,
(Biçimce olumlu, anlamca olumsuz fiil cümlesi)
Ne de şeytan, bir günahı,
Seni beklediğim kadar.

Her medeniyette, bilhassa Garpta, komşu ve farklı medeniyetlerin dillerinden alınmış kelimeler vardır. (Olumlu isim cümlesi)

SÜBYAN
Öldü, öldüğünü bilmiyor
İki eli yanına geldi; götürecekler,
Gitmem diyemiyor.
Tadamadı helvadan ve lokmadan,
(Olumsuz fiil cümlesi)
Bir teşekkür olsun edemedi
Tabutunu taşıyan dostlara.
Ah, ölümü kimseninkine bezemiyor.

Sıra Sizde 2

Tanıdığım ve her zaman ciddi hallerini gördüğüm yaşlı adamlar böyle öfkelenince ne kadar çirkinleşiyorlardı! (Ünlem cümlesi)

Sen Rabbim bulunduğumuz karanlığı aşkımızın aradığı nurunla aydınlatarak, bize mutlu ve çıkar bir yol göster! (Emir cümlesi)

Bize haber vermeden gittin ha?
Demek böyle kötü bir niyeti vardı? (Soru cümlesi)
İyilik beklerken kötülük buldun ha?
En sonunda seni tongaya bastırdılar ha?

Ey hafıza! Cömert memenden beni emzir,
Zengin renklerini ufkuma dök ey bahar! (Emir cümlesi)

Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar

Atabay, N.-Özel, S.-Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi,* Ankara.

Altıntoprak (Gündoğmuş), S. (2001). *Yahya Kemal'in Manzum Eserlerinde Kelime Grupları: Yapılışları ve Kullanılışları,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi,* 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Coşar, A. M. (1997). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış doktora tezi.

Demiray, K. (1981). *Temel Dilbilgisi,* İstanbul.

Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi* (çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

Doğan, E. (2001). *Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Grupları ve Kullanılışları,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Durdiyev, T. (1999). *Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu Romanının Sentaksı Üzerine Bir İnceleme* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi.

Ediskun, H. (1993). *Türk Dilbilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbigisi,* İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul.

Erol, Ç. (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Esin, O. (1997). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Çamlıcadaki Eniştemiz Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi.

Gencan, T. N. (1997). *Dilbilgisi,* İstanbul: Kanaat.

Gülensoy, T. (1994). *Türkçe El Kitabı,* Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1974). *Türk Dilinde Edatlar,* İstanbul.

Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi,* Ankara.

Karahan, L. (2008). *Türkçede Söz Dizimi,* 13. bs., Ankara: Akçağ.

Karaörs, M. (2005). *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi,* Ankara.

Keskin, R. (2003). *Türkçe Dilbilgisi, -Kelime ve Cümle Tahlilleri,* Konya.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Ankara.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),* Ankara.

Küçük, N. (2001). *Yaşar Kemal'in Kuşlar da Gitti Adlı Eserinde Devrik Yapı,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Kükey, M. (1975). *Türkçenin Sözdizimi,* Ankara.

Lewis, G.L. (1978). *Turkish Gramer,* Oxford: Oxford University Pres.

Li, S. (2005). *Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye Romanının Sentaksı Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış doktora tezi.

Moussa, G. (1995). *Refik Halit Karay'ın "Memleket Hikâyeleri" ve "Gurbet Hikâyeleri" Adlı Eserlerindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış doktora tezi.

Özkan, M.- Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi,* İstanbul: Akademik Kitaplar.

Özkan, M. -Tören, H. -Esin, O. (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili, Yazılı ve Sözlü Anlatım,* 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uysal, S. S. (1980). *Türkçe Anlatım Yöntemleri,* İstanbul.

Zülfikar, H. (2001). "Türkçede Cümle", *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,* Ankara: Yargı Yayınevi.

TÜRKÇE CÜMLE BİLGİSİ-II

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Örnek cümleleri çözümleyebilecek,
- Cümlelerin içinde bulunan kelime gruplarının işlevlerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Cümle çözümlemesi
- Kelime grubu

İçerik Haritası

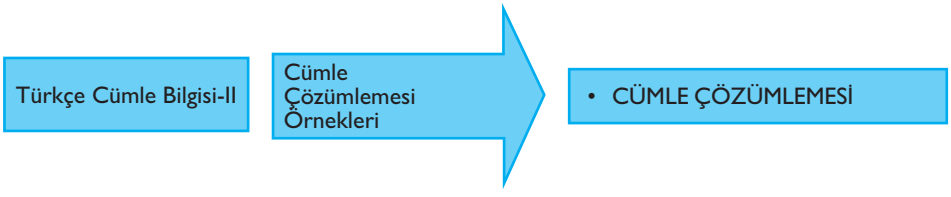

Cümle Çözümlemesi Örnekleri

CÜMLE ÇÖZÜMLEMESİ

Örnek cümleleri çözümlemek

Cümle çözümlemesi bir metinde kaç cümle olduğunu, bir cümleyi meydana getiren ögeleri ve bu ögeler içindeki kelime gruplarının neler olduğunu inceleyip belirlemeye çalışmak demektir. Yani cümle çözümlemesi, ögelerin bulunmasıyla gerçekleşir. Kitabımızın bu bölümünde ögeleri bulunmuş ve bu ögeler içindeki kelime grupları incelenmiş örnekler göreceksiniz.

1. Gözlerin kararan yollarda üzgün
Ve bir zambak kadar beyazdır yüzün;
Süzülüp akasya dallarında gün
Erir damla damla ayaklarında.

(Ahmet Muhip Dıranas)

Bu şiirde iki cümle vardır; birinci cümle sıralı bir isim cümlesidir: *Gözlerin kararan yollarda üzgün ve bir zambak kadar beyazdır yüzün.*

Cümlenin ögeleri:

üzgün	: Yüklem (Aslı *üzgündür* şeklindedir; fakat bildirme eki *-dir* düşmüştür.)
gözlerin	: Özne
kararan yollarda	: Yer tamlayıcısı
ve	: Cümle dışı öge (sıralama bağlacı)
bir zambak kadar beyazdır	: Yüklem
yüzün	: Özne

Kelime grupları:

gözlerin	: Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([senin] gözlerin)
kararan yollar sıfat isim	: Sıfat tamlaması
bir zambak kadar beyaz sıfat isim	: Sıfat tamlaması

bir zambak / *kadar* : Edat grubu
isim edat
bir zambak : Sıfat tamlaması
sıfat isim
yüzün : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([senin] yüzün)

İkinci cümle ise basit bir cümledir: *Süzülüp akasya dallarında gün erir damla damla ayaklarında.*

Cümlenin ögeleri:
erir : Yüklem
gün : Özne
akasya dallarında süzülüp : Zarf tümleci
damla damla : Zarf tümleci
ayaklarında : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları:
akasya dallarında süzülüp : Zarf-fiil grubu
yer tamlayıcısı zarf-fiil
akasya / *dalları* : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan
damla damla : Tekrar grubu (Aynı kelimenin tekrarı ile yapılmış.)
ayakların : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([senin] ayakların)

2. Dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan dükkânında, tek başına, gece gündüz kıvılcımlar saçarak çalışan Koca Ali, tıpkı kafese konmuş terbiyeli bir aslanı andırıyordu.

(Ömer Seyfettin, Diyet)

Bu cümle, basit bir fiil cümlesidir .

Cümlenin ögeleri:
andırıyordu : Yüklem
dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan dükkânında, tek başına, gece gündüz kıvılcımlar saçarak çalışan Koca Ali : Özne
tıpkı kafese konmuş terbiyeli bir aslanı : Belirtili nesne

Kelime grupları:
dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan dükkânında, tek başına, gece gündüz kıvılcımlar saçarak çalışan *Koca Ali* : Sıfat tamlaması
sıfat isim
Koca Ali : Birleşik isim grubu
dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan dükkânında, *tek başına*,
yer tamlayıcısı (sıfat-fiilin) zarf tümleci
gece gündüz kıvılcımlar saçarak *çalışan* : Sıfat-fiil grubu
zarf tümleci sıfat-fiil
dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan dükkanı : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([onun] ...dükkânı)

dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan / dükkân: Sıfat tamlaması

sıfat isim
dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan : Sıfat-fiil grubu
özne sıfat-fiil
dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri : Sıfat tamlaması
sıfat sıfat isim

dar kapısından başka : Edat grubu
isim edat
dar kapısı :Tamlayanı düşmüş iyelik grubu
dar / kapı : Sıfat tamlaması
sıfat isim
aydınlık girecek : Sıfat-fiil grubu
özne sıfat-fiil
hiçbir / yer : Sıfat tamlaması
sıfat isim
gece gündüz kıvılcımlar saçarak : Zarf-fiil grubu
zarf tümleci belirtisiz nesne zart-fiil
gece gündüz : Tekrar grubu (zıt anlamlı)

tıpkı kafese konmuş / terbiyeli bir aslan : Sıfat tamlaması
sıfat isim
terbiyeli / bir aslan : Sıfat tamlaması
sıfat isim
bir / aslan : Sıfat tamlaması
sıfat isim
tıpkı kafese konmuş : Sıfat-fiil grubu
c.d.ö. yer. tam. sıfat-fiil

3. Bir ulu çınarsın ki kırılır, eğilmezsin; ölür, inlemezsin.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Çağlayanlar)

Bu cümle bir bir ki'li birleşik cümledir; cümlede bir temel bir de yan cümle olmak üzere iki cümle vardır. Yan cümle kendi içerisinde dört cümleden meydana gelmiş bir sıralı cümledir.

Temel cümle: *Bir ulu çınarsın ki*
bir ulu çınarsın : Yüklem
(sen) : Gizli özne
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *Kırılır, eğilmezsin; ölür, inlemezsin.*
kırılır(sın) : Yüklem
eğilmezsin : Yüklem
ölür(sün) : Yüklem
inlemezsin : Yüklem
(sen) : Gizli özne (dört yüklemin de öznesi ortaktır.)

Yan cümle, temel cümleyi yüklemin sıfatı olarak tamamlamaktadır: *(Sen) kırıl[dığı hâlde] eğilmeyen, öl[düğü hâlde] inlemeyen bir ulu çınarsın.*

Kelime grupları:

bir / ulu çınar	: Sıfat tamlaması
sıfat isim	
ulu / çınar	: Sıfat tamlaması
sıfat isim	

4. Henüz renk ve güzel kokular bitmemiş, fakat baharın bol renkleri hissedilmez şekilde kaybolmuştu.

(Mehmed Rauf, Eylül)

Bu cümle bağlı bir cümledir.

Cümlenin ögeleri:

bitmemiş	: Yüklem
renk ve güzel kokular	: Özne
henüz	: Zarf tümleci
fakat	: Cümle dışı öge (bağlaç)
kaybolmuştu	: Yüklem
baharın bol renkleri	: Özne
hissedilmez şekilde	: Zarf tümleci

Kelime grupları:

renk ve güzel kokular	: Bağlama grubu
isim bağlaç isim	
güzel / koku	: Sıfat tamlaması
sıfat isim	
baharın / bol renkleri	: Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan	
bol / renk	: Sıfat tamlaması
sıfat isim	
hissedilmez / *şekil*	: Sıfat tamlaması
sıfat isim	
kaybol-	: Birleşik fiil (<*kayıp* + *ol-*, isim + yardımcı fiil kalıbında)
hisset-	: Birleşik fiil (< *hiss* + *et-*, isim + yardımcı fiil kalıbında)

5. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, evvela biz kendimize, benliğimize, milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen, bütün ef'âl ve harekâtımızla gösterelim. Bilelim ki millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikârıdır.

(Mustafa Kemal Atatürk)

şikâr: Av.

Bu metinde iki cümle bulunmaktadır. Birinci cümle şartlı birleşik bir cümle, ikinci cümle ise *ki*'li birleşik bir cümledir.

Birirnci cümle: *Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, evvela biz kendimize, benliğimize, milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen, bütün ef'âl ve harekâtımızla gösterelim.*

Bu cümle bir şartlı birleşik cümledir. Bu şartlı birleşik cümlede *"Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak"* kısmı yan cümledir; temel cümleyi zarf tümleci işleviyle tamamlamaktadır. *"Evvela biz kendimize, benliğimize, milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen, bütün ef'âl ve harekâtımızla gösterelim"* ise temel cümledir.

Yan cümlenin ögeleri:

istiyorsak : Yüklem
(biz) : Gizli özne
dünyanın bize hürmet göstermesini : Belirtili nesne

Temel cümlenin ögeleri:

gösterelim : Yüklem
biz : Özne
evvela : Zarf tümleci
kendimize, benliğimize, milliyetimize : Yer tamlayıcısı
bu hürmeti : Belirtili nesne
hissen, fikren, fiilen : Zarf tümleci
bütün ef'âl ve harekâtımızla : Zarf tümleci

Yan ve temel cümledeki kelime grupları:

dünyanın / bize hürmet göstermesi : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan
bize hürmet gösterme : İsim-fiil grubu
yer t. nesne isim-fiil
hürmet göster- : Birleşik fiil
isim yar. fiil
kendimiz, benliğimiz, milliyetimiz : Bağlama grubu (virgülle bağlı)
hissen, fikren, fiilen : Bağlama grubu (virgülle bağlı)

bütün ef'âl ve harekâtımız la (<ile) : Edat grubu
edata bağlı kısım edat
bütün ef'âl ve harekâtımız : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu

bütün ef'âl ve harekât : Sıfat tamlaması
sıfat isim

ef'âl ve harekât : Bağlama grubu
isim bağ. isim

İkinci cümle: *Bilelim ki millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikârıdır.*

Cümle bir *ki*'li birleşik cümledir ve cümlede bir temel bir de yan cümle olmak üzere iki cümle vardır.

Temel cümle: *Bilelim ki*
bilelim : Yüklem
(biz) : Gizli özne
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)

Yan cümle: *Millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikârıdır.*
başka milletlerin şikârıdır : Yüklem
millî benliğini bulamayan milletler : Özne
Yan cümle bir isim cümlesi olup temel cümleyi nesne ögesi olarak tamamlamaktadır: *Millî benliğini bulamayan milletlerin başka milletin şikârı [olacağını]* bilelim.

Kelime grupları:
millî benliğini bulamayan/ milletler : Sıfat tamlaması
sıfat isim
millî benliğini bulamayan : Sıfat-fiil grubu
nesne sıfat-fiil
millî benliğini : Tamlayanı gizli iyelik grubu
millî / benlik : Sıfat tamlaması
sıfat isim
bulama- : Birleşik fiil (yeterlilik fiilinin olumsuzu)
başka milletlerin/ şikârı : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan
başka / millet : Sıfat tamlaması
sıfat isim

SIRA SİZDE 1

Aşağıdaki şiirde cümleleri belirleyin ve ögelerini bularak çözümleyin:

Kesmem ümidimi Rahmân u Rahîmden asla
Cürm ü isyan ü günahım ne kadar olsa azim
Mest-i lâ-ya'kıl olup terk-i hayat etsem eğer
Çürümüş cismime rahmet eder elbette Rahîm

(Hüseyin Rif'at)

6. Ufuklarda solarken altın şafak gülleri
Yabancı âlemlerden saadetler, emeller,
İhtiraslar bekleyen kimsesiz gönülleri
Gizlice sıkıyordu kızgın demirden eller.

(Ali Mümtaz Arolat)

Bu şiirde tek çekimli fiil (sıkıyordu) bulunduğundan bir cümle vardır.

Cümlenin ögeleri:
sıkıyordu : Yüklem
kızgın demirden eller : Özne
gizlice : Zarf tümleci
altın şafak gülleri ufuklarda solarken : Zarf tümleci
yabancı âlemlerden saadetler, emeller, ihtiraslar bekleyen kimsesiz gönülleri : Belirtili nesne

Kelime grupları:
altın şafak gülleri ufuklarda / solarken: Zarf-fiil grubu
özne yer tam. zarf-fiil

altın şafak/ gülleri : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan

altın/ şafak : Sıfat tamlaması
sıfat isim
yabancı âlemlerden saadetler, emeller, ihtiraslar bekleyen/ kimsesiz gönüller:
sıfat isim
Sıfat tamlaması

yabancı âlemlerden/ saadetler, emeller, ihtiraslar/ bekleyen: Sıfat-fiil grubu
yer tamlayıcısı belirtisiz nesne sıfat-fiil

yabancı/ âlemler : Sıfat tamlaması
sıfat isim
kimsesiz/ gönüller : Sıfat tamlaması
sıfat isim
kızgın demirden/ eller : Uzaklaşma grubu
hâl ekli isim isim
kızgın/ demir : Sıfat tamlaması
sıfat isim

7. Karlı dağdan yolum ayrıldı bahâr ülkesine;
Çekti bir cennete hulyâmı hayâlin hızla.
Bana göz kırpalı sen bir bulutun ardından,
Konuşan bir çocuğum her gece bir yıldızla.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu şiirde üç cümle bulunmaktadır. Birinci ve ikinci cümleler basit birer fiil cümlesi, üçüncü cümle ise isim cümlesidir.

Birinci cümle: *Karlı dağdan yolum ayrıldı bahâr ülkesine;*
Cümlenin ögeleri:
ayrıldı : Yüklem
yolum : Özne
karlı dağdan : Yer tamlayıcısı
bahâr ülkesine : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları
yolum : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([benim] yolum)
karlı/ dağ : Sıfat tamlaması
sıfat isim

bahâr / ülkesi : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan

İkinci cümle: *Çekti bir cennete hulyâmı hayâlin hızla.*
Cümlenin ögeleri:
çekti : Yüklem
hayâlin : Özne
bir cennete : Yer tamlayıcısı
hulyâmı : Belirtili nesne
hızla : Zarf tümleci

Kelime grupları:
hayâlin : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([senin] hayalin)
bir /cennet : Sıfat tamlaması
hulyamı : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([benim] hulyam)
hızla (< ile) : Edat grubu

Üçüncü cümle: *Bana göz kırpalı sen bir bulutun ardından,*
Konuşan bir çocuğum her gece bir yıldızla.

Cümlenin ögeleri:
her gece bir yıldızla konuşan bir çocuğum : Yüklem
Bana göz kırpalı sen bir bulutun ardından : Zarf tümleci

Kelime grupları:
her gece bir yıldızla konuşan/ *bir çocuğum* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

her gece *bir yıldızla* *konuşan* : Sıfat-fiil grubu
zarf tüm. zarf tüm. sıfat-fiil

her /gece : Sıfat tamlaması
bir yıldızla (< ile) : Edat grubu
bir /yıldız : Sıfat tamlaması
bir/ çocuk : Sıfat tamlaması

Bana *göz kırpalı* *sen* *bir bulutun ardından* : Zarf-fiil grubu
yer tam. zarf-fiil özne yer tamlayıcısı
göz kırp- : Birleşik fiil *(göz + kırp-*, isim+ yardımcı fiil kalıbında)
bir / *bulutun ardı* : Sıfat tamlaması
sıfat isim
bulutun / *ardı* : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan

8. Can evimden baktım sana İstanbul!
Rüzgârların anamın duası kadar serin.
Beyaz şamdanlar gibi yükseliyordu
İnce kalem kalem minarelerin.

(Yavuz Bülent Bakiler)

Şiirde üç basit cümle bulunmaktadır.

Birinci cümle: *Can evimden baktım sana İstanbul!*

Cümlenin ögeleri:
baktım : Yüklem
(ben) : Gizli özne
sana : Yer tamlayıcısı
can evimden : Yer tamlayıcısı
İstanbul : Cümle dışı öge (seslenme)

İkinci cümle: *Rüzgârların anamın duası kadar serin.*

Cümlenin ögeleri:
anamın duası kadar serin : Yüklem
rüzgârların : Özne

Üçüncü cümle: *Beyaz şamdanlar gibi yükseliyordu ince kalem kalem minarelerin.*

Cümlenin ögeleri:
yükseliyordu : Yüklem
ince kalem kalem minarelerin: Özne
beyaz şamdanlar gibi : Zarf tümleci

Kelime grupları:
can evim : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([benim] can evim)
can evi : Belirtisiz isim tamlaması
rüzgârların : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([senin] rüzgârların)

anamın duası kadar/ serin : Sıfat tamlaması
sıfat isim
anamın duası /kadar : Edat grubu
isim edat
anamın duası :Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([benim] anamın duası)
anamın / duası : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan
beyaz şamdanlar /gibi : Edat grubu
isim edat
beyaz / şamdanlar : Sıfat tamlaması
sıfat isim
ince kalem kalem minarelerin :Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([senin] ...minarelerin)
ince / kalem kalem /minareler : Sıfat tamlaması
sıfat sıfat isim
kalem kalem : Tekrar grubu

AMAÇ 2 ***Cümleler içinde bulunan kelime gruplarının işlevlerini kavramak***

Yukarıdaki örneklerde cümleyi meydana getiren ögeler ve bu ögeler içindeki kelime grupları incelenmiştir. Bildiğiniz gibi, kelime grubu, bünyesinde birden fazla kelime bulunduran, yapı ve anlam bakımından bir bütünlük gösteren, cümlede bir bütün olarak kullanılan ve herhangi bir yargı bildirmeyen dil birlikleridir. Bu bilgimizi tazeledikten sonra cümle çözümlemesi örneklerini incelemeye devam edelim.

9. Ey Türk gençliği!
Birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Bu cümle, bir isim cümlesidir.

Cümlenin ögeleri:

Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir : Yüklem
Birinci vazifen : Özne
Ey Türk gençliği : Cümle dışı öge (Ünlem grubu)

Kelime grupları:

Ey / Türk gençliği : Ünlem grubu
ünlem isim
Türk / gençliği : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan

Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmek: İsim-fiil
belirtili nesne zarf t. isim-fiil grubu
muhafaza ve müdafaa etmek : Birleşik fiil (isim-fiil şeklinde)
isim y. fiil
muhafaza ve müdafaa : Bağlama grubu
isim bağlaç isim
Türk / istiklâli : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan

Türk / Cumhuriyeti : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan

Birinci vazifen : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([senin] birinci vazifen)
Birinci vazife : Sıfat tamlaması
sıfat isim

10. Ölmek kaderde var, /bize ürküntü vermiyor,
Lâkin vatandan ayrılışın ıztırabı zor.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu beyitte üç cümle vardır.

Birinci cümle: *Ölmek kaderde var.*

Cümlenin ögeleri:
var : Yüklem (Aslı *vardır* biçimindedir fakat *-dır* fiil kısmı düşmüştür.)
ölmek : Özne
kaderde : Yer tamlayıcısı

İkinci cümle: *Bize ürküntü vermiyor.*

Cümlenin ögeleri:
vermiyor : Yüklem
o : Gizli özne
ürküntü : Belirtisiz nesne
bize : Yer tamlayıcısı

Üçüncü cümle: *Lâkin vatandan ayrılışın ıztırabı zor.*

Cümlenin ögeleri:
zor : Yüklem (Aslı *zordur* biçimindedir fakat *-dur* fiil kısmı düşmüştür.)
vatandan ayrılışın ıztırabı : Özne
lâkin : Cümle dışı öge (Bağlama işleviyle iki dizeyi bir birine bağlamaktadır.)

Kelime grupları:
vatandan ayrılışın / *ıztırabı* : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan

vatandan ayrılış : İsim- fiil gurubu
yer tam. isim-fiil

11. Üç beş sene evvel bu dağın bir gülü vardı,
Yaz günleri dinlendiğimiz yer bu pınardı.
Birlikte düşerdik bu uzun yollara erken,
Kaç kerre şafak söktü bu dağlarda gezerken.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu şiirde dört cümle vardır.

Birinci cümle: *Üç beş sene evvel bu dağın bir gülü vardı.*

Cümlenin ögeleri:
vardı :Yüklem
bu dağın bir gülü : Özne
üç beş sene evvel : Zarf tümleci

Kelime grupları :
üç beş sene evvel : Edat grubu
isim edat
üç beş sene : Sıfat tamlaması
sıfat isim

üç beş : Tekrar grubu (eş anlamlı tekrar)
bu dağın / bir gülü : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan
bu / *dağ* : Sıfat tamlaması
sıfat isim
bir / *gül* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

İkinci cümle: *Yaz günleri dinlendiğimiz yer bu pınardı.*

Cümlenin ögeleri:
bu pınardı : Yüklem
dinlendiğimiz yer : Özne
yaz günleri : Zarf tümleci

Kelime grupları :
Yaz / *günleri* : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan
dinlendiğimiz / *yer* : Sıfat tamlaması
sıfat isim
dinlendiğimiz : Tamlayanı düşmüş iyelik gurubunun ([bizim] dinlendiğimiz)
bu / *pınar* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

Üçüncü cümle: *Birlikte düşerdik bu uzun yollara erken.*

Cümlenin ögeleri:
düşerdik : Yüklem
biz : Gizli özne
bu uzun yollara : Yer tamlayıcısı
birlikte : Zarf tümleci (durum bildirmektedir)
erken : Zarf tümleci (zaman bildirmektedir)

Kelime grupları :
bu / *uzun yollar* : Sıfat tamlaması
sıfat isim
uzun / *yollar* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

Dördüncü cümle: *Kaç kerre şafak söktü bu dağlarda gezerken.*

Cümlenin ögeleri:
söktü : Yüklem
şafak : Özne
kaç kerre : Zarf tümleci
bu dağlarda gezerken : Zarf tümleci

Kelime grupları :
kaç / kerre : Sıfat tamlaması
bu dağlarda gezerken : Zarf-fiil grubu
yer tam. zarf-fiil
bu / dağlar : Sıfat tamlaması
sıfat isim

12. Dilsiz karanlıklarda beliren uykusuzluk
İçimden dışarıya akseden bir yangındır
Bana yalnızlığımı sezdiren uykusuzluk
Koynumda boşluğunu duyduğum bir kadındır

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Bu dörtlükte iki cümle bulunmaktadır; bunların ikisi de isim cümlesidir.

Birinci cümle:
Dilsiz karanlıklarda beliren uykusuzluk
İçimden dışarıya akseden bir yangındır

Cümlenin ögeleri:
İçimden dışarıya akseden bir yangındır :Yüklem
Dilsiz karanlıklarda beliren uykusuzluk : Özne

Kelime grupları:
Dilsiz karanlıklarda beliren / uykusuzluk :Sıfat tamlaması
sıfat isim
dilsiz karanlıklarda beliren : Sıfat-fiil grubu
yer tamlayıcısı sıfat-fiil
dilsiz / karanlıklar : Sıfat tamlaması
sıfat isim
içimden dışarıya akseden bir yangındır : Sıfat tamlaması
sıfat isim
içimden dışarıya akseden : Sıfat-fiil grubu
yer tam. sıfat-fiil
bir / yangın : Sıfat tamlaması
sıfat isim

İkinci cümle:
Bana yalnızlığımı sezdiren uykusuzluk
Koynumda boşluğunu duyduğum bir kadındır

Cümlenin Ögeleri:
Koynumda boşluğunu duyduğum bir kadındır: Yüklem
Bana yalnızlığımı sezdiren uykusuzluk : Özne

Kelime Grupları:
bana yalnızlığımı sezdiren / uykusuzluk : Sıfat tamlaması
sıfat isim
bana yalnızlığımı sezdiren : Sıfat-fiil grubu
yer tam. belirtili nesne sıfat-fiil

koynumda boşluğunu duyduğum / *bir kadındır* : Sıfat tamlaması
sıfat isim
koynumda *boşluğunu* *duyduğum* : Sıfat-fiil grubu
yer tam. belirtili nesne sıfat-fiil
bir / *kadın* : Sıfat tamlaması
sıfat isim

13. Yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl
Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek
Bir sokak saili ya padişah olsan gerdun
Aynı narhı her iki surete taktir edecek

(Hüseyin Rifat)

Bu şiirde iki tane cümle vardır; bunların ikisi de şartlı birleşik cümledir.

Birinci cümle:
Yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl
Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek

Birleşik cümlelerde bir temel bir veya birden fazla yan cümle bulunur. Bu şartlı birleşik cümlede *"Yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl"* dizesi yan cümledir. Temel cümleye zarf tümleci ilgisiyle bağlıdır. *"Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek"* dizesi de da temel cümledir. Temel cümle de ki'li yapılı bir cümledir. Şimdi yan ve temel cümleleri ayrı ayrı ele alıp çözümleyelim:

Yan cümlenin ögeleri:
Yaşasan da iki üç yüz sene hatta bin yıl
yaşasan : Yüklem
(Sen) : Gizli özne
iki üç yüz sene hatta bin yıl : Zarf tümleci

Temel cümlenin ögeleri:
Bil ki virane saray bir gün elinden gidecek
Bu da ki'li birleşik yapıda bir cümle olduğundan bir temel ve bir yan cümlesi vardır:
Temel cümle: *Bil ki*
bil : Yüklem
ki : Cümle dışı öge (bağlaç)
sen : Gizli özne

Yan cümle: *Virane saray bir gün elinden gidecek*
gidecek : Yüklem
virane saray : Özne
bir gün : Zarf tümleci
elinden : Yer tamlayıcısı
Yan cümle temel cümleye nesne olarak katılmaktadır: *Virane sarayın bir gün elinden gideceğini bil.*
Şartlı birleşik cümleyi bütün olarak ele aldığımızda cümleyi şu şekilde nesir cümlesi hâline çevirebiliriz: *İki üç yüz sene hatta bin yıl yaşasan da virane sarayın bir gün elinden gideceğini bil.*

Kelime grupları:

iki üç yüz sene hatta bin yıl : Bağlama grubu
isim bağlaç isim
iki üç yüz / *sene* : Sıfat Tamlaması
sıfat isim

iki üç / *yüz* : Sayı grubu (sıfat tamlaması yapısında)
sıfat isim
iki üç : Tekrar grubu
bin / *yıl* : Sıfat Tamlaması
sıfat isim
virane / *saray* : Sıfat Tamlaması
sıfat isim
bir / *gün* : Sıfat Tamlaması
sıfat isim

İkinci cümle:

Bir sokak saili ya padişah olsan gerdun
Aynı narhı her iki surete taktir edecek

Bu şartlı birleşik cümlede ise *"Bir sokak saili ya padişah olsan"* kısmı yan cümle; *"Gerdun aynı narhı her iki surete taktir edecek"* kısmı da temel cümledir. Yardımcı cümle temel cümleye zarf ilgisiyle bağlıdır.

Yardımcı cümlenin ögeleri:

bir sokak saili ya padişah olsan : Yüklem
sen : Gizli özne

Temel cümlenin ögeleri:

Gerdun aynı narhı her iki surete taktir edecek
taktir edecek : Yüklem
gerdun : Özne
aynı narhı : Belirtili nesne
her iki surete : Yer tamlayıcısı

Kelime Grupları:

bir sokak saili ya padişah/ ol- : Birleşik fiil
isim yar. fiil
bir / *sokak saili ya padişah* : Sıfat tamlaması
sıfat isim
sokak saili ya padişah : Bağlama grubu
isim bağlaç isim
sokak / *saili* : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan
aynı / narh : Sıfat tamlaması
sıfat isim
her iki / *suret* : Sıfat tamlaması
sıfat isim
taktir / *et-* : Birleşik fiil
isim yar. Fiil

SIRA SİZDE 1

Daha önce ögelerini bulduğunuz aşağıdaki şiirin kelime gruplarını inceleyin.

/Kesmem ümidimi Rahmân u Rahîmden asla
Cürm ü isyan ü günahım ne kadar olsa azim/
/Mest-i lâ-ya'kıl olup terk-i hayat etsem eğer
Çürümüş cismime rahmet eder elbette Rahîm/

(Hüseyin Rif'at)

14. Büyük Itrî'ye eskiler derler :
Bizim öz musıkîmizin pîri.
O kadar halkı sevk edip yer yer
O şafak vaktinin cihangîri,
Nice bayramların sabah erken
Göğü top sesleriyle gürlerken
Söylemiş saltanatlı tekbiri...

(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu şiirde iki cümle vardır. Birinci cümle iç içe birleşik cümle yapısında olup yüklemi *derler* fiili, ikinci cümle ise basit yapılı bir cümle olup yüklemi *söylemiş* fiilidir.

Birinci cümle:
/Büyük Itrî'ye eskiler derler :
Bizim öz musıkîmizin pîri./

Cümlenin ögeleri:

derler	: Yüklem
eskiler	: Özne
Büyük Itrî'ye	: Yer tamlayıcısı
bizim öz musıkîmizin pîri	: Belirtisiz nesne (iç cümle)
bizim öz musıkîmizin pîri	: Yüklem (-dir fiil kısmı düşmüş)
o	: Gizli özne

Kelime grupları:

Büyük Itrî	: Sıfat tamlamasıdır.
sıfat isim	
bizim öz musıkîmizin pîri	: Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan	
bizim öz musıkîmiz	: İyelik grubu.
tamlayan tamlanan	
öz / musıkî	: Sıfat tamlaması
sıfat isim	

İkinci cümle:
O kadar halkı sevk edip yer yer
O şafak vaktinin cihangîri,
Nice bayramların sabah erken
Göğü top sesleriyle gürlerken
Söylemiş saltanatlı tekbiri...

Cümlenin ögeleri:

söylemiş : Yüklem
o şafak vaktinin cihangiri : Özne
o kadar halkı sevk edip yer yer : Zarf tümleci
nice bayramların sabah erken, göğü top sesleriyle gürlerken : Zarf tümleci
saltanatlı tekbîri : Belirtili nesne

Kelime grupları:

o kadar halkı sevk edip yer yer : Zarf-fiil grubu
belirtili nesne zarf-fiil zarf-tümleci
sevk edip : Birleşik fiil (isim + yardımcı fiil kalı bın da)
o kadar halk : Sıfat tamlaması
sıfat isim
O / kadar : Edat grubu
İsim edat
yer yer : Tekrar grubu (aynen tekrar)
o / şafak vaktinin cihangîri : Sıfat tamlaması
sıfat isim
şafak vaktinin / cihangiri : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan
şafak / vakti : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan
nice bayramların göğü sabah erken top sesleriyle gürlerken : Zarf-fiil grubu
özne zarf tümleci zarf tümleci zarf-fiil
nice bayramların / göğü : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan
nice / bayramlar : Sıfat tamlaması
sıfat isim
sabah erken : İsnad grubu
top sesleri yle < ile : Edat grubu
isim edat
top / sesleri : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan
saltanatlı / tekbir : Sıfat tamlaması
sıfat isim

15. Seyre çık sevdiğim akşamları kurbanlarını
Yarıyor kalbini herkes sana göstermek için
Ah, o taş kalbine bir gün heyecan vermek için
Yedi köy halkı sebil etti bu yıl kanlarını

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu dörtlükte üç cümle bulunmaktadır; bu cümlelerin üçü de basit cümledir.

Birinci cümle: Seyre çık sevdiğim akşamları kurbanlarını.

Cümlenin ögeleri:

çık : Yüklem
sen : Gizli özne
kurbanlarını seyre : Zarf tümleci
sevdiğim : Cümle dışı öge (seslenme)
akşamları : Zarf tümleci

Kelime grupları:

kurbanlarını seyir : Belirtme grubu
isim isim
sevdiğim : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([benim] sevdiğim)

İkinci cümle: *Yarıyor kalbini herkes sana göstermek için.*

Cümlenin ögeleri:

yarıyor : Yüklem
herkes : Özne
kalbini : Belirtili nesne
sana göstermek için : Zarf tümleci

Kelime grupları:

sana göstermek için : Edat grubu
isim edat
sana göstermek : İsim-fiil grubu
yer tam. isim-fiil

Üçüncü cümle:

Ah, o taş kalbine bir gün heyecan vermek için
Yedi köy halkı sebil etti bu yıl kanlarını

Cümlenin ögeleri:

sebil etti : Yüklem
yedi köy halkı : Özne
kanlarını : Belirtili nesne
bu yıl : Zarf tümleci
o taş kalbine bir gün heyecan vermek için : Zarf tümleci
ah : Cümle dışı öge (ünlem)

Kelime grupları:

sebil et- : Birleşik fiil (isim+ yardımcı fiil)
yedi köy halkı : Sıfat tamlaması
sıfat isim
köy/ halkı : Belirtisiz isim tamlaması
tamlayan tamlanan
bu/ yıl : Sıfat tamlaması
sıfat isim
o taş kalbine bir gün heyecan vermek için : Edat grubu
isim edat

o taş kalbine bir gün heyecan vermek : İsim-fiil grubu
yer tamlayıcısı zarf tüm. İsim-fiil
heyecan vermek : Birleşik fiil (isim + yardımcı fiil)
bir/ gün : Sıfat tamlaması
sıfat isim
o/ taş kalp : Sıfat tamlaması
sıfat isim
taş / kalp : Sıfat tamlaması
sıfat isim

16. Yaşaran gözlerime bak,
Ben yalan söylemek bilmem.
Her şeyim güneşte çıplak
Nedamet bende cehennem.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Bu şiirde dört basit cümle bulunmaktadır. İlk iki dize fiil cümlesi; son iki dize ise isim cümlesidir.

Birinci cümle: *Yaşaran gözlerime bak.*

Cümlenin ögeleri:
bak : Yüklem
sen : Gizli özne
yaşaran gözlerime : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları:
yaşaran gözlerim : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([benim] yaşaran gözlerim)
yaşaran / gözler : Sıfat tamlaması
sıfat isim

İkinci cümle: *Ben yalan söylemek bilmem.*

Cümlenin ögeleri:
bilmem : Yüklem
ben : Özne
yalan söylemek : Belirtisiz nesne

Kelime grupları:
yalan söylemek : İsim-fiil grubu
zarf isim-fiil

Üçüncü cümle: *Her şeyim güneşte çıplak.*

Cümlenin ögeleri:
çıplak : Yüklem (Aslı *çıplaktır* şeklinde, *-tır* fiil kısmı düşmüştür.)
her şeyim : Özne
güneşte : Yer tamlayıcısı

Kelime grupları:
her şeyim : Tamlayanı düşmüş iyelik grubu ([benim] her şeyim)
her / şey : Sıfat tamlaması
sıfat isim

Üçüncü cümle: *Nedamet bende cehennem.*

Cümlenin ögeleri:
cehennem : Yüklem (Aslı cehennemdir şeklinde, *-dir* fiil kısmı düşmüştür.)
nedamet : Özne
bende : Yer tamlayıcısı

17. Hepsi, sırtında abâ, günlerce
Gittiler içleri hicranla dolu;
Her günün ufkunu sardıkça gece
Dediler: "Belki son akşamdır bu."

Bu şiirde iki cümle bulunmaktadır. Birinci cümle basit bir fiil cümlesi olup yüklemi *gittiler* fiilidir. İkinci cümle ise iç içe birleşik cümle olup yüklemi *dediler* fiilidir.

Birinci cümle :
Hepsi, sırtında abâ, günlerce
Gittiler içleri hicranla dolu;

Cümlenin geleri:
gittiler : Yüklem
hepsi : Özne
sırtında abâ : Zarf tümleci
günlerce : Zarf tümleci
içleri hicranla dolu : Zarf tümleci

Kelime grupları:
sırtında / abâ : Bulunma grubu
isim isim
içleri/ hicranla dolu : İsnat grubu
isim sıfat
hicranla / dolu : Vasıta grubu
isim sıfat

İkinci cümle:
Her günün ufkunu sardıkça gece
Dediler: "Belki son akşamdır bu."

Cümlenin ögeleri:
dediler : Yüklem
onlar : Gizli özne
her günün ufkunu sardıkça gece : Zarf tümleci
belki son akşamdır bu : Belirtisiz nesne (iç cümle)

son akşamdır : Yüklem
bu : Özne
belki : Cümle dışı öge

Kelime grupları:

Gece her günün ufkunu sardıkça : Zarf-fiil grubu
özne nesne zarf-fiil

her günün/ ufku : Belirtili isim tamlaması
tamlayan tamlanan

her / gün : Sıfat tamlaması
sıfat isim

son / akşam : Sıfat tamlaması
sıfat isim

Özet

Örnek cümleleri çözümlemek

- Yüklem cümlenin temel ögesi olduğundan, cümle çözümlemesine önce yüklem bulunarak başlanır. Bir söz dizisinde özne, nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısı birden çok olabildiği hâlde yüklem tektir. Söz dizisinde ne kadar yüklem varsa, o kadar cümle var demektir. Yani bir metindeki cümle sayısı, o metindeki yüklem sayısı kadardır. Ancak bunların basit cümle mi, birleşik cümle mi oldukları metin bağlamına göre belirlenir. Yüklem bildirme veya tasarlama kipinde çekimli bir fiil olabileceği gibi, ek fiille çekime girmiş bir isim veya isim hükmünde bir kelime grubu da olabilir. Yani yargı yüklem üzerinde toplanmıştır. İster fiil cümlesi olsun ister isim cümlesi olsun kurallı bir cümlede yüklem, cümlenin sonunda bulunur. Ama nerede olursa olsun yargıyı üzerinde taşıdığından bulunmasında bir güçlük çekilmez. Bazı cümlelerde yüklem, bir anlatım biçimi olarak söylenmeyebilir. Böyle cümlelerde yargı ifadesi, söz veya metin bütünlüğü içinde, dinleyen veya okuyan tarafından tamamlanır. Eksiltili cümle diye nitelendirilen bu tür cümleler, çoğu kez bitmiş bir cümleden sonra bu cümledeki bir ögeyi açıklamak, tamamlamak için kullanılır. Eksiltili cümleler, atasözü ve deyimlerde, günlük konuşmalarda, sorulu-cevaplı anlatımlarda, özellikle de şiir dilinde ve duygusal ifadelerde estetik bir söyleyiş olarak sıkça kullanılabilir.
- Yüklemden sonra cümlenin ikinci temel ögesi öznedir. Bunun için yüklemden sonra cümlenin öznesi bulunur. Fiile öteki ögelerden daha yakın olan özne, aynı zamanda cümlenin fiilden ayrılmayan bir unsurudur. Bu bakımdan bazen ayrı bir kelime hâlinde olmayıp fiilin içinde şahıs eki hâlinde ifade olunur. Özne, yüklemin bildirdiği anlamı tamamlayan, cümlede bildirilen hükmün meydana gelmesini sağlayan ögedir. Özne, yalnız etken çatılı fiillerin yüklem olduğu cümleler ile isim cümlelerinde bulunur. Etken çatılı fiiller, edilgen çatının dışında kalan fiillerdir. Bu fiillerin gerçek özneleri vardır. Özne, bir kişi veya nesne olabileceği gibi soyut bir kavram da olabilir. Edilgen çatılı fiillerin öznesi edilgen bir öznedir, gerçek özne değildir. Yüklemi meçhul fiil olan cümlelerde özne bulunmaz. Meçhul fiiller, geçişsiz fiillerin edilgen çatıya sokulmasıyla oluşan fiillerdir. Geçişsiz fiil kök ve gövdelerine **-n-** ve **-l-** edilgenlik eki getirilirse, öznesi belli olmayan fiiller türetilir. Meçhul fiiller, özne istemeyen, eylemim gösterdiği hareketi kimin yaptığı belli olmayan fiillerdir: *dur-u-l-, gül-ü-n-, kalk-ı-l-* gibi. Bu fiillerin yalnız üçüncü şahısları kullanılır. Cümle içinde özneyi bulmak için yükleme *kim?, kimler?* ve *ne?, neler?* sorularından biri sorulur. Bu sorulara cevap olan kelime veya kelime grubu öznedir. *Kim?, kimler?* Soruları insanlar için; *ne?, neler?* soruları ise insandan başka varlık ve nesneler için sorulur.
- Cümlede özneden sonraki önemli öge nesnedir. Yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde nesnenin de yer alması şarttır. Çünkü geçişli fiilin gösterdiği hareket, nesne olmadan gerçekleşmez. Nesne cümlede yüklemin doğrudan etki ettiği ögedir. Yani nesne, yüklemin gösterdiği hareketten doğrudan etkilenen varlık veya kavramdır. Geçişsiz fiillerle kurulan cümlelerde, etkilenme özne üzerine kaydığı için, nesne bulunmaz. İsim cümlelerinde de yalnızca nitelik, oluş ve durum bildirildiği, herhangi bir etki söz konusu olmadığı için nesne yer almaz. Nesne daima yükleme hâlinde bulunan bir isim veya isim işlevli bir kelime grubudur. Türkçe cümlelerde iki türlü nesne bulunur. Eğer nesne ekli yükleme hâlindeyse buna *belirtili nesne*, eksiz yükleme hâlindeyse buna da *belirtisiz nesne* denir. Belirtili nesne, -ı (-i, -u, -ü) yükleme hâli ekini alır ve belirli bir varlığı ifade eder. Belirtili nesnenin söz diziminde belli bir yeri yoktur; cümlenin herhangi bir yerinde bulunabilir. Özellikle vurgulanmak istendiğinde yükleme yaklaştırılır. Belirtisiz nesne ise her zaman yüklemin önünde yer alır. Yüklemle belirtisiz nesne arasına *da, de, dahi, bile* gibi kuvvetlendirme edatları ve soru eki dışında başka öge girmez. Cümle çözümlemelerinde nesne ögesini bulmak için yükleme *ne?, neyi?, neleri?* ve *kimi?, kimleri?* soruları yöneltilir. Bunlara cevap olan öge nesnedir. Ancak *ne* sorusunun cevabı olan nesne, belirtisiz nesnedir.
- Cümlede yüklem, özne ve nesneden sora öteki ögeler bulunur. Bunlar da yer tamlayıcısı ve zarf-

tır. Yer tamlayıcısı, cümlede yüklemin bildirdiği hareket, iş veya oluşun yerini ve yönünü bildiren ögedir. Hareketin, oluş ve kılışın *nereye, neye, kime* yöneldiğini; *nerede, nede, kimde* geçtiğini ve *nereden, neden, kimden* ayrıldığını gösteren cümle ögesidir. Bu bakımdan yer tamlayıcısı mutlaka ismin yaklaşma (-a), bulunma (-da) ve uzaklaşma /ayrılma (-dan) hâl eklerinden birini alarak yükleme bağlanır. Yer tamlayıcısı yüklemle dolaylı olarak ilgili olduğu için *dolaylı tümleç* olarak da adlandırılır. Cümle çözümlemelerinde yer tamlayıcılarını bulmak için yükleme *"nereye?, nerede?, nereden?; kime?, kimde?, kimden?, neye?, nede?, neden?"* gibi sorular yöneltilir. Bu sorulara cevap olan dil birlikleri yer tamlayıcısıdır. Zarf tümleci, cümlede yüklemin anlamını zaman, yer, yön, durum, miktar, tarz, sebep, ölçü, araç, soru, şart vb. yönlerden tamamlayan ögedir. Cümle çözümlemelerinde yükleme *niçin?, nasıl?, ne zaman?, ne kadar?, ne şekilde?, ne ile?, kiminle?, hangi durumda?, hangi şartlarda?* gibi sorular yöneltilerek zarf tümleci ögesinin bulunması sağlanır.

AMAÇ 2

Cümleler içinde bulunan kelime gruplarının işlevlerini kavramak

Kelime grubu, bünyesinde birden fazla kelime bulunduran, yapı ve anlam bakımından bir bütünlük gösteren, cümlede bir bütün olarak kullanılan ve herhangi bir yargı bildirmeyen dil birlikleridir. Bu birlikler; bir tek nesneyi, bir tek kavramı veya tek bir hareketi karşılamak üzere yan yana gelebilir ve tek bir kelime gibi işlev görür. 1. ünitede ayrıntılı olarak gördüğünüz gibi kelime gruplarında, grubu oluşturan kelimeler belli bir düzen ve kurallar çerçevesinde arka arkaya gelir. Kelimelerin dizilişindeki sırayı belirleyen temel kural, genellikle, yardımcı ögelerin önce, temel ögelerin sonra gelmesidir.

Kendimizi Sınayalım

1, 2, 3, 4 ve 5. sorular aşağıdaki cümleye göre cevaplandırılacaktır.

1. "Hayat karşısında, hayatın bazı anlarında derin ve tarif edilmez bir heyecan duyan, zaman içinde uzaklaşır gibi olan şair, bu rastgele doğan heyecanı her zaman duymak ve duyurmak imkânlarını arar."

Yukarıdaki cümle aşağıdakilerden hangisinde ögelerine doğru olarak ayrılmıştır?

a. Hayat karşısında, hayatın bazı anlarında derin ve tarif edilmez bir heyecan duyan, zaman içinde uzaklaşır gibi olan şair,/ bu rastgele doğan heyecanı her zaman duymak ve duyurmak imkânlarını/ arar.
b. Hayat karşısında,/ hayatın bazı anlarında derin ve tarif edilmez bir heyecan duyan, zaman içinde uzaklaşır gibi olan şair,/ bu rastgele doğan heyecanı her zaman duymak ve duyurmak imkânlarını/ arar.
c. Hayat/ karşısında, /hayatın bazı anlarında derin ve tarif edilmez bir heyecan duyan, zaman içinde uzaklaşır gibi olan şair,/ bu rastgele doğan heyecanı her zaman duymak ve duyurmak imkânlarını/ arar.
d. Hayat karşısında, hayatın bazı anlarında/ derin ve tarif edilmez bir heyecan duyan, zaman içinde uzaklaşır gibi olan şair,/ bu rastgele doğan heyecanı her zaman duymak ve duyurmak /imkânlarını arar.
e. Hayat karşısında, hayatın bazı anlarında derin ve tarif edilmez bir heyecan duyan,/ zaman içinde uzaklaşır gibi olan/ şair,/ bu rastgele doğan heyecanı her zaman duymak ve duyurmak imkânlarını/ arar.

2. Yukarıdaki cümlenin yüklemi aşağıdakilerden hangisidir?

a. bu rastgele doğan heyecanı her zaman duymak ve duyurmak imkânlarını arar
b. heyecanı her zaman duymak ve duyurmak imkânlarını arar
c. her zaman duymak ve duyurmak imkânlarını arar
d. duyurmak imkânlarını arar
e. arar

3. Yukarıdaki cümlenin öznesi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Hayat
b. Hayat karşısında, hayatın bazı anlarında derin ve tarif edilmez bir heyecan duyan
c. Hayat karşısında, hayatın bazı anlarında derin ve tarif edilmez bir heyecan duyan, zaman içinde uzaklaşır gibi olan şair
d. bu rastgele doğan heyecanı her zaman duymak ve duyurmak imkânları
e. duymak ve duyurmak imkânları

4. Yukarıdaki cümlede yer alan "hayat karşısında" kelime grubunun yapısı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Sıfat tamlaması
b. Belirtisiz isim tamlaması
c. Belirtili isim tamlaması
d. Bağlama grubu
e. Birleşik fiil

5. Yukarıdaki cümlede yer alan "derin ve tarif edilmez bir heyecan" kelime grubunun yapısı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Sıfat tamlaması
b. Belirtisiz isim tamlaması
c. Belirtili isim tamlaması
d. Bağlama grubu
e. Birleşik fiil

6. "Hademelerden biri odaya lamba getirirken, Mebrure bahçeye fırladı, birbirini çelmeleyen adımlarla, istediği hâlde koşmaya muvaffak olamayarak sokağa yürüdü."

Yukarıdaki cümlede yer alan ikinci cümlenin yüklemi, aşağıdakilerden hangisidir?

a. getirirken
b. fırladı
c. koşmaya muvaffak olamayarak
d. yürüdü
e. sokağa yürüdü

7. Yukarıdaki cümlede yer alan "koşmaya muvaffak" kelime grubunun yapısı, aşağıdakilerden hangisidir?

a. Birleşik fiil
b. Yaklaşma grubu
c. Sıfat tamlaması
d. Sıfat-fiil grubu
e. Edat grubu

8. "Uzak çok uzağız şimdi ışıktan
Çocuk sesinden, gül ve sarmaşıktan
Dönmeyen gemiler olduk açıktan
Adımızı soran arayan var mı?"
Yukarıdaki dörtlükte kaç cümle vardır?

a. 1
b. 2
c, 3
d. 4
e. 5

9. Yukarıdaki dörtlükte yer alan "çocuk sesinden" kelime grubu birinci cümlenin hangi ögesidir?

a. Yer tamlayıcısı
b. Öznesi
c. Gizli öznesi
d. Zarf tümleci
e. Yüklemi

10. "Son goncalar döküldü sakın gelme bahçene
Kalbinde mevsimin gamı yer tutmasın derim
Yaprakların süründüğü atlas feracene
Nisan gelince ruhumu ben yaymak isterim"
Yukarıdaki dörtlükteki cümlelerin yüklemleri aşağıdakilerin hangisinde sırasıyla ve doğru olarak verilmiştir?

a. döküldü - sakın - derim - isterim
b. döküldü - gelme - derim - yaymak isterim
c. döküldü - gelme - süründüğü - gelince
d. döküldü - gelme - derim - isterim
e. gelme - tutmasın - derim - isterim

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
2. e	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
3. c	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
4. b	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
5. a	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
6. d	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
7. b	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
8. c	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
9. a	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.
10. d	Yanıtınız farklıysa " Cümle Çözümlemesi" bölümünü tekrar inceleyin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

/Kesmem ümidimi Rahmân u Rahîmden asla
Cürm ü isyan ü günahım ne kadar olsa azim/
/Mest-i lâ-ya'kıl olup terk-i hayat etsem eğer
Çürümüş cismime rahmet eder elbette Rahîm/

Bu şiirde iki şartlı birleşik cümle bulunmaktadır. Birinci cümlenin yüklemi *kesmem* fiili; ikinci cümlenin yüklemi ise *rahmet eder* birleşik fiilidir.

- *Cürm ü isyan ü günahım ne kadar olsa azim* cümlesi birinci cümlenin yan cümlesidir. *Azim olsa* cümlenin yüklemidir. *Cürm ü isyan ü günahım* yan cümlenin öznesi, *ne kadar* grubu da zarf tümlecidir. Yan cümle temel cümleye zarf tümleci ilgisiyle bağlıdır.

  Kesmem ümidimi Rahmân u Rahîmden asla cümlesi şartlı birleşik cümlenin temel cümlesidir. *Kesmem* yüklem, *ben* gizli özne, *ümidimi* belirtili nesne, *Rahmân u Rahîmden* yer tamlayıcısı, *asla* zarf tümlecidir.
- İkinci cümle de bir şartlı birleşik cümledir: *Mest-i lâ-ya'kıl olup terk-i hayat etsem eğer* yan cümle; *Çürümüş cismime rahmet eder elbette Rahîm* ise temel cümledir.

Terk-i hayat etsem yan cümlenin yüklemi, ben gizli öznesi, *mest-i lâ-ya'kıl olup* zarf tümlecidir; *eğer* şart edatı olup cümle dışı ögedir. Yan cümle temel cümleye zarf tümleci ilgisiyle katılmaktadır.

Rahmet eder temel cümlenin *yüklemi*, *Rahîm* öznesi, *çürümüş cismime* yer tamlayıcısı, *elbette* zarf tümlecidir.

Sıra Sizde 2

- *Cürm ü isyan ü günahım* tamlayanı gizli iyelik grubudur; [*benim*] tamlayan, *Cürm ü isyan ü günahım* ise tamlanan kısmıdır. *Cürm ü isyan ü günahım*'daki *-ı-m* iyelik ekini çıkarttığımız zaman geriye kalan c*ürm ü isyan ü günah* kısmı bağlama grubudur. *Cürm, isyan*, ve *günah* isimleri *ü* bağlacıyla birbirine bağlanmıştır. *Ne kadar* edat grubudur, *kadar* edat, *ne* isim kısmıdır. *Azim olsa*' daki *-sa* şart ekini çıkardığımız zaman, geriye kalan *azim ol-* birleşik fiildir; *azim* birleşik fiilin isim kısmı, *ol-* da yardımcı fiil kısmıdır.

  Ümidimi tamlayanı gizli iyelik grubudur; [*benim*] tamlayan, *ümidim* tamlanandır. *Rahmân u Rahîmden* grubundaki *-den* uzaklaşma hâli ekini çıkarırsak, geriye kalan *Rahmân u Rahîmden* kısmı bağlama grubu olur. *Rahmân* ve *Rahîm* isimleri u bağlacıyla birbirirne bağlanmıştır.
- *Terk-i hayat etsem*'deki -se- şekil, *-m* şahıs eklerini çıkarırsak geriye kalan *terk-i hayat et-* birleşik fiil olur. *Terk-i hayat* birleşik fiilin isim kısmı, *et-* de yardımcı fiil kısmıdır. *Terk-i hayat* (= hayatı terk etme, hayatı bırakma) da ayrıca Farsça bir isim tamlamasıdır.

  Mest-i lâ-ya'kıl olup birleşik fiil yapısında zarf-fiil grubudur; *olup* zarf-fiil kısmı, *mest-i lâ-ya'kıl* da isim kısmıdır. *mest-i lâ-ya'kıl* (=aklı başından gitmiş, aklı başında olmayan sarhoş) da Farsça sıfat tamlamasıdır; *mest* (= sarhoş) isim kısmı, *lâ-ya'kıl* (= aklı başında olmayan, yaptığını bilmeyen) da sıfat kısmıdır. *Rahmet eder*'deki *-er* zaman ekini çıkardığımızda, geriye kalan *rahmet et-* birleşik fiil olur. *Rahmet* isim kısmı, *et-* de yardımcı fiil kısmıdır.

  Çürümüş cismime'deki *-e* yaklaşma hâli ekini çıkarınca geriye kalan kısım, tamlayanı düşmüş bir iyelik grubu olur: ([*benim*] *çürümüş cismim*).

Yararlanılan ve Önerilen Kaynaklar

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi*, 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ediskun, H. (1993). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.

Ergin, M. (2001). *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Basın Yayım.

Karaörs, M. (2005). *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi*, Ankara.

Özkan, M.- Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.

Özkan, M. -Tören, H. -Esin, O. (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili, Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.